

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
імені М. В. ПТУХИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДВОРНИК ІННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 330.564.2:316.334.55(477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

Економічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник Талавира Микола Петрович, доктор економічних наук, професор

Київ - 2018

АНОТАЦІЯ

Дворник І. В. Формування доходів сільського населення. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 08.00.07 – «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». – Національний університет біоресурсів і природокористування України, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Київ, 2018.

Трансформація соціально-економічних відносин на селі та реформування аграрного сектору України супроводжуються низкою кризових явищ: знецінення сільськогосподарської праці, зростання рівня безробіття в сільській місцевості, зниження платоспроможного попиту сільського населення. Усе це призводить до погіршення умов формування доходів сільського населення та зниження рівня задоволення життєвих потреб жителів сільських поселень.

У такій ситуації вивчення особливостей формування доходів сільського населення та факторів зростання рівня життя селян й обумовлює доцільність цього наукового дослідження.

Метою дисертаційної роботи є поглиблення методологічних і методичних засад формування доходів сільського населення та розробка науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення регулювання відповідних процесів.

У роботі під доходами сільського населення розуміється соціально-економічне поняття, що включає суму грошових коштів та матеріальних благ і послуг, отриманих у результаті розподілу й перерозподілу заново створеної вартості, виробничого процесу в особистих підсобних господарствах, ураховуючи витрати часу та праці як факторів розвитку кооперації й товарного виробництва, та інших надходжень (аліменти, спадок, гонорари тощо).

За результатами дослідження запропоновано вивчати процес формування доходів сільського населення на основі концепції збалансованого людського розвитку, що передбачає гармонійний розвиток людини на засадах дохідцентризму як умови

такого розвитку. Визначено, що системний підхід є методологічною базою досліджень, оскільки він дає змогу розглядати економічні процеси в сільській місцевості, враховуючи всю різноманітність взаємопов'язаних підсистем, збалансованість та ефективність функціонування яких спрямована на забезпечення якісного життя сільського населення. При цьому необхідною умовою підвищення рівня доходів сільського населення є децентралізація – передача значних повноважень і ресурсів від державних органів центрального та регіонального рівня органам місцевого самоврядування, що сприяє високому рівню економічної та організаційної спроможності місцевої влади.

Систематизовано існуючі підходи до класифікації доходів сільського населення. На цій основі встановлено доцільність використання 14 класифікаційних ознак доходів та їх основних функцій: добробуту, відтворення, соціальну, регулюючу, мотиваційну, стимулюючу, інвестиційну (використання у виробництві сільськогосподарської продукції як інвестицій).

В умовах ринкової економіки процес формування доходів сільського населення залежить від індивідуальних і колективних результатів праці, ефективності економіки в цілому. За результатами дослідження виділено три рівні формування доходів: мікро-, мезо- та макрорівень. Мікрорівень визначає формування доходів населення на рівні домогосподарства та його членів, головним чином на основі їх соціально-економічних та соціально-демографічних характеристик; мезорівень відповідає умовам формування трудових і нетрудових доходів, зокрема залежить від характеристик підприємства, де працюють члени домогосподарств, фінансових корпорацій, які здійснюють фінансове посередництво або допоміжні фінансові послуги, та умов виробництва й реалізації продукції в особистих підсобних господарствах; макрорівень відповідає економічним умовам на національному й регіональному рівнях. Виділено три групи факторів: економічні, соціальні й демографічні.

Удосконалено інструментарій формування доходів сільського населення в частині науково-методичних засад, економічно обґрунтованих правових норм, механізмів економіко-організаційного управління відповідними процесами та соціальної відповідальності. Зокрема, запропоновано забезпечити реалізацію

заходів з активізації трудової діяльності населення, дотримання принципів прозорості та чесності в декларуванні доходів, реєстрацію зайнятості. Це забезпечить належний рівень життя сільського населення.

Результати аналізу динаміки рівня доходів сільського населення засвідчили, що номінальні грошові доходи у 2015 році збільшилися, у порівнянні з 2013 роком, і досягли 4316,35 грн на місяць. Водночас за цей період реальні доходи селян зменшилися на 17%. При цьому структура грошових доходів практично не змінилася: найбільшу частку складає оплата праці – близько 42%, пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою – 33%, доходи від продажу сільськогосподарської продукції – більше 11%.

Визначено, що заробітна плата в сільському господарстві на 25% менша, ніж по економіці України загалом. Така ситуація призводить до погіршення демографічного стану в сільській місцевості, плинності кадрів, неефективної зайнятості, зменшення надходжень до місцевих бюджетів. Розмір пенсій сільських жителів дає змогу задовольняти лише мінімальні життєві потреби. Як результат, за самооцінкою матеріального добробуту 75,5% сільських домогосподарств вважають себе бідними.

Досліджено диференціацію грошових доходів сільських домогосподарств залежно від джерела їх отримання. Визначено, що заможніші домогосподарства отримують доходи переважно від активної трудової діяльності, а бідніші – головним чином за рахунок державних виплат. Обґрунтовано доцільність зміни акцентів з пасивних форм соціальної допомоги селянам до підтримки їх економічної активності. Зазначено, що недостатнє врахування доходів вітчизняних заможних домогосподарств у сільській місцевості призводить до недооцінки рівня їх доходів та відносно невеликої диференціації.

Істотний вплив на рівень доходів сільського населення має наявність у їх власності особистих підсобних господарств: отриману продукцію вони споживають, що економить сімейний бюджет, та реалізують на ринку, що збільшує їх грошові доходи. Негативний вплив на формування грошових доходів селян має ринок праці в сільській місцевості. Галузева асиметрія та диспропорції розвитку сільських територій обумовлюють структуру зайнятості сільського населення. Визначено високий рівень

безробіття в сільській місцевості (9,9% працездатного населення), пов'язаний з монополією на ринку праці, низькою потребою роботодавців у працівниках, недостатністю робочих місць, недосконалою соціальною інфраструктурою.

У дисертації певну увагу приділено просторово-структурній диференціації грошових доходів сільського населення. Встановлено, що найвищий рівень доходів має сільське населення, яке проживає в степовій зоні, де переважають надходження від здачі в оренду земельної частки (паю), через її більший розмір та вищу нормативну грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення регіону. Найнижчий рівень доходів у сільського населення пригірських районів Карпат. Проте в даному регіоні, порівняно з іншими, спостерігаються інтенсивніші міграційні процеси, що є особливим джерелом доходу. В Івано-Франківській області населенням отримано найбільшу частку доходів від надання туристичних послуг по Україні.

Рівень доходів населення України, порівняно з більшістю країн Європи, є одним з найнижчих. Структура доходів українців характеризується низькою часткою оплати праці, підприємницької діяльності, продажу сільськогосподарської продукції, проте переважають соціальні виплати. Вагоме значення у формуванні доходів сільського населення мають надходження від здачі в оренду земельних часток (паїв).

У роботі показано, що грошові доходи сільських домогосподарств мають значну тіньову складову. За результатами пілотного опитування домогосподарств Куликівського району Чернігівської області в 2015 році встановлено, що середній розмір доходу однієї особи, що проживає в сільській місцевості, складає 2941 грн на місяць з урахуванням тіньової складової. Частка тіньових доходів складає близько 45%, з яких понад дві третини займає тіньова заробітна плата. У ході дослідження встановлено велику різницю в розмірах заробітної плати як за регіонами, так і по підприємствах різних організаційних форм господарювання, що породжує низку сумнівів щодо прозорості її нарахування. Частка доходу від підприємницької діяльності в структурі тіньових доходів сільського населення складає 13,3%, доходу від власності – 10,6%. Відмічено недооцінку доходу від продажу

сільськогосподарської продукції, тому саме тут потрібно шукати шляхи розв'язання проблеми щодо підвищення адресності надання соціальних допомог.

Пріоритетними напрямками детінізації доходів сільського населення є перехід до обов'язкового декларування не тільки доходів, а й витрат населення, подолання корупції в різних гілках влади.

На основі розробленого методичного інструментарію, який передбачає кількісний аналіз взаємозв'язків на мікрорівні, здійснено оцінку впливу основних факторів на рівень середньомісячного грошового доходу сільських домогосподарств. Зокрема встановлено, що найбільший вплив мають такі фактори: наявність працюючих членів домогосподарства (для таких домогосподарств середньомісячний грошовий дохід є більшим у середньому на 1900 грн), наявність дітей до 18 років (дохід є більшим приблизно на 1300 грн), голова домогосподарства – пенсіонер за соціально-економічним статусом (дохід є більшим на 613 грн), наявність доходу від продажу худоби, птиці, бджіл (збільшує середньомісячний грошовий дохід домогосподарства на 1090 грн), наявність соціальної допомоги (дохід є більшим на 805 грн). Визначено, що домогосподарства, члени яких користуються безготівковими пільгами на житлово-комунальні послуги, за інших рівних умов характеризуються меншим середньомісячним грошовим доходом у середньому приблизно на 256 грн.

Як засвідчили результати моделювання, соціально-демографічні характеристики домогосподарств, у порівнянні з соціально-економічними, здійснюють більший вплив на рівень доходів домогосподарств сільської місцевості.

Проведено SWOT-аналіз процесів формування доходів сільського населення. За його результатами встановлено, що розвиток виробничої та соціальної інфраструктури сприятиме розширенню кількості робочих місць, що дасть можливість селянам отримувати заробітну плату, яка, як встановлено, займає найбільшу частку в структурі їх грошових доходів. Пріоритетним залишається розвиток підприємницької діяльності та самозайнятості в сільській місцевості з метою активізації трудової діяльності безробітних, уповільнення урбанізаційного процесу. Забезпечення цього можливе за рахунок співпраці держави з фінансовими

установами з метою створення сприятливих умов для розвитку бізнесу в сільській місцевості. Детінізація економічної діяльності сприятиме підвищенню адресності соціальних виплат, рівня доходів селян, їх соціальному захисту.

З метою детінізації доходів, зменшення рівня безробіття в сільській місцевості, підвищення мотивації сільського населення до праці та ефективності його соціального захисту необхідне застосування більш активних форм участі держави у формуванні доходів сільського населення. Це має здійснюватися шляхом забезпечення більш ефективного обміну інформацією між органами соціального захисту, службою зайнятості, податковими органами, створення та забезпечення доступу до даних про майновий стан домогосподарств, цільове професійне навчання та перенавчання сільських жителів, активізацію їх економічної діяльності. Обґрунтована необхідність здійснення постійного моніторингу формування доходів сільського населення з метою забезпечення органів державного регулювання своєчасною та надійною інформацією.

За результатами дослідження сформульовано науково-практичні рекомендації щодо регулювання доходів сільського населення на державному та місцевому рівнях, трансформації ставлення власників підприємств та самого населення до процесів формування доходів з метою підвищення рівня їх життя.

Ключові слова: дохід, сільське населення, формування доходу, купівельна спроможність, прожитковий мінімум, соціально-економічні фактори, диференціація, збалансований людський розвиток.

ANNOTATION

Inna. V. Dvornyk Forming of rural population's income. – Qualify scientific work as manuscript.

Thesis for a scientific degree of Candidate of Economics (Ph.D.) on specialty 08.00.07 – Demography, Labor Economics, Social Economics and Policy. – National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2018.

Transformation of socio-economic relations in the village and reform of the agrarian sector in Ukraine are accompanied by a number of crisis phenomena: agricultural labor devaluation, growth in unemployment in rural areas, and reduction of rural population's effective demand. All this leads to deterioration of the conditions for formation of rural population's income and decrease in the level of satisfying of countrymen's vital needs.

In this situation, study of the peculiarities of formation of rural population's income and factors of growth of peasants' living standards determines the expediency of this scientific research.

The aim of the thesis work is to deepen methodological and methodical principles of formation rural population's income and development of research and practical recommendations to improve control of corresponding processes.

In the work rural population's income means a social and economic concept, which includes an amount of real assets and material goods and services received as a result of the allocation and redistribution of newly created value, production process in private farm households taking into account a time and labor costs, as factors for the development of cooperation and commodity production, and other revenue (alimony, inheritance, fees, etc.).

According to the results of the research, it is proposed to study the process of forming rural population's income based on the balanced human development concept, which is related the harmonious social development on the basis of the income-centeredness as a condition for such development. It has been determined that the systematic approach is a methodological basis of research, as it allows to consider economic processes in rural areas, considering the whole variety of interconnected subsystems, the balance and efficiency of functioning of which is aimed at providing rural population's quality life. At the same time, the necessary condition for increasing rural population's income level is decentralization – transferring of power and resources from public authorities of central and regional levels to local self-government bodies, which promotes a high level of economic and organizational capacity of local authorities.

The existing approaches to the classification of rural population's income are systematized. On this basis, the practicability of using 14 classification income features and their main functions were determined. They are: welfare, reproduction, social, regulatory, motivational, stimulating, investment (use in agricultural production as an investment).

In market economy, the process of formation of rural population's income depends on the individual and collective products of labor, the efficiency of the economy as a whole. According to the results of the study, three levels of income formation are identified: micro, meso- and macro levels. A micro level determines formation of personal income at the household and its members level, mainly based on their socio-economic and socio-demographic characteristics; meso level meets the conditions for the formation of labor and unearned incomes, in particular, it depends on characteristics of the enterprise where the members of the farm households work, financial corporations engaged in financial intermediation or auxiliary financial services, and conditions of production and sale of products in private farm households; macro level corresponds to the economic conditions at the national and regional levels. Three groups of factors are distinguished: economic, social and demographic.

Instrumentarium for formation of rural population's income in the part of scientific and methodical principles, economically grounded legal norms, mechanisms of economic and organizational management of the relevant processes and social responsibility has been improved. In particular, it is proposed to ensure the implementation of measures to enhance population's labour activity, adherence to the principles of transparency and integrity in declaring income, registry of employment. This will ensure a decent standard of living for the rural population.

The results of the analysis of the dynamics of rural population's income level have shown that nominal monetary income in 2015 increased compared with 2013, and reached 4316.4 UAH per month. At the same time, during this period, the peasants' purchasing power was down by 17%. At the same time, the structure of monetary income has practically not changed: the largest share is payment for labour - about 42%, pensions,

scholarships, allowance and subsidies, provided in cash - 33%, income from sales of agricultural products - more than 11%.

It is determined that wage in agriculture are 25% less than in the Ukrainian economy as a whole. Such situation leads to a deterioration of demographic situation in the rural areas, staff turnover, inefficient employment, and a decrease in revenues to local budgets. The size of pensions for rural residents allows only meet the minimum living needs. As a result, according to the self-assessment of material well-being, 75.5% of rural households consider themselves poor.

Differentiation of farm households' cash income depending on the source of their gaining was investigated. It is determined that more prosperous households receive their income mainly from active labor activity, and poorer - mainly at the expense of state expenditures. The expediency of changing the emphasis from passive forms of social assistance to peasants to support their economic activity is substantiated. It is noted that insufficient account of the income of domestic wealthy households in rural areas leads to an underestimation of their income level and a relatively small differentiation.

Availability of private farm households in their ownership has a significant impact on the income level of the rural population: they consume the products, which saves the family budget, and sells them on the market, which increases their cash income. The labor market in rural areas has a negative effect on the formation of peasants' cash income. Sectoral asymmetry and disproportion in the development of rural areas determine the employment structure of the rural population. The high unemployment rate in rural areas (9.9% of the working population) is determined, connected with monopsony in the labor market, low employers' need in workers, lack of workplaces, imperfect social infrastructure.

In the thesis some attention is paid to the spatial-structural differentiation of rural population's cash income. It is established that the highest level of income belongs to rural population, living in the steppe zone, where revenues from leasing shares of land prevail, because of its higher size and higher normative monetary valuation of agricultural lands of the region. Rural population of the regions situated not far from the Carpathian mountains has the lowest level of income. However, in this region, in comparison with

others, there are more intensive migration processes, which is a special source of income. In Ivano-Frankivsk oblast the population received the largest share of revenues from tourism services in Ukraine.

The level of income of Ukrainian population, in comparison with the majority of the European countries, is one of the lowest. The structure of income of Ukrainians is characterized a low share of wage, entrepreneurial activity, sales of agricultural products, though social benefits prevail. Revenues from the land shares lease are of great importance in the formation of rural population's income.

The work shows that cash income of rural households have a significant shadow component. According to the results of a pilot survey of households in the Kulykivka district of Chernihiv oblast in 2015, it is established that the average income of one person living in rural areas is 2941 UAH per month, taking into account a shadow component. The share of shadow income is about 45%, of which more than two thirds are shadow wage. The study found a large difference in wage both by the regions and in enterprises of different organizational forms of management, which gives rise to a number of doubts as to the transparency of its calculation. The share of income from entrepreneurship in the structure of the rural population's shadow income is 13.3%, property income – 10.5%. Underestimation of the income from agricultural products sale is noted, because it is here where one should look for ways to solve the problem of increasing the targeting of social assistance.

The priority ways of unshadowing rural population's income are transition to compulsory declaration of not only incomes, but also population's expenses, corruption reduction in various branches of government.

On the basis of the developed methodical instrumentarium, which provides quantitative analysis of interconnections at the micro level, influence of the main factors on the level of rural households' average monthly income was estimated. In particular, it has been determined that the following factors have the greatest influence: presence of working members of the household (for such households the average monthly income is higher on average by 1900 UAH), presence of children under 18 (income is higher by about 1300 UAH), the head of a household is a pensioner according to the socio-economic

status (income is higher by 613 UAH), presence of income from the sale of livestock, poultry, bees (increases the average monthly income of a household by 1090 UAH), presence of social assistance (the income is higher by 805 UAH). It is determined that households whose members use non-cash privileges for housing and communal services, on other equal terms, are characterized by a lower average monthly income on average by about 256 UAH.

According to modeling results, socio-demographic characteristics of households, in comparison with socio-economic, have a greater impact on the income level of rural households.

SWOT-analysis of the processes of forming rural population incomes was carried out. According to its results, it is determined that development of productive and social infrastructure will contribute to the expansion of the number of jobs, which will enable peasants to receive wages, which, as it was found out, has the largest share in the structure of their money income. Priority is given to the development of entrepreneurial activity and self-employment in the countryside in order to intensify the work of the unemployed, and to slow down the urbanization process. Ensuring this is possible through cooperation of the state with the financial institutions in order to create favorable conditions for business development in rural areas. Unshadowing of economic activity will promote improving the targeting of social benefits, raising peasants' income level and their social protection.

In order to unshadow income, reduce unemployment in rural areas, increase motivation of the rural population to work and effectiveness of its social protection, it is necessary to use more active forms of state participation in formation of rural population's income. This should be done by ensuring a more efficient exchange of information between the social protection authorities, the employment service, tax authorities, creation and affording access to data on the property status of households, targeted vocational training and retraining of rural residents, and activation of their economic activity. The necessity of continuous monitoring of the formation of rural population's income is grounded in order to provide the state regulatory bodies with timely and reliable information.

According to the results of the research it was formulated scientific and practical recommendations on the regulation of rural population's income at the state and local levels, transformation of owners' of enterprises and population's attitude to the processes of forming peasants' income in order to increase their living standards.

Key words: income, rural population, formation of income, purchasing power, living wage, socio-economic factors, differentiation, balanced human development.

Список публікацій здобувача:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дворник І. В. Оцінка рівня доходів сільського населення України // І. В. Дворник // Облік і фінанси. – 2015. – № 2 (68). – С. 114–119.

2. Dvornyk I. V. The land holdings (stocks) as an integral part of income of rural population / I. V. Dvornyk / Modern problems of regional development: International scientific and practical conference, 27–28 October 2014: collection of scientific articles. – Plovdiv, Bulgaria, 2014. – P. 27–31.

3. Дворник І. В. Державне регулювання доходів сільського населення / І. В. Дворник // Стратегія економічного розвитку України: теоретичні засади та механізми реалізації: Міжнародна науково-практична конференція, 14–15 квітня 2016 р.: тези доповіді. – Ніжин, 2016. – С. 66–69.

4. Дворник І. В. Роль тіньової економіки у формуванні доходів сільського населення // І. В. Дворник // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2015. – № 1–2. – С. 182–187.

5. Дворник І. В. Оцінка впливу основних факторів на формування доходів сільського населення // І. В. Дворник // Демографія та соціальна економіка. – 2017. – № 2 (30). – С. 211–224.

6. Дворник І. В. Диференціація доходів сільського населення України / І. В. Дворник // Економіка АПК. – 2014. – № 11. – С. 101–106.

7. Дворник І. В. Теоретико-методологічні засади формування рівня доходів сільського населення / І. В. Дворник // Науковий вісник Національного

університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – № 181. – Ч. 4. – С. 114–121.

8. Дворник І. В. Економічні фактори впливу на формування доходів сільського населення / І. В. Дворник // Глобалізаційні та євроінтеграційні процеси в розвитку національних економік: Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція, 25 листопада 2014 р.: тези доповіді. – Львів, 2014. – С. 26–29.

9. Дворник І. В. Аналіз особливостей формування доходів сільського населення України / І. В. Дворник // Виклики соціально-орієнтованої економіки в євроінтеграційних умовах: Міжнародна науково-практична конференція, 23–24 квітня 2014 р.: тези доповіді. – Ніжин, 2015. – С. 100–103.

10. Дворник І. В. Особливості формування рівня доходів сільського населення: реалії сьогодення / І. В. Дворник // Актуальні проблеми наук про життя та природокористування: Міжнародна науково-практична конференція, 28-31 жовтня 2015 р.: тези доповіді. – Київ, 2015. – С. 152–153.

11. Дворник І. В. Концептуальні підходи до визначення рівня доходів сільського населення / І. В. Дворник // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2014. – № 200. – Ч. 4. – С. 49–56.

12. Дворник І. В. Міжнародний досвід і вітчизняна практика формування рівня доходів сільського населення // І. В. Дворник // Сталий розвиток економіки. – 2015. – № 2 (27). – С. 144–151.

13. Дворник І. В. Вплив макроекономічних чинників на диференціацію доходів сільського населення / І. В. Дворник // Трансформація національних моделей економічного розвитку в умовах глобалізації: Міжнародна науково-практична конференція, 20–22 листопада 2013 р.: тези доповіді. – Київ, 2013. – С. 54–55.

14. Дворник І. В. Методологічні аспекти формування доходів сільського населення / І. В. Дворник // Економічна теорія: еволюція парадигми та революційні гіпотези: Міжнародна науково-практична конференція, 27–28 березня 2015 р.: тези доповіді. – Київ, 2015. – С. 50–51;

які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Талави́ря М. П. Формування макроекономічної рівноваги на ринку товарів та платних послуг / М. П. Талави́ря, І. В. Дворник, Г. М. Македон. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2014. – 255 с. (Здобувачем досліджено теоретичні засади формування доходів, проведено аналіз сучасного стану та запропоновано шляхи покращення формування рівня доходів сільського населення України).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1 Теоретико-методологічні засади дослідження доходів сільського населення	27
1.1 Концептуальні підходи до дослідження доходів населення	27
1.2 Основні функції та класифікація доходів сільського населення	45
1.3 Методичні засади дослідження формування доходів сільського населення	60
Висновки до розділу 1	82
РОЗДІЛ 2 Оцінка стану формування доходів сільського населення	86
2.1 Особливості формування доходів сільського населення на сучасному етапі розвитку економіки України	86
2.2 Визначення основних факторів формування доходів сільського населення	108
2.3 Оцінка тіньових доходів сільського населення	134
Висновки до розділу 2	151
РОЗДІЛ 3 Напрями вдосконалення процесів формування доходів сільського населення	156
3.1 Оцінка впливу основних факторів на формування доходів сільського населення	156
3.2 Шляхи державного регулювання доходів сільського населення	168
3.3 Науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення процесів формування доходів сільського населення	189
Висновки до розділу 3	204
ВИСНОВКИ	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	212
ДОДАТКИ	238

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

ООН	Організація Об'єднаних Націй
I _{рл}	індекс людського розвитку
СФГ	селянське (фермерське) господарство
ВВП	валовий внутрішній продукт
ОСГ	особисте селянське господарство
ОПГ	особисте підсобне господарство
Др	доходи реальні
Дн	доходи номінальні
I _ц	індекс споживчих цін
АПК	агропромисловий комплекс
ВНД	валовий національний дохід
ВРП	валовий регіональний продукт
ЄСВ	Єдиний соціальний внесок
ЄС	Європейський Союз
США	Сполучені Штати Америки
МОП	Міжнародна організація праці
СОТ	Світова організація торгівлі
ПДФО	податок на доходи фізичних осіб

ВСТУП

Актуальність теми. Рівень доходів населення є однією з найважливіших характеристик економічного розвитку країни та добробуту її громадян. Кризові явища в економіці України, нагальна необхідність реалізації комплексу невідкладних економічних і політичних реформ, недостатня ефективність державного регулювання соціально-економічних процесів призвели до погіршення рівня життя населення протягом останніх років. Найбільш гостро негативні наслідки кризи та незавершеності реформ відчуло сільське населення, що зумовлено знеціненням сільськогосподарської праці, поширеністю такого явища, як тіньова зайнятість населення, відсутністю прийнятних умов праці для дрібних сільськогосподарських товаровиробників і, як наслідок, відтоком робочої сили, зниженням економічної активності, постарінням населення тощо. На селі скорочується кількість освітніх і медичних закладів, знижується якість державних послуг, не розвивається ринок комунальних послуг. Усе це призводить до того, що рівень і умови життя сільського населення погіршуються, а значна його частина є бенефіціарами державних програм соціального захисту.

Процеси формування доходів сільського населення є складними й непрозорими, що істотно зменшує базу для поповнення місцевих бюджетів, знижує ефективність соціальної допомоги, насамперед через її недостатню адресність. Отже, актуальною є проблема розробки інструментарію для адекватної оцінки доходів сільського населення, визначення й урахування основних економічних, соціальних та демографічних факторів, що детермінують рівень і диференціацію доходів. Розв'язання цієї проблеми є важливою передумовою розробки й упровадження сучасних механізмів формування доходів сільського населення та застосування відповідних заходів державного регулювання у цій сфері з метою підвищення якості життя селян.

Питання сутності та формування доходів населення розглядаються в роботах таких відомих зарубіжних учених: К. Е. Боулдінг (K. E. Boulding), Г. Дж. Кайзер (H. J. Kaiser), Дж. М. Кейнс (J. M. Keynes), Ф. Кене (F. Quesnay), К. Маркс (K. H. Marx), Е. А. Паррадо (E. A. Parrado), А. Пігу (A. C. Pigou), І. Посошков, Д. Рікардо

(D. Ricardo), А. Сміт (A. Smith), Дж. Р. Хікс (J. R. Hicks), О. Чаянов. Значний внесок у розробку положень теорії доходів та рівня життя населення зробили українські дослідники: Н. Василенька, Т. Кізима, Е. Лібанова, О. Макарова, І. Прокопа, М. Семикіна, І. Ховрак, Л. Черенько, В. Шишкін. Особливості впливу сільського господарства на формування доходів селян вивчали Т. Беркута, А. Гайдуцький, П. Макаренко, О. Могильний, П. Саблук, Л. Саловська, М. Талавири. Проблемами тіньової економіки в Україні займалися В. Авдійський, В. Дадалко, В. Мандибур, О. Мороз, Ю. Прилипко, В. Семцов та ін.

Водночас, незважаючи на велику кількість досліджень з питань доходів та рівня життя населення України, зокрема її сільського населення, окремі аспекти цієї проблеми залишаються дискусійними й не до кінця розв'язаними. Існує нагальна потреба розробки й обґрунтування методологічних підходів до визначення найбільш важливих факторів формування доходів сільського населення в Україні, оцінки їх впливу на рівень доходів та побудови на цій основі ефективних механізмів регулювання доходів. Теоретична важливість і практична значущість зазначених питань обумовили вибір теми, мети й завдань цього наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України за темою: «Розвиток біосоціальної економіки та управління природокористуванням» (номер державної реєстрації 0114U000663). Особистий внесок автора полягає у дослідженні теоретичних і практичних аспектів формування доходів сільського населення, визначенні їх ролі в розвитку країни та якості життя населення.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення методологічних і методичних засад дослідження формування доходів сільського населення та розробка науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення регулювання відповідних процесів.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність постановки та розв'язання таких завдань:

- удосконалити сутність поняття «доходи сільського населення», з огляду на мету дослідження;
- визначити класифікацію доходів сільського населення та їх основні функції;
- визначити сучасні механізми формування доходів сільського населення;
- здійснити оцінку рівня доходів сільського населення, їх структури, тенденцій зміни та ступеня диференціації;
- виявити особливості формування доходів сільського населення України порівняно з іншими країнами;
- оцінити вплив тіньової економіки на рівень доходів сільського населення;
- встановити основні фактори формування доходів сільського населення та оцінити їх вплив на рівень доходів;
- сформулювати рекомендації щодо вдосконалення процесів формування доходів сільського населення та запропонувати заходи державного регулювання з метою підвищення рівня доходів селян.

Об'єктом дослідження є процеси формування доходів сільського населення.

Предметом дослідження є система теоретико-методологічних і прикладних засад формування доходів сільського населення та механізми політики їх регулювання.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у дисертаційній роботі завдань використано загальнонаукові та спеціальні методи, серед яких: аналітичний – для збирання, обробки й систематизації наукової інформації щодо суті доходів, вивчення зарубіжного досвіду; аналізу й синтезу – при дослідженні структури доходів сільського населення; індукції і дедукції – для обґрунтування процесу формування доходів сільського населення; статистичні, зокрема кореляційно-регресійного аналізу, – для встановлення зв'язків між показниками; статистичного й економічного моделювання процесів на мікрорівні – для деталізованого дослідження доходів сільських домогосподарств та оцінки ступеня впливу основних факторів на їх рівень; абстрактно-логічний метод – для формування висновків дослідження; соціологічний – для проведення обстеження особливостей формування доходів сільського населення та аналізу результатів.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі акти України, дані Державної служби статистики України, Національного банку України, статистичні матеріали Світового банку, Євростату, національних статистичних служб Російської Федерації, Білорусі, Таджикистану, Польщі, вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України, електронні Інтернет-ресурси, наукові праці за темою дослідження, результати проведеного анкетування та спостереження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в удосконаленні методологічних, методичних та практичних засад формування доходів сільського населення. Найбільш вагомими результатами роботи, що мають наукову новизну, є такі:

вперше:

— на основі спеціально розробленого методичного інструментарію, який передбачає застосування методів кількісного аналізу взаємозв'язків на мікрорівні, встановлено, що пріоритетний вплив на рівень доходів сільських домогосподарств справляють такі їх характеристики: наявність працюючих членів; наявність дітей до 18 років; надходження від продажу худоби і птиці; отримання соціальної допомоги; статус голови домогосподарства. Здійснено кількісну оцінку впливу зазначених факторів на рівень доходів сільського населення та сформульовано науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення політики регулювання доходів сільського населення в Україні;

удосконалено:

— інструментарій дослідження формування доходів сільського населення в частині науково-методичних засад, економічно обґрунтованих правових норм, механізмів економіко-організаційного управління відповідними процесами та соціальної відповідальності, який, на відміну від існуючих, ґрунтується на концепції збалансованого людського розвитку, що передбачає гармонійний розвиток людини на засадах дохідоецентризму;

— науковий підхід до визначення основних факторів формування доходів сільського населення, який, на відміну від існуючих, передбачає використання даних мікрорівня щодо умов життя, доходів та витрат сільських домогосподарств, отриманих за результатами вибірових обстежень. Це уможливорює деталізований

аналіз структури доходів сільських домогосподарств та особливостей їх формування;

— методичний підхід до оцінки рівня тіньових доходів домогосподарств на основі аналізу даних із доступних джерел інформації та результатів проведеного в рамках дослідження опитування сільських домогосподарств, що дало змогу врахувати відповідну складову при визначенні особливостей формування рівня їх доходів;

дістали подальшого розвитку:

— зміст поняття «доходи сільського населення», який розширено на основі більш повного врахування виробничих процесів, що реалізуються в особистих підсобних господарствах, а також витрат часу та праці як вагомих факторів формування рівня доходів сільського населення;

— пропозиції щодо активнішої форми участі держави у формуванні доходів сільського населення, зокрема шляхом забезпечення ефективного обміну інформацією між органами соціального захисту, службою зайнятості, податковими органами, доступу до даних про майновий стан домогосподарств, а також цільового професійного навчання й перенавчання сільських жителів та активізації їх економічної діяльності. Це має сприяти зменшенню рівня безробіття в сільській місцевості, детінізації доходів, підвищенню мотивації сільського населення до праці та ефективності його соціального захисту;

— система заходів з регулювання доходів сільського населення на державному та місцевому рівнях, зокрема на основі більш ефективного застосування інструментів соціальної відповідальності власниками підприємств та самого населення щодо формування та розподілу його доходів.

Практичне значення одержаних результатів. Використання запропонованих у дисертаційній роботі теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій щодо формування доходів сільського населення сприятиме покращенню добробуту сільського населення, підвищенню зайнятості в сільській місцевості та виробництва сільськогосподарської продукції.

Наукові розробки щодо оцінки напрямів і сили впливу сукупності економічних, соціальних та демографічних факторів на сучасний процес формування доходів сільського населення з визначенням специфіки досліджуваних взаємозалежностей та взаємозв'язків на мікрорівні впроваджено в навчальний процес ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут» при викладанні дисципліни «Економіка праці й соціально-трудова відносини» для студентів факультету економіки, менеджменту та логістики спеціальності «Облік і оподаткування» (довідка № 240 від 30.06.2016 р.). Удосконалений механізм формування доходів сільського населення, головними інструментами якого є економічно обґрунтовані правові норми, механізми економіко-організаційного управління та соціальної відповідальності, що забезпечують рівень і якість життя сільського населення відповідно до умов проживання в сільській місцевості в основі концепції збалансованого людського розвитку, використано Ніжинською районною радою Чернігівської області при організації заходів щодо підвищення рівня доходів сільського населення (довідка № 122 від 08.06.2016 р.). Наукові результати щодо особливостей формування доходів сільського населення та науково-практичні рекомендації щодо підвищення рівня доходів ураховані в роботі Салтиково-Дівицької сільської ради Куликівського району Чернігівської області (довідка № 588 від 14.08.2015 р.). Запропоновані заходи щодо активізації співпраці з банківськими установами з метою створення цільових програм сприяння розвитку та підтримки селянсько-фермерських господарств, кооперативів, спрямування роботи підприємств на встановлення рівня оплати праці відповідно до вартості робочої сили та зменшення диференціації заробітної плати використані Куликівською районною радою Чернігівської області (довідка № 01-01/305 від 14.08.2015 р.). Пропозиції щодо вжиття заходів з метою врегулювання розмірів заробітної плати в сільському господарстві та підвищення контролю за цінами, установленими переробними підприємствами на сільськогосподарську сировину, схвалені та будуть використовуватися в роботі Ніжинської районної державної адміністрації Чернігівської області (довідка № 03-17/1307 від 22.06.2015 р.). Розроблені пропозиції щодо створення служб, які б вивчали кон'юнктуру аграрного ринку для поширення

маркетингової інформації серед товаровиробників; пропаганди позитивного досвіду господарювання через засоби інформації; підвищення юридичної обізнаності сільського населення використані Всеукраїнською громадською організацією «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» (довідка № 1-041016 від 04.10.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею. Наукові положення, висновки й рекомендації, що викладені в дисертації і виносяться на захист, одержані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи, висновки та пропозиції доповідалися й обговорювалися на: міжнародній науковій конференції, присвяченій 115-річчю НУБіП України та 15-річчю GCHERA, «Біоресурси планети та біобезпека навколишнього середовища: проблеми та перспективи» (м. Київ, 4–7 листопада 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Трансформація національних моделей економічного розвитку в умовах глобалізації» (м. Київ, 20–22 листопада 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку агропромислового виробництва України в контексті інтеграції у світову економіку» (м. Ніжин, 27–28 лютого 2014 р.); круглому столі «Розвиток різних форм господарювання в сільському господарстві» (м. Київ, 28 травня 2014 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми регіонального розвитку» (м. Пловдив, Республіка Болгарія, 27–28 жовтня 2014 р.); міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Глобалізаційні та євроінтеграційні процеси в розвитку національних економік» (м. Львів, 25 листопада 2014 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Економічна теорія: еволюція парадигми та революційні гіпотези» (м. Київ, 27–28 березня 2015 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Виклики соціально-орієнтованої економіки в євроінтеграційних умовах» (м. Ніжин, 23–24 квітня 2015 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Perspective trends in scientific research – 2015» (м. Братислава, Словацька Республіка, 18–21 жовтня 2015 р.); III міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми наук про життя та

природокористування» (м. Київ, 28–31 жовтня 2015 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія економічного розвитку України: теоретичні засади та механізми реалізації» (м. Ніжин, 14–15 квітня 2016 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Наука в Україні: тенденції та вектор розвитку» (м. Ніжин, 7 грудня 2017 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 15 наукових праць загальним обсягом 14,69 друк. арк., з яких особисто автору належить 7,85 друк. арк. З них колективна монографія обсягом 3,42 друк. арк., 2 статті у наукових фахових виданнях України обсягом 0,81 друк. арк., 5 статей у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, обсягом 2,62 друк. арк. та 7 тез наукових доповідей обсягом 1,0 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст дисертації викладено на 195 сторінках. Робота містить 15 таблиць, 48 рисунків, з яких 5 займають всю площу сторінки, і 22 додатки. Список використаних джерел налічує 240 найменувань на 26 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

1.1 Концептуальні підходи до дослідження доходів населення

Дослідження доходів населення налічує не одне століття. Концептуальні основи теорії доходу були закладені ще класиками економічної теорії та набули подальшого розвитку в 20-30-х роках XX ст. Діалектика взаємовідносин держави й людини, диференціація доходів, їх розподіл та перерозподіл, джерела формування – це одвічні проблеми, що на кожному історичному етапі розвитку цивілізації та в кожній країні вирішуються досить специфічно й неоднозначно. Особливо актуально це стосується доходів сільського населення, що пояснюється низкою обставин:

- висока частка бідного населення, що спричиняє депопуляцію, а низький платоспроможний попит гальмує розвиток внутрішнього ринку та економіки в цілому;
- низький рівень розвитку ринку праці в сільській місцевості, що спричинено згортанням виробничих та переробних галузей, скороченням освітніх, медичних, обслуговуючих закладів, розширенням діяльності агрохолдингів;
- масова еміграція економічно активного населення, урбанізація;
- великий розрив за рівнем грошових доходів між 10% найбільш і найменш забезпеченим сільським населенням, що свідчить про істотну диференціацію;
- несприятливе природне середовище, що негативно впливає на здоров'я та чисельність населення.

За часів незалежності України багато сфер господарства країни було приватизовано, безжалісно знищено, розкрадено національне багатство, про що свідчить велика кількість будинків, автомобілів, матеріальних цінностей преміум класу, що зосереджені в новоутвореному соціальному прошарку

мультимільйонерів та мільярдерів, кількість яких в Україні раптово стала співрозмірною з найзаможнішими капіталістичними країнами. Натомість українські селяни, які проживають та обробляють чи не найкращі у світі землі, отримують найнижчі в Європі заробітні плати й перебувають на межі, а деякі – і за межею бідності.

Незадовільною є купівельна спроможність селян, оскільки ріст цін на товари та послуги не пропорційний росту отримуваних доходів. Скрутне матеріальне становище змушує населення звертатися за підтримкою до держави у вигляді субсидій та допомог, що, у свою чергу, також накладає на них цілий ряд обмежень.

Зауважимо, що сільське населення – це постійне населення сільської місцевості, яке складає третину населення України. Враховуючи вище зазначені проблеми та особливості формування доходів селян, вважаємо, що дослідження даного питання є актуальним з метою підвищення рівня доходів та купівельної спроможності сільського населення. Саме тому розвиток суспільства вимагає створення інноваційних, інтенсивних шляхів формування доходів, що пов'язані з активізацією сільського населення, розширенням сфер діяльності, відповідно до умов сьогодення.

Логіка дослідження потребує першочергового з'ясування сутності категорії «дохід». Незважаючи на її велику популярність і поширеність, існують певні труднощі щодо розуміння. Це визнав свого часу один зі світових авторитетів у цій сфері – відомий англійський економіст Джон Річард Хікс, який зазначав, що багато вчених викликали один у одного (та і в самих себе) певне замішання, приймаючи різні визначення доходу, що були досить суперечливими й не цілком задовільними [206, С. 291-293]. Відомі різні підходи, але єдиного визначення категорії «дохід», як і будь-якого іншого, в економічній літературі не існує, оскільки вони формуються залежно від мети дослідження.

Так, А. Сміт вважав, що доходи – це матеріальні витрати (перенесена вартість), понесені на попередніх стадіях виробництва. Дається поділ доходів на первинні і вторинні. Первинні доходи (прибуток, рента і заробітна плата) отримують три основні класи суспільства: капіталісти, землевласники і робітники;

вони створюються продуктивною працею і ведуть до збільшення національного доходу. Вчений вважав можливим одночасне зростання кожного з первинних доходів за збільшення суспільного багатства. Доходи решти груп населення – вторинні, адже їх джерелом є перерозподілені первинні доходи [168; 221, С.63]. Проте, на нашу думку, дане визначення базується виключно на класовому підході, що обмежує існування інших джерел доходу.

А. Маршалл звузив визначення сутності доходу до підприємництва. Вважав, що дохід – винагорода за підприємницьку діяльність, компенсація негативних емоцій, пов'язаних з ризиком, конкуренцією, невизначеністю, страхом та виробництвом, орієнтованим на невідомий ринок [98, С. 362]. Але, враховуючи те, що не лише дохід від підприємницької діяльності є пріоритетним джерелом формування доходів сільського населення, то вважаємо, що дане визначення потребує суттєвого розширення, відповідно до мети нашого дослідження.

Дж. М. Кейнс зауважував, що дохід складається з двох частин: з тієї, що йде на особисте споживання – витрачається і тієї, що заощаджується [71; 222, С.217]. Проте, якщо ми говоримо про доходи сільського населення, то варто звернути увагу на те, що частина доходу селян йде на інвестиції, що вкладаються у виробництво сільськогосподарської продукції.

Витратний характер доходів описував Дж. Р. Хікс. Він зазначав, що дохід – це максимальна кількість засобів, які можна витратити протягом деякого періоду часу за умови, що відповідно до наявних очікувань капітальна вартість (у грошовому виразі) майбутніх надходжень залишиться попередньою; це максимальна кількість засобів, які індивід може витратити протягом даного тижня і які він очікує витратити протягом кожного наступного тижня [206, С. 291-293]. На практиці визначення доходу мають на меті показати людям, скільки вони можуть споживати, не роблячи себе біднішими. Спираючись на цю тезу, дохід доцільно трактувати як максимальну суму, яку населення може спрямувати на споживання протягом певного періоду часу за умови, що до кінця цього періоду рівень його добробуту не знизиться. Проте дані визначення не описують джерел формування доходів, що є метою нашого дослідження.

Вагомий внесок у дослідження природи категорії «дохід» зробили економісти-сучасники. Так С. Панчишин виокремлює дохід як потік зарплати, відсотків, дивідендів та інших грошових надходжень, які отримує особа чи країна протягом певного часу (звичайно року) [20, С.153; 127, С. 552]. У визначеннях розкрито джерела доходів. Але знову-таки виникають запитання: чи можна до доходу включати натуральну оплату; чому за період часу взято саме рік, а не, скажімо, місяць.

Вітчизняний учений В. Опарін зазначає, що доходи – це грошові чи інші надходження, які окремі суб'єкти отримують чи від виробничої діяльності у вигляді доданої ними вартості, чи від продажу майна, майнових прав, прав інтелектуальної власності тощо, чи у процесі перерозподілу вартості створеного в суспільстві ВВП [117, С. 132]. Проте вчений вказує лише на основні джерела формування доходів суб'єктів економічної діяльності.

О.Л. Савенко визначає доходи населення як соціально-економічну категорію, характеризуючи стосунки в суспільстві з приводу присвоєння, використання та розподілу створюваного продукту [160, С. 133-136]. А.Є. Сурінов доповнює дане визначення елементами суспільства: соціальними стратами, домогосподарствами, сім'ями, особами [187, С.5]. Тобто автори вважають, що населення висуває вимоги щодо своєї частки новоствореного продукту. Проте, на нашу думку, дане визначення є характерним для застосування у сфері макроекономіки, оскільки відсутнє його практичне значення у змісті. Вважаємо, що не доцільно доходи населення називати економічною категорією, надаючи їм ефекту глибокої науковості.

Т.І. Ленейко вважає, що доходи населення – це сукупність коштів і витрат у натуральному виразі для підтримання фізичного, морального, економічного й інтелектуального стану людини [85]. Аналогічних поглядів дотримуються В.Я. Брич і О.П. Дяків, зазначаючи, що доходи населення – це сума грошових коштів і матеріальних благ, які домашні господарства одержали за певний проміжок часу у натуральному виразі для підтримання фізичного, морального, економічного та інтелектуального стану людини [18, С. 115]. М.Назаров вважає, що доходи населення – це ресурси в грошовому і натуральному вираженні, які можуть бути

використані на задоволення особистих потреб, податкові та інші обов'язкові та добровільні платежі, заощадження [107, С. 588]. Проте, на нашу думку, дані визначення описують лише шляхи використання доходів, не включаючи джерела отримання, що значно звужує зміст поняття.

Г.Н. Климко й В.П. Нестеренко виокремлюють доходи населення як політико-економічну категорію, що представляє собою певну суму грошових коштів та матеріальних благ і послуг, отриманих у процесі виконання економічних функцій домогосподарствами і, передусім, сім'ями, з приводу отримання яких виникають відносини приватної власності у всіх сферах суспільного відтворення [76, С. 125]. Проте, дохід населення складається не лише з грошових коштів та матеріальних благ і послуг, отриманих у процесі виконання економічних функцій домогосподарствами. Сюди варто включити й функції держави, пов'язані з розподілом і перерозподілом ВВП, підприємств, що нараховують заробітні плати працівникам, орендні плати орендодавцям тощо.

Т.О. Кізима виокремлює два визначення. Перше описує дохід людини (сім'ї, домогосподарства) як суму грошових доходів, отриманих з усіх можливих джерел (заробітна плата, відсотки, дивіденди, підприємницький дохід, доходи від оренди тощо), та доходу, отриманого в негрошовій формі (задоволення від роботи, насолода відпочинком, користування предметами розкоші тощо). Проте дане визначення не включає соціальні виплати, що займають велику частку в структурі доходів населення. Друге виокремлює доходи домашніх господарств як сукупність економічних відносин, за допомогою яких заново створена у суспільстві вартість розподіляється між власниками факторів виробництва, а також здійснюється перерозподіл первинних доходів з метою оптимізації кінцевого споживання благ і послуг у межах суспільства [73, С.146-148]. На нашу думку, друге визначення не описує форму доходів, визначаючи їх лише як сукупність економічних відносин, та не включає доходи від продажу сільськогосподарської продукції.

Одинадцятитомний академічний тлумачний словник трактує дохід як гроші або матеріальні цінності, одержувані державою, торгово-промисловою установою, приватною особою і т. ін. в результаті якої-небудь діяльності [116]. Податковий

кодекс України описує доходи як загальну суму доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі у виключній морській економічній зоні, так і за їх межами [134]. Державна служба статистики України визначає доходи як обсяг нарахованих в грошовій та натуральній формі: заробітної плати, прибутку та змішаного доходу, одержаних доходів від власності, соціальних допомог та інших поточних трансфертів [123].

Отже, неоднозначність у визначеннях категорії «дохід» та соціально-економічні виклики сьогодення залишають актуальним дослідження даного питання та спонукають до напрацювання нових підходів з метою досягнення високих соціальних стандартів та максимізації добробуту населення. Але оскільки метою нашого дослідження є вивчення доходів сільського населення, то доцільно ввести авторське тлумачення, що чіткіше описуватиме поняття. Отже, доходи сільського населення – це соціально-економічне поняття, що включає суму грошових коштів та матеріальних благ і послуг, отриманих у результаті розподілу й перерозподілу заново створеної вартості, виробничого процесу в особистих підсобних господарствах, враховуючи витрати часу та праці, як факторів розвитку кооперації й товарного виробництва, та інших надходжень (аліменти, спадок, гонорари тощо).

Розподіл і перерозподіл заново створеної вартості у визначенні полягає в отриманні заробітної плати, доходів від власності, підприємницької діяльності як складової собівартості виготовленої продукції чи наданих послуг, соціальних трансфертів та ін.

Дане визначення відрізняється від інших тим, що характеризує доходи сільського населення, пов'язані з веденням особистих підсобних господарств, діяльність яких є перехідним етапом до підприємництва та потенціалом для розвитку кооперації, що за рахунок використання «ефекту масштабу» значно пришвидшує процес отримання доходу. Об'єднавшись, члени кооперативів мають можливість ефективно використовувати ресурси. У них є для цього доходи, які є

джерелом інвестицій. Це дає можливість на належному рівні впроваджувати нову техніку й технології, які дозволяють знижувати витрати матеріалів, часу й праці на виробництво одиниці продукції.

З метою досконалого дослідження процесу формування доходів населення розглянемо виклад концепцій в історичному аспекті (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Економічні підходи до дослідження доходів населення

Економічна школа	Економічні погляди
Стародавній світ	Доходи формуються за рахунок землеробства, рабської праці, орендних відносин, державної допомоги, пільгових кредитів [14 С. 17-20].
Середньовіччя	Теологічний характер формування доходів, зокрема їх рівень залежить від кількості затраченої праці [222 С. 29-33].
Меркантилізм	Пріоритетним джерелом доходу є зовнішня торгівля (грошові доходи у вигляді золота й срібла) та бажання працювати [8].
Класична школа	Відповідно до теорії вартості в процесі розподілу факторів виробництва капітал створює дохід у формі прибутку, земля – у формі ренти, праця – у формі заробітної плати. Сформовано класовий підхід у теорії доходів. Велику роль відіграє вільне підприємництво, адресні державні допомоги, започатковано існування диференційної ренти. Ціна праці має забезпечувати відповідну купівельну спроможність [168].
Фізіократизм	Джерелом доходів є сільськогосподарське виробництво, схвалюється «віддача в ріст» [166, С. 134-138].
Марксизм	Зменшується значення ренти. Джерелом доходів є прибуток і заробітна плата, рівень якої повинен дорівнювати кількості товарів, що необхідні для підтримання життя робітника і його сім'ї, та залежати від продуктивності праці. Техніко-економічний прогрес породжує постійний надлишок робочої сили, збільшує безробіття, є перешкодою для росту заробітної плати [222, С.119].
Маржиналізм	Дохід формується за рахунок заробітної плати, процента й прибутку. Представники виступають проти зрівняльного розподілу національного доходу, але й не схвалюють нерівномірності в розподілі багатства [227; 67, С. 227-232].
Математична школа	Нерівності, властивій людській істоті, відповідає економічна та соціальна нерівність. Таким чином, переважна частина доходів акумулюється в основній масі населення, тоді як високі доходи утворюють незначну частину національного доходу. Проблему бідності вбачають передусім у недостатності виробництва. Найкращий спосіб поліпшити становище бідних верств – зробити так, щоб багатство зростало швидше за населення [129, С. 273].
Лазаннська школа	У концепції економічної рівноваги весь економічний світ розподілено на дві великі групи: фірми й домашні господарства, ролі яких постійно змінюються. Основним інструментом ринкової рівноваги є ціна [222, С. 174].
Кейсіанство	Обґрунтовано необхідність державного регулювання доходів і створення платоспроможного попиту населення. «Негнучкість» зарплати – це не економічний, а політичний феномен [71].

Економічна школа	Економічні погляди
Неокейсіанство	Встановлено, що між приростом номінальної заробітної плати й рівнем безробіття існує обернена залежність [14, С. 120].
Посткейнсіанство	Держава повинна законодавчо визначити мінімальний рівень заробітної плати, забезпечувати постійне зростання питомої ваги оплати праці в національному доході за допомогою заходів податкової й бюджетної політики [222, С. 150].
Монетаризм	Податкова й бюджетна політика не впливають на розмір сукупного номінального попиту. Дохід виходить із перманентного й тимчасового компонентів. Перманентним називається дохід, який споживач очікує отримати протягом тривалого часу (залежить від горизонту споживання індивіда, величини нагромадженого капіталу, місця проживання, віку, професії, освіти, раси й національності). Тимчасовий дохід відображає вплив усіх інших факторів, які людина відносить до випадкових, хоч вони можуть бути передбачуваними (несподіване успадкування, виграш у карти) [205].
Неоінституціоналізм	У теорії «революції в доходах» основою виступає положення про вирівнювання доходів між різними класами капіталістичного суспільства [222, С. 325].

Дослідження концептуальних підходів формування доходів населення в Україні пов'язане з входженням до царської Росії, Радянського Союзу та здобуттям країною незалежності, розбудовою нової держави.

Наукове дослідження рівня життя населення в царській Росії відставало від західного та мало свої особливості, пов'язані переважно з сільськогосподарською орієнтацією країни. Дослідження вчених цього періоду мали яскраво виражений класовий характер, обґрунтовувалися раціональні потреби різних верств населення (селян, робітників, підприємців тощо). Тому поняття «доходи населення» розглядалося під різними кутами зору, оскільки орієнтувалися на забезпечення рівня життя обраного суспільного прошарку.

Особливості розвитку меркантилізму пов'язані з поглядами російського економіста Івана Тихоновича Посошкова. Він прослідкував чітку залежність між зростанням багатства та продуктивністю праці. На його думку, праця має давати прибуток, розмір якого залежить від рівня продуктивності праці й міри залучення до виробництва всього працездатного населення [137].

Особливості розвитку меркантилізму в Україні висвітлені в економічній та соціальній політиці гетьманського уряду Богдана Хмельницького. Важливим

досягненням стало визнання селянської власності. Відробіткову ренту було замінено грошовою і натуральною [8].

У середині XIX століття близькими до проблеми формування доходів населення були праці Олександра Івановича Бутовського, який аналізував багатство, земельну ренту, відсоток, прибуток, заробітну плату як форми отриманого доходу. Він дослідив зв'язок між банківською ставкою та отримуваним прибутком, підняв питання диференціації доходів. Виправдовував матеріальну нерівність та більший розмір доходів підприємців, оскільки їхня праця є ризикованішою і складнішою [222, С. 44-46].

Серед українських представників періоду маржиналізму економісти справедливо виділяють Михайла Івановича Туган-Барановського, який запропонував соціальну теорію розподілу доходів [67, С. 334-335]. Виділяв два фактори, що впливають на рівень заробітної плати: зростання продуктивності праці й соціальний фактор. Перший він вважав основним, адже забезпечується науково-технічним прогресом, веде до збільшення національного доходу й розміру частки працівників у ньому; другий – сила робітничого класу й діяльність профспілок [222, С. 190]. Учений наголошував, що нерівність є соціальним злом, але й рівність сама по собі не є позитивним фактом [192]. Розробив теорію «кооперації», у якій особливу роль відвів сільськогосподарській кооперації. Завдяки ній селянин мав змогу користуватися тими вигодами й пільгами, що мали великі господарства.

Розглядаючи визначення доходів населення в командно-адміністративній економіці, варто відзначити, що комітет статистики СРСР зараховував до доходів гроші, отримані у формі заробітної плати, пенсій, стипендій, надходження від продажу сільськогосподарської продукції, вирощеної на індивідуальних земельних ділянках, і навіть вартість продукції, спожитої будь-яким сільськогосподарським виробником. Враховувалися субсидії для дитячих садків, санаторіїв, літніх таборів для дітей тощо. Під категорією «дохід» розуміли сукупність грошових надходжень. Статистичні органи не включали до доходів надходження від приватного сектору (легального й нелегального). Пільги й привілеї, якими користувалися працівники органів безпеки, партійно-господарська та військова номенклатура – не належали

до категорії доходу населення [210, С. 120-123]. Тому формування доходів та їх декларування комуністична влада вважала як підозрілу діяльність. Як результат, дослідників цієї проблеми в Радянському Союзі було небагато, а поодинокі результати наукових досліджень істотно відрізнялися від офіційно декларованої ситуації.

План вирішення соціальних протиріч на селі запропонував Олександр Васильович Чаянов за рахунок кооперативного кредиту та кооперативної колективізації різних типів господарств. У монографії «Організація селянського господарства» охарактеризовано фактори прибутковості селянських господарств, які ділить на дві групи: внутрішньогосподарські (трудові ресурси сім'ї й інтенсивність праці, що залежить від потреби споживання, забезпеченості землею, наявності засобів виробництва, оплати одного робочого дня) й народногосподарські (перетворення форм цін, процента й ренти). Рента, на думку автора, втрачає свою експлуататорську суть у селянському господарстві й виявляється як надлишковий прибуток, отриманий селянином завдяки більш родючим землям, вигідному місцю розташування щодо ринку, густоти населення, структури його прибутків, ринкових цін [222, С. 383-384].

Особливу увагу питанню формування доходів населення приділяють в останні десятиліття. З метою подолання труднощів, що почалися в 70-80-х роках ХХ ст., постала необхідність врегулювання та розв'язання проблеми на основі моделі сталого розвитку, що, як світове явище, проявилася в 90-х роках ХХ століття. Філософія сталого розвитку – загальна концепція стосовно необхідності нарощування національних потенціалів країн світу шляхом встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства для підвищення якості життя у всіх сферах життєдіяльності населення і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному й здоровому довкіллі.

На даному етапі зміст концепції сталого розвитку проявляється на перетині різних площин життя суспільства. Повинна дотримуватись збалансованість доходів та витрат населення, підприємств, держави, попиту й пропозиції матеріальних і нематеріальних благ, цілей і завдань, засобів і способів їх розв'язання на всіх рівнях.

У 70-тих роках ХХ століття в рамках ліберальної традиції було створено концепцію справедливості, що в найбільш розробленому вигляді представлена у філософії американського вченого Джона Ролза. Вона являє собою приклад процедурної справедливості, умовами якої є рівність учасників, відсутність у них прихованих мотивів, а також вільний доступ до обговорення висунутих принципів. Концепція соціальної справедливості відомого теоретика соціального лібералізму має назву «справедливість як чесність», адже чесність тут трактується дуже широко: дія принципу розповсюджується не тільки на процедури, але й, що дуже важливо, на результати соціальної взаємодії.

Принципи справедливості щонайменше дозволяють визначити, який рівень доходів можна вважати гармонійним (оптимальним). Щодо розподілу доходів у суспільстві, то надзвичайно важливим є те, за рахунок чого відбувається економічне зростання, і хто користується його наслідками: якщо окремі невеликі групи, то майже неминучим є зростання нерівності і бідності; якщо більшість населення, то вигоди отримають практично всі верстви, і плоди економічного зростання будуть розподілені справедливо [89].

Пізніше пошук теоретичних передумов для розвитку суспільства на справедливих соціогуманітарних принципах став актуальним завданням в дослідженнях В.М. Новікова та В.О. Семенова. Головну увагу науковці приділили функціональному теоретичному підходу до розгляду справедливості, під яким мається на увазі гуманізація галузей соціальної інфраструктури, рівний доступ до соціально важливих послуг відповідно до індивідуальних і суспільних потреб, креативність яких формує новий тип споживача [112].

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. відбувається актуалізація етико-економічної проблематики. Її розв'язання пов'язане з досягненням етично виправданих економічних цілей, які ведуть до росту продуктивності праці й на цій підставі сприяють підвищенню добробуту населення. Головні сучасні концепції етико-економічних досліджень: англо-американська «етика бізнесу» та німецькомовна «економічна етика». Обидва підходи сформувалися в кореляції з реальною економіко-політичною ситуацією та обумовлюються особливостями соціально-філософської традиції.

У процесі дослідження формування доходів сільського населення варто зупинитися на концепції людського розвитку, що з'явилася й бурхливо розквітла в глобальному масштабі в 1990 році та стала одним з найкращих досягнень людської цивілізації. На відміну від теорії людського капіталу, що доводить економічну доцільність удосконалення людини саме як чинника виробництва, концепція людського розвитку виходить з первинної самоцінності розвитку людини, з того, що виробництво існує заради розвитку людей, а не навпаки. У концепції людського капіталу інвестиції в людину розглядаються як засіб збільшення продуктивності праці й доходу, і саме цим визначається їхня економічна ефективність. У концепції людського розвитку високорозвинута благополучна людина – це мета, а забезпечення її добробуту є кінцеве і єдине завдання. Розв'язати його – значить реалізувати важливі для людини можливості, серед яких три ключові: прожити довге й здорове життя; набутти, розширювати й оновлювати знання; мати доступ до засобів існування, що забезпечують рівень та якість життя [86]

Категорії рівня і якості життя населення визначають стан економічного й соціального розвитку країни. Рівень життя – це характеристика економічного добробуту, що вимірюється як реальний дохід на душу населення та кількість населення за межею бідності. Він залежить, з одного боку, від способу виробництва, що характеризується відносинами власності, рівнем розвитку матеріальної бази, сфери послуг та суспільною продуктивністю праці, а з іншого – від способу життя, що визначається величиною потреб у різних життєвих благах та можливістю їх задоволення, виходячи з пропозиції товарів і послуг на ринку та реальних доходів населення. Для аналізу й оцінки життєвого рівня використовують різні показники: обсяг валового внутрішнього продукту, номінального й реального доходу на душу населення, середній рівень заробітної плати й пенсії, забезпеченість житлом тощо. Окрім цього, життєвий рівень характеризують демографічні показники: середня тривалість життя, народжуваність і смертність. Рівень життя містить три ключові аспекти: добробут населення, рівень людського розвитку та нагромадження людського капіталу.

Категорія якість життя означає ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб населення та визначається порівнянням фактичного рівня задоволення потреб із базовим. Однією з найважливіших її ознак є рівень доходів. Їх формування має враховувати принцип нерівності розподілу в суспільстві, що пов'язано з відмінностями у фізичних і розумових здібностях людей, освіті, професійній підготовці, у складі сімей, місці проживання, наявності власності.

Згідно концепції людського розвитку, рівень доходу, досягнутий населенням на теперішній час, не гарантує економічного процвітання в майбутньому. Проте якщо отриманий дохід достатньою мірою інвестується в людський розвиток, то й економічні показники в майбутньому будуть значно кращими, ніж зараз.

Концепція людського розвитку пропонує такі способи оптимізації зв'язку між економічним зростанням та людським розвитком:

- нарощення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку, що сприяє реалізації здібностей людей, їхній активній участі у виробництві та розподілі благ;
- справедливіший розподіл доходу та багатства, що забезпечує матеріальну основу розвитку людського потенціалу менш конкурентоспроможних груп населення;
- досягнення ретельної збалансованості соціальних витрат, що дуже зміцнює економічну базу соціальної сфери суспільства.

У зв'язку з урахуванням рівня інформатизації суспільства, досягнень НТП та інших факторів у 2012-2013 рр. колективом Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України за участі фахівців Державної служби статистики України було проведено модернізацію вітчизняної методики оцінки людського розвитку. Як зазначають науковці, в основі оновленої методики визначення рівня людського розвитку лежить індекс регіонального людського розвитку, що залежить від 6 факторів: відтворення населення, соціальне становище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта, що описуються 33 показниками.

Отже, доходи населення, відповідно до концепції людського розвитку, залежать від умов, що створені в країні для реалізації населенням свого потенціалу.

І чим більше залучено інвестицій в освіту, медицину, виробництво, соціальну інфраструктуру, тим вищий рівень доходів може мати населення.

У монографії «Сільські території України: стратегічні пріоритети розвитку в контексті зміцнення економічної безпеки» В. Залізко в основі концепції людського розвитку зосередив увагу на формуванні теоретичної бази, необхідної для вибору та наступного впровадження системи показників, яких буде достатньо для вимірювання рівня розвитку сільських територій, у тому числі й доходів сільського населення. Автор зазначає, що нова система показників має стимулювати до остаточного еволюційного переходу від прагматичного «доходоцентризму» (збільшення доходів та матеріальних благ) до демократичного «селяноцентризму» (розвиток місцевих жителів – селян), що утворився із загальносвітової гуманістичної теорії «людиноцентризму», згідно з якою людина є головним об'єктом будь-якого розвитку. Зауважує, що в процесі даного дослідження неможливо не враховувати ВВП на душу населення, оскільки це один з базових економічних показників [63].

Таким чином, спираючись на засади доходоцентризму, виокремимо ряд факторів, що впливають на рівень доходів селян (рис. 1.1). Вони дещо взаємовпливають один на одного, але є вкрай важливими в процесі формування доходів сільського населення. Основними є середня заробітна плата й пенсія, що виступають вагомими джерелами доходів селян. Співвідношення мінімальної й середньомісячної зарплати є рушійною силою в ефективному подоланні бідності. ВВП на душу населення та рівень інвестицій у сільському господарстві вказують на загальні тенденції розвитку сільської місцевості, що впливають на умови праці селян. Питома вага житла, обладнаного централізованою системою газопостачання, водопостачання та водовідведення, частка зайнятих та безробітних, питома вага працівників з вищою освітою, вік та стать особи, яка очолює домогосподарство, кількість членів домогосподарства вказують на якісні особливості формування доходів селян.

Фактори, що впливають на рівень доходів сільського населення

- ВВП на душу населення в сільському господарстві
- Середнє значення річної зарплати та пенсії (на 1 людину)
- Середній дохід від особистого підсобного господарства
- Дохід від здавання в оренду земельної частки (паю)
- Податкові навантаження
- Офіційний курс національної грошової одиниці
- Індекс споживчих цін
- Процентні ставки за кредитами та депозитами
- Інвестиції в сільському господарстві
- Питома вага житла, обладнаного централізованою системою газопостачання, водопостачання та водовідведення
- Співвідношення мінімальної й середньомісячної зарплати
- Розмір прожиткового мінімуму
- Частка зайнятих відносно безробітних
- Питома вага працівників з вищою освітою
- Вік та стать особи, яка очолює домогосподарство
- Кількість членів домогосподарства

Рис. 1.1. Набір факторів, що впливають на формування доходів сільського населення на засадах дохідоцентризму

Джерело: доопрацьовано автором [63]

Збалансованість – співвідношення між взаємозв'язаними частинами, сторонами чого-небудь, між тим, що надходить і що витрачається. Це зумовлює актуальність постановки проблеми «незбалансованого» людського розвитку, в умовах якого високі людські та виробничі досягнення можуть супроводжуватися стагнацією окремих соціальних показників, що суттєво впливають на якість життя селян.

Ряд проблем щодо формування доходів сільського населення частково пояснюються загальносвітовими фінансово-економічними негараздами, але цілком імовірно, що вони зумовлені кризою перш за все теорії та методології науково-практичних досягнень. Тому наріла потреба в упровадженні новішої, науково обґрунтованої теорії щодо формування доходів сільського населення через використання інтеграції системного та стратегічного підходів. Системний підхід у процесі дослідження доходів сільського населення передбачає необхідність врахування інтересів учасників на мікро-, мезо- та макрорівні. Гармонійна взаємодія економічних, соціальних та демографічних факторів забезпечить удосконалення процесів формування доходів та якісне життя

сільського населення. Використання системного підходу передбачає дослідження методів, інструментів, способів та інституційної одиниці формування доходів, що дає можливість відстежити їх вплив на рівень доходів селян та створити чіткі інструменти державного регулювання з метою стимулювання до підвищення рівня доходів.

Саме тому системний підхід є методологічною базою подальших досліджень, оскільки він дозволяє розглянути економічні процеси в сільській місцевості, вивчаючи всю різноманітність взаємопов'язаних підсистем, збалансованість та ефективність функціонування яких спрямована на забезпечення якісного життя сільського населення. Завдяки цьому ефективно використовуватимуться можливості сільськогосподарської кооперації й оренди земельних часток (паїв), буде вдосконалюватися система кредитування й страхування, сформується повноцінний споживчий кошик, що задовольнятиме споживчі інтереси селян, та об'єктивний прожитковий мінімум, що сприятиме підвищенню добробуту населення різних соціально-економічних статусів.

Отже, розглянувши основні підходи та дослідивши проблеми формування доходів сільського населення, підтримуємо концепцію збалансованого людського розвитку, що передбачає гармонійний розвиток людини на засадах дохідцентризму як умови такого розвитку. Головними інструментами у формуванні доходів сільського населення в рамках даної концепції є науково-методичні засади, прості, зрозумілі та економічно обґрунтовані правові норми, механізми економіко-організаційного управління та соціальної відповідальності.

При дослідженні доходів сільського населення одним з найактуальніших і найважливіших залишається питання визначення обсягів тіньових доходів. Враховуючи те, що рівень життя в сільській місцевості сьогодні перебуває у вкрай критичному становищі, відшукування шляхів детінізації їх економіки є важливим завданням.

Особливістю доходів сільського населення є їх залежність від рівня розвитку сільської місцевості та участь у сільськогосподарській діяльності. Європейський і світовий досвід свідчать, що місцеві проблеми можуть ефективно вирішуватись

тільки на місцевому рівні. Держава ніколи не дійде до проблем кожного села чи міста, вулиці чи двору. Тому пріоритетним напрямом підвищення рівня доходів сільського населення є децентралізація – передача значних повноважень та ресурсів від державних органів центрального та регіонального рівня органам місцевого самоврядування (щоб якомога більше повноважень мали ті органи, які ближче до людей, де відповідні функції можна реалізовувати найуспішніше) та високий рівень економічної та організаційної спроможності місцевої влади.

Місцевим самоврядним структурам має надаватися право самостійного формування соціально-виробничої інфраструктури за принципом територіальних пріоритетів, реальних фінансових можливостей та інтересів жителів кожного поселенського утворення. Їхні функціональні повноваження повинні охоплювати покращення соціальної інфраструктури, благоустрою сіл, розширення ринку праці, виробництва, підвищення заробітних плат, адресних допомог тощо. Але, як свідчить практика, є випадки, коли керівники на місцях через необізнаність, економічну неграмотність чи власну вигоду обирають легкий шлях використання коштів, що надходять від фінансової децентралізації. Замість того, щоб інвестувати їх в якість життя людей і реалізацію проектів, що сприяють розвитку місцевих економік, вони кладуть їх на депозити та отримують відсотки. Як результат, кошти використовуються неефективно та не збільшують рівень доходів населення. Саме тому поряд із розвитком децентралізації пріоритетним напрямом повинне бути підвищення рівня економічної та організаційної спроможності місцевої влади.

Політика розвитку сільських районів ЄС постійно розвивається, щоб відповідати на виникаючі проблеми в сільській місцевості. Відповідно до єдиної сільськогосподарської політики (CAP) – «Європа – 2020» – відзначається зміцнення конкурентоспроможності сільського господарства, у тому числі створення й підтримання зайнятості, удосконалення економічної й соціальної структури галузі, забезпечення справедливих і стабільних доходів фермерів, зниження міграції населення з сільської місцевості за рахунок альтернативної зайнятості, поліпшення умов життя й праці, зниження розриву в доходах між селом і містом [171]. Залучення

світового досвіду допоможе вирішити окремі соціально-економічні проблеми в сільській місцевості України.

Таким чином, основними принципами формування доходів сільського населення повинні бути:

- системність – гармонійна взаємодія економічних, соціальних та демографічних процесів, ефективність функціонування яких спрямована на забезпечення якісного життя сільського населення;
- прозорість та чесність – дотримання чесності при нарахуванні доходів сільському населенню роботодавцями, орендарями, банківськими установами тощо;
- соціальна відповідальність – активізація трудової діяльності зі сторони населення, відкритість при декларуванні доходів, реєстрація зайнятості;
- захист інтересів малозабезпечених – забезпечення державою соціального захисту та гарантування прожиткового мінімуму тим категоріям населення, які найбільше цього потребують;
- соціальна справедливість – фіксує ступінь рівності і відповідно нерівності розподілу, залежно від того, за рахунок чого і за яких обставин ці доходи присвоюються, пов'язаний із функціонально-виробничим розподілом;
- децентралізація – передача значних повноважень та ресурсів від державних органів центрального та регіонального рівня органам місцевого самоврядування та високий рівень економічної та організаційної спроможності місцевої влади.

Отже, охарактеризувавши основні аспекти формування доходів сільського населення, особливості сільськогосподарської діяльності, умов життя в сільській місцевості, зрозуміло, що вони відіграють вагомую роль у найповнішому задоволенні матеріальних і духовних потреб, збалансованому людському розвитку. Дослідження доходів сільського населення дозволяє провести аналіз їх динаміки, рівня й складу, вивчити диференціацію, визначити залежність від основних соціально-економічних факторів різних рівнів, показати вплив на ефективність виробництва та платоспроможність населення як похідної величини від рівня доходів селян. Завданням є розрахувати частку тіньових надходжень у грошових доходах сільського населення з метою врахування їх при розрахунку соціальних

допомог сільському населенню, у тому числі малозабезпеченим сім'ям, для посилення їх адресності.

1.2 Основні функції та класифікація доходів сільського населення

Реформування економіки України й ринкові трансформації аграрного сектора змінили не тільки відносини власності в сільському господарстві, але й соціальну, виробничу сферу села, демографічну й статусно-професійну структуру сільського населення, рівень їх життя. Будь-які політичні рішення, спрямовані на зміну економічних і правових відносин, відбиваються на суспільних інтересах загалом та доходах сільського населення зокрема.

Доходи сільського населення виступають найважливішим елементом якісного життя суспільства. Функції доходів сільського населення подані в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Класифікація функцій доходів сільського населення

Автор	Функції доходів
Е.В. Такмакова [188]	— чинник матеріального добробуту — передумова відтворення економічних ресурсів — фактор тривалості життя і стану здоров'я — можливість духовного розвитку окремого індивіда
Г.Н. Климко, В.П. Нестеренко, Л.О. Каніщенко, А.А. Чухно [75]	— добробуту — мотиваційна — соціальна
І.В. Ховрак [207]	— відтворювальна — регулююча — соціальна — стимулююча — оптимізаційна

Джерело: сформовано автором на основі даних [188, 75, 207]

Проаналізувавши подану класифікацію, представимо узагальнений, на наш погляд, перелік функцій доходів сільського населення, які, в принципі, відповідають і міському населенню. Відмінною рисою доходів сільського населення є їх використання у виробництві сільськогосподарської продукції як інвестицій (придбання худоби, птиці, насіння, добрив, сільськогосподарської техніки тощо) (рис. 1.2).

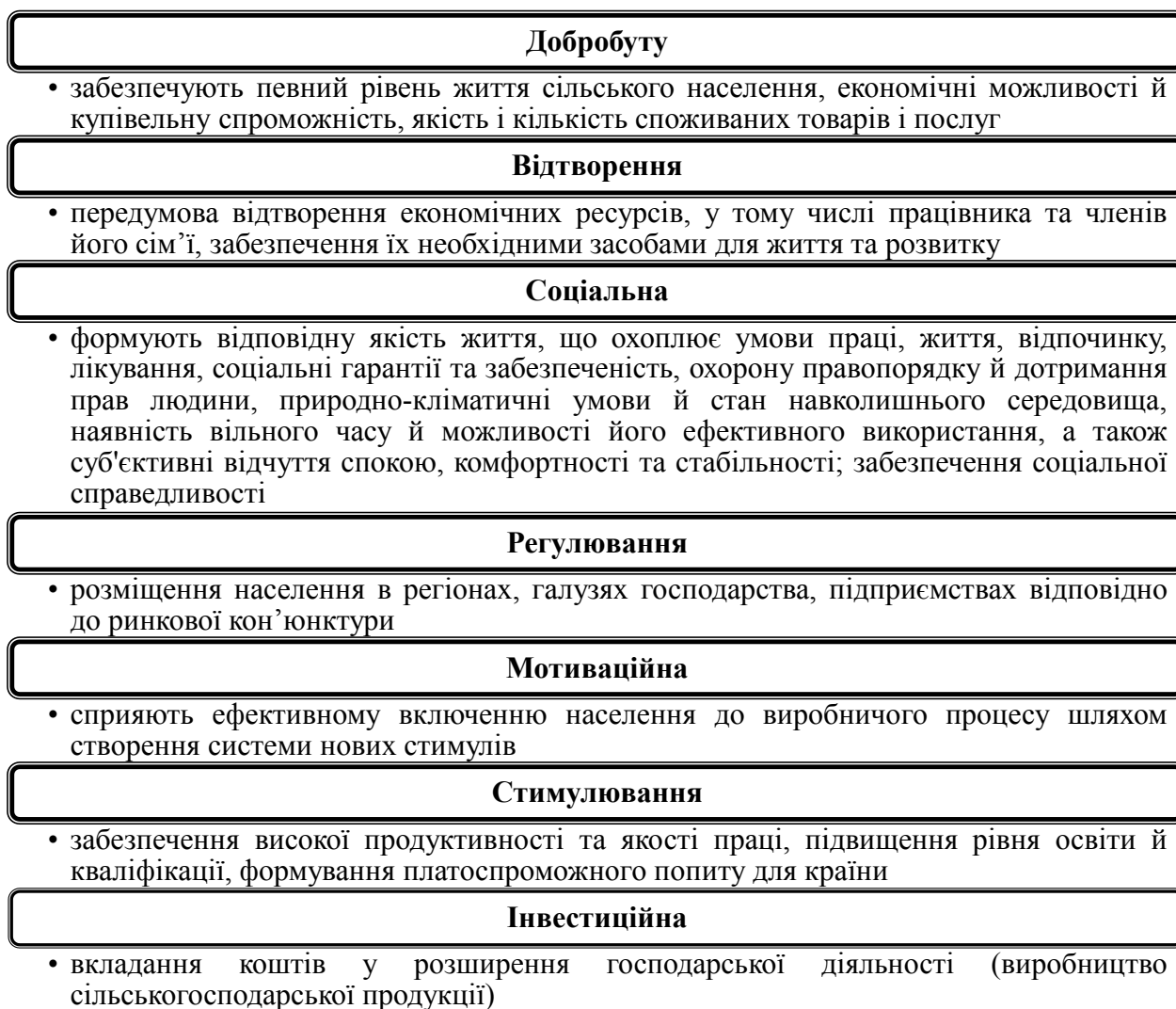

Рис. 1.2. Основні функції доходів сільського населення

Джерело: доопрацьовано автором [188, 75, 207]

Детальний аналіз наукових напрацювань зарубіжних і вітчизняних економістів показав, що в економічній науці розроблено низку підходів до класифікації доходів сільського населення за різними ознаками. Базова класифікація розроблена Держстатом, але вона не повністю відповідає реаліям сьогодення. Тому, систематизувавши існуючі підходи до класифікації доходів сільського населення, пропонуємо своє бачення класифікації (рис. 1.3), що враховує особливості формування доходів у сучасних умовах.

Рис. 1.3. Класифікація доходів сільського населення

Узагальнено автором.

Залежно від форми отримання розрізняються грошові й натуральні доходи. Грошові доходи формуються за рахунок грошових надходжень, а натуральні включають продукцію особистого підсобного господарства, що використовується на особисте споживання, а також трансферти й заробітну плату в натуральній формі. Відзначимо, що для сільського населення саме ці доходи становлять значну частку в структурі сукупних ресурсів.

За системою оподаткування грошові доходи класифікують на загальні (містять усі надходження й розраховуються до сплати податків й обов'язкових платежів) й чисті (результат перерозподільних процесів). Зауважимо, що Статистичний щорічник України подає розмір загальних доходів сільського населення, таким чином підвищуючи їх рівень, у той час як рівень чистих доходів значно нижчий.

За участю в трудовій діяльності розрізняють трудові доходи, що отримує сільське населення в результаті економічної діяльності, як наймана робоча сила, та самозайнятості, й нетрудові (виграші, дивіденди від цінних паперів, отримання спадщини). При формуванні доходів сільського населення переважають, звичайно, трудові, що пов'язано з великою кількістю прикладеної ручної праці, що є характерним для проживання в сільській місцевості. Проте є приклади й нетрудових доходів – орендна плата за земельну частку (пай).

За джерелом отримання доходи класифікують на категорії, передбачені Статистичним щорічником України, зокрема:

— оплата праці – це винагорода за виконану роботу, а також оплата відпусток, святкових днів та іншого невідпрацьованого часу відповідно до трудового законодавства й колективних договорів. Функції заробітної плати подано в додатку Б. Заробітна плата сільського населення при правильній організації забезпечує прямий і безпосередній зв'язок доходів з кількістю і якістю вкладеної праці. Саме за її допомогою оцінюється кваліфікація працівників, складність виконуваних ними робіт, обсяг і якість вироблених матеріальних благ, наданих послуг. Заробітна плата – найбільш мобільна й гнучка форма в системі розподілу. Проте її рівень в сільськогосподарській галузі зокрема та в сільській місцевості загалом є невтішним. Враховуючи те, що праця на землі є досить трудомісткою,

важкою, необхідно переглянути її рівень (у тому числі за рахунок надбавок), щоб вона набрала стимулюючих ознак, особливо в тих сільських населених пунктах, у яких склалася критична соціально-економічна та демографічна ситуація. Контроль за цим повинні здійснювати органи місцевого самоврядування та поточно передавати інформацію до вищої ланки управління;

- виплати із соціальних фондів — це цілеспрямована операція перерозподільчого характеру, що полягає в передачі ресурсів у грошовій і натуральній формах державними й некомерційними організаціями населенню;

- доходи від особистого господарства — це частина доходів, що може бути отримана в натуральній формі від особистого господарства, присадибної ділянки. М'ясо, молоко, яйця, овочі та інша сільськогосподарська продукція — це не гроші. Але, з одного боку, свій врожай позбавляє від необхідності купувати ті ж товари в магазині або на ринку (економія — теж заробіток), а з іншого, частина продукції часто йде на продаж, що сприяє поповненню розміру сімейного бюджету. Варто зазначити, що цей вид доходу розповсюджений серед сільського населення, а в останні роки він набув поширення і серед мешканців міст;

- підприємницькі доходи — це винагорода підприємцю за виконання ним своїх функцій; формується за рахунок частини прибутку, що залишається в розпорядженні підприємця після сплати податків, кредитів;

- доходи від індивідуальної трудової діяльності — це доходи, отримані від суспільно корисної діяльності населення з виробництва товарів і надання послуг. До особливостей їх формування відносимо: нестійкість отримуваного доходу; частина прибутку використовується на інвестиції; часто відсутній соціальний захист; питання умов праці вирішуються без урахування чинних норм;

- доходи від власності — це первинні доходи, які одержують власники фінансових і матеріальних активів від надання їх у користування іншим інституційним одиницям. Для сільського населення одним з найбільш поширених видів доходів від власності є здавання в оренду земельних ділянок (паїв), що має велику передісторію (додаток В). Проте даний вид доходу має багато проблемних питань, зокрема розмір грошової оцінки земель сільськогосподарського

призначення та орендної плати, оформлення договорів оренди, використання та володіння невитребуваними земельними ділянками та відумерлої спадщини, що будуть розглянуті пізніше;

- допомога родичів: грошова й продовольча;
- інші доходи, що включають аліменти, гонорари, благодійну допомогу, спадщину тощо.

За розподільчим критерієм доходи поділяються на первинні (отримують працівники сфери матеріального виробництва й соціальної сфери (зайняті продуктивною працею) в процесі створення й первинного розподілу ВВП) й вторинні (отримують працівники соціальної сфери, не зайняті продуктивною працею, а також непрацездатні в процесі перерозподілу ВВП). Участь сільського населення в перерозподільних процесах реалізується при сплаті податків та інших обов'язкових платежів, завдяки чому вони набувають права отримувати вторинні доходи у вигляді пенсій, стипендій, допомог, інших трансфертних виплат. Повноцінне декларування усіх отримуваних доходів у працездатному віці забезпечить гарантування більших соціальних виплат у майбутньому.

За періодом накопичення доходи поділяються на поточні (отримані населенням протягом звітного періоду, що утворюються й використовуються для покриття поточних видатків) й сукупні (загальні доходи, а також використані заощадження, приріст позик, кредитів, боргів, отриманих за звітний період).

За способом обчислення доходи класифікують на номінальні (загальна сума доходів, отриманих населенням упродовж певного періоду часу без урахування купівельної спроможності грошей, рівня цін і темпів інфляції) й реальні (є узагальненим показником рівня життя населення і відображають кількість матеріальних і нематеріальних благ і послуг, що можна придбати за номінальний дохід упродовж певного періоду часу з урахуванням зміни рівня цін після сплати податків та інших обов'язкових платежів). Реальні доходи населення прямо пропорційно залежать від величини номінального доходу й обернено – від розміру сплачуваних податків та рівня цін у державі.

Номинальний дохід обчислюється в грошовій формі, реальний – з урахуванням купівельної спроможності грошей [96]. Індекс споживчих цін впливає на купівельну спроможність номінальних доходів.

За ступенем ризику доходи розподіляємо на ті, що пов'язані з ризиком ринкової діяльності (дохід від підприємницької діяльності, продажу сільськогосподарської продукції, дивіденди, проценти й т.п., оскільки підпадають під вплив зовнішніх факторів, часто попередити які неможливо), і такі, що відносно не пов'язані з ризиком (заробітна плата, пенсії, стипендії, допомоги – як соціально захищені статті видатків державного бюджету; орендний дохід – виплачується орендарем орендодавцю за користування об'єктом оренди відповідно до укладеного договору, що має юридичну силу і є обов'язковим до виконання).

За циклом життєдіяльності доходи поділяємо на ті, що отримані до участі в праці, від участі в трудовій діяльності, тимчасово непрацюючими й після завершення трудової діяльності.

За можливістю розпоряджання доходи класифікуємо на мобільні (витрачаються на розсуд населення) та іммобільні (надаються із соціальних фондів та споживаються суворо за призначенням, мають цільове спрямування, тому сільське населення не може вільно ними розпоряджатися (допомога на лікування, освіту, субсидії, пільги тощо)).

За рівномірністю надходжень виокремлюємо регулярні доходи (оплата праці, орендна плата тощо), періодичні (авторські гонорари, доходи від цінних паперів тощо), випадкові або разові (подарунки, доходи від реалізації майна).

Характеризуючи доходи сільського населення, варто зазначити, що періодичні надходження, виходячи зі специфіки галузі сільського господарства, є ваговим джерелом доходів. Сюди, крім продажу сільськогосподарської продукції, відносимо:

- продаж свійських тварин і птиці (ВРХ, свині, вівці, кози, коні, кури, качки, гуси, кролі тощо) не на забій, а на подальше вигодовування чи використання у виробничій діяльності, оскільки вони не є продукцією;

- продаж несільськогосподарської продукції (риба, гриби, упольовані тварини та птиця, деревина тощо). Досить часто, виходячи з місцевості, на якій

проживає сільське населення (біля водойм, лісів), такий вид доходу відіграє провідну роль. Хоч він безпосередньо не пов'язаний з сільськогосподарським виробництвом, проте є доходом саме досліджуваної частини населення;

— надання послуг. У сільській місцевості можна виділити цілий спектр такого виду робіт: випасання худоби, ручний та механізований обробіток земельних ділянок, збір урожаю, сінозаготівля, обслуговування сільськогосподарської техніки, ветеринарні послуги, посередницький продаж ліків (за відсутності аптек), товарів народного промислу, організація «зеленого туризму» (зокрема на півдні та заході країни), будівництво, ремонтні роботи тощо.

На відміну від регулярних, періодичні й випадкові (разові) доходи сільського населення частіше за все, не мають офіційного підтвердження й відображення в статистичних даних. Тому визначити точний їх рівень практично не можливо.

За правом власності доходи сільського населення розподіляємо на власні (зароблені сільським населенням) й запозичені (взяті в борг: позики, кредити).

За правовою ознакою доходи сільського населення розподіляємо на легальні (офіційні надходження від зареєстрованої господарської діяльності) та нелегальні (джерелом доходів є тіньова економіка). Доходи, отримані в тіньовому секторі, можуть бути як легітимними, так і нелегітимними (підпільне виробництво алкоголю, торгівля зброєю, виробництво та продаж наркотичних засобів та інші).

В останнє двадцятиріччя в Україні та світі не слабшає інтерес до проблем вимірювання доходів, що не спостерігаються прямими статистичними методами, тобто неспостереженої економіки. У світовій практиці цей термін означає різні види виробничої діяльності, які не відображаються у первинних даних системи національних рахунків (СНР) і включають, серед іншого, таємне, нелегальне, неофіційне виробництво й домашнє виробництво для власних потреб.

Згідно підходу Державної служби статистики України складовою неспостереженої економіки є тіньова економіка – це не обліковувана офіційною статистикою діяльність, яку свідомо приховують від державних органів з метою ухилення від сплати податків, дотримання правових норм та адміністративних процедур [123]. Вітчизняна особливість тіньових процесів є досить унікальною, адже

первісне нагромадження капіталу, яке в інших країнах відбувалося поколіннями, у нас пройшло за декілька років [1]. Тіньові доходи формуються за рахунок прихованих оплати праці найманих працівників, змішаного доходу підприємців і доходу від власності. Проаналізувавши погляди більшості провідних учених (Хуан де Матьєнсо, К. Харт), можна дійти висновку, що тіньова економіка – це синергетична (спонтанна) реакція населення на тотальну корупцію державних органів [230].

Серед науковців, які досліджують феномен тіньової економіки, існує думка, що тіньова економіка, особливо в періоди економічних потрясінь, може відігравати навіть позитивну роль (якщо тільки не враховувати незаконність цього виду діяльності), адже вона робить усе те, що й офіційна економіка, і, як правило, більш ефективно: створює нові робочі місця, підвищує платоспроможність сільського населення, збільшує оборот товарів і послуг, приносить користь в умовах недосконалої конкуренції. Проте для держави вона є негативним явищем, адже з такого виду діяльності суб'єкти господарювання не сплачують податків і внесків на соціальне страхування – створюються значні проблеми для уряду й не забезпечується соціальний захист сільського населення [68, С.152]. Оскільки весь тіньовий сектор економіки України сягає 40-50% ВВП, а в сільському господарстві – 35-38%, вважаємо, що це явище обов'язково повинно враховуватися під час прийняття та обґрунтування багатьох економічних і політичних рішень як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях [239].

Найбільшу частку в структурі доходів сільського населення за даними Державної служби статистики України становить заробітна плата [123]. Органи влади проводять активну роз'яснювальну роботу серед населення, роботодавців, юридичних осіб щодо дотримання законодавства при декларуванні праці, сплаті податкових зобов'язань. Проте ситуація щодо легалізації заробітної плати корінним чином не змінюється. Тому, виходячи з форм виплат заробітних плат працівникам, зокрема тінізації останньої, в економічній літературі та побуті застосовують такі терміни, як: «біла», «сіра» та «темно-сіра» зарплати.

«Біла» заробітна плата – це використання прозорих механізмів розрахунку з працівниками, що забезпечують законне проведення оплати праці. Фінансові й

правові відносини між роботодавцем і працівником обумовлені й зафіксовані на папері та в повній мірі регулюються Кодексом законів про працю України [77] (додаток Д. 1). «Біла» заробітна плата істотно спрощує процедуру отримання кредиту, оформлення візи або закордонного паспорта, а також це оплата відпусток, лікарняних, надання різних пільг, відповідна пенсія тощо.

Аналізуючи «сіру» заробітну плату, спостерігається інша ситуація (додаток Д. 2): оплата праці офіційно оформленого працівника на підприємстві складається з мінімальної суми, отриманої в бухгалтерії, та основного заробітку в конверті, що ніде не зафіксований, з метою зменшення бази оподаткування.

«Темно-сіра» заробітна плата є повною протилежністю «білої» (додаток Д. 3), пов'язана з використанням механізму розрахунку між робітником і підприємством виключно в конверті. У схемі «темно-сірої» зарплати за бухгалтерськими документами робітник – людина-невидимка, якої не існує. Гроші, призначені на оплату праці, списуються під інші витрати. Деякі люди бачать безліч зручностей у такій формі оплати: можливість отримувати державні допомоги, субсидії, не потрібно оформлятися на роботу, платити податки. Але це тільки на перший погляд. У разі рішення про звільнення з роботи, переведення на інші умови праці думка працівника не враховується, відповідні питання вирішуються в односторонньому порядку, шляхом перегляду усного договору. Поняття відпустки й лікарняний у випадку «темно-сірої» заробітної плати відсутні, при потребі довідки з місця роботи – її не видадуть.

Проблема легалізації доходів сільського населення є вкрай актуальною для України. Більшість великих агрокомпаній ведуть нечесну економічну діяльність. Частіше це пов'язано з сезонним характером робіт, коли працівників наймають на деякий проміжок часу з виплатою «сірої» заробітної плати. Агрокомпанії занижують офіційні суми орендної та заробітної плати з метою мінімізації виплат у Пенсійний фонд. Про це свідчать дані Державної служби статистики, згідно з якими офіційні заробітні плати в сільському господарстві найнижчі в Україні [123]. Така схема, на перший погляд, могла б задовольнити й працівника, який сумарно отримує гідну заробітну плату, і підприємця, який уникає зайвих, на його

погляд, витрат, і державу, яка щось отримує у вигляді податків з тієї невеликої офіційної частки доходів сільського населення. Проте такі умови праці не дають жодних соціальних гарантій працівникові, найбільш незахищеному учаснику цієї тріади [105]. Це при тому, що у зв'язку з використанням сучасних технологій сільськогосподарського виробництва кількість робітників, зайнятих в агрокомпаніях, зменшилася на порядок, а результативність від їхньої діяльності зросла.

Отже, унаслідок неналежної й злочинної діяльності вищого менеджменту підприємств, страждають працівники. І якщо міське населення може частково відстояти свої інтереси чи віддати перевагу іншому підприємству з кращими умовами праці, то в сільського відсутня альтернатива вибору робочого місця, оскільки ринок праці в сільській місцевості менший, порівняно з рівнем безробіття. Така ситуація ставить селян в гірші умови праці й пошуку роботи.

Згідно з вітчизняним законодавством, а саме ст. 18 Податкового кодексу України, на податкового агента (роботодавця) "...покладається обов'язок з обчислення, утримання з доходів, що нараховуються (виплачуються, надаються) платнику, та перерахування податків до відповідного бюджету від імені та за рахунок коштів платника податків" [134]. Тому власники й директори повинні задовольняти інтереси працівників та підтримувати стійкий соціально-економічний розвиток регіонів.

Тіньові особливості спостерігаються при отриманні сільським населенням доходу від реалізації сільськогосподарської продукції, що виробляється в ОПГ. У результаті дослідження встановлено, що переробні підприємства купують сировину за низькими цінами, що не покривають витрат, понесених на виробництво, та не приносять очікуваного прибутку селянам. Тому для сільських жителів реалізація залишків сільськогосподарської продукції (особливо плодоовочевої групи й молока) є звичною, а для більшості це стало основним джерелом доходу. Реалізація сільськогосподарської продукції може здійснюватися за наступними каналами: 1) самостійний продаж на ринках; 2) через податкових агентів (продаж закупівельним організаціям, переробним підприємствам, суб'єктам підприємницької діяльності, які

займаються скуповуванням і реалізацією продукції, у т.ч. і без належного документального посвідчення таких операцій) (рис. 1.4.).

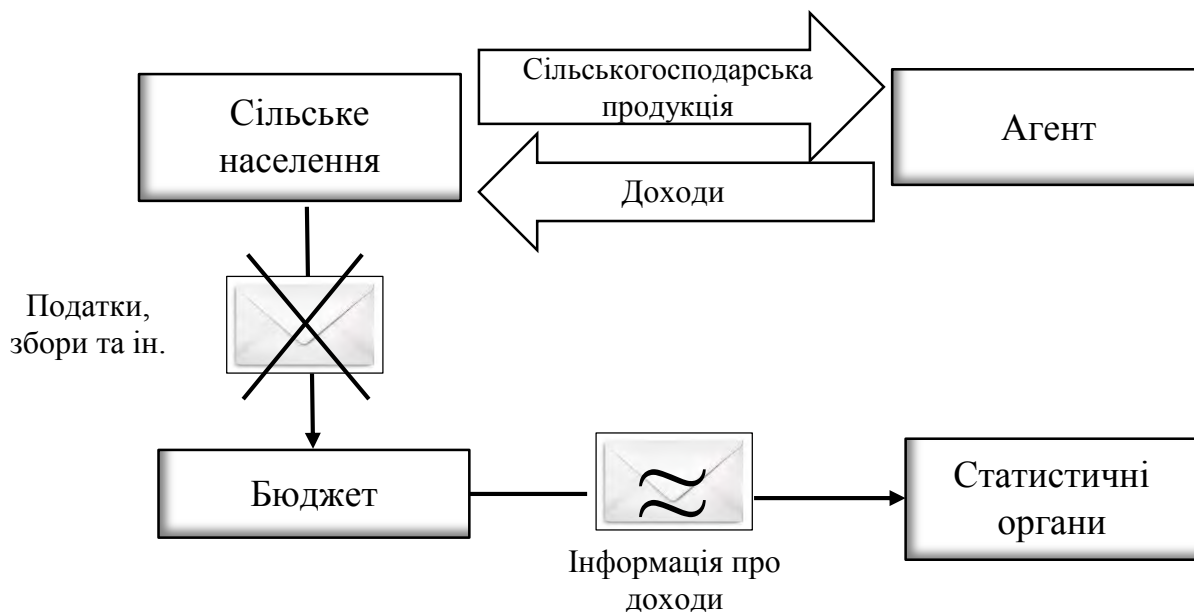

Рис. 1.4. Принцип формування тіньових доходів сільського населення

Запропоновано автором

Відповідно до законодавства України, даний вид доходу не підлягає оподаткуванню й тому офіційно не можна отримати точних даних щодо його розміру. Але дохід від продажу сільськогосподарської продукції складає значну частку в структурі грошових доходів сільського населення. Тому визначення його рівня суттєво вплинуло б на розмір соціальних допомог, субсидій тощо.

Таким чином, складена ситуація щодо процесу формування рівня доходів сільського населення характеризується непрозорістю, розмитістю, тіньовим характером. З метою визначення рівня реальних доходів сільського населення (з урахуванням тих, що не відображаються в статистичних даних) доречним є проведення анкетування селян. Різниця в даних покаже хоч не ідеальну, але близьку ситуацію щодо частки тіньових надходжень у структурі грошових доходів. Це забезпечить коригування статистичних даних за допомогою використання інтегрального індексу тіньових доходів.

В умовах ринкової економіки особливості формування доходів сільського населення та їх рівень значною мірою залежать від індивідуальних і колективних результатів праці, а також від ефективності економіки в цілому. За результатами

дослідження виділено три рівня формування доходів: мікро-, мезо- та макрорівень (рис. 1.5). Мікрорівень визначає формування доходів населення на рівні домогосподарства та його членів, головним чином на основі їх соціально-економічних та соціально-демографічних характеристик; мезорівень – рівень формування трудових і нетрудових доходів, зокрема залежить від характеристик підприємств та установ, на яких зайняті члени домогосподарств, фінансових корпорацій, що здійснюють фінансове посередництво або допоміжні фінансові послуги, та умов виробництва й реалізації продукції в ОПГ; макрорівень відповідає економічним умовам на національному й регіональному рівнях.

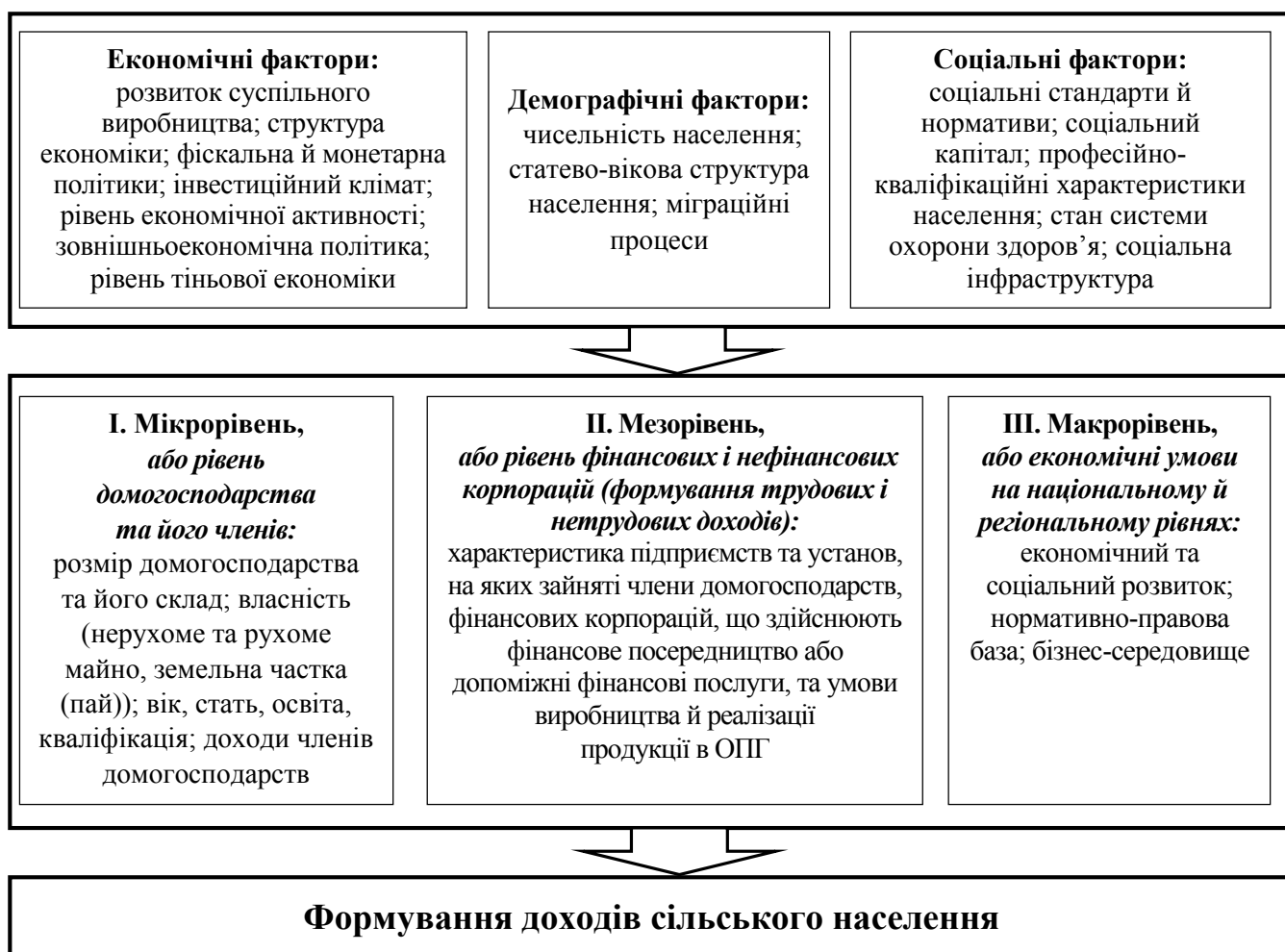

Рис. 1.5. Рівні та фактори формування доходів сільського населення

Джерело: розроблено автором на основі джерел [76, 188, 207]

Факторами формування доходів сільського населення є економічні, соціальні та демографічні характеристики.

Вплив різних факторів породжує диференціацію доходів сільського населення. Істотною мірою на це впливають й особливості сільського господарства як галузі та умов проживання в сільській місцевості.

Сезонність виробництва впливає на стан ринку праці в сільській місцевості. Зумовлює зайнятість працівників у весняно-літній сезон і вивільнення їх у зимовий період. Тому бажано виокремити сезонне безробіття в сільському господарстві в окрему форму, яка потребує державного захисту, внесенням відповідних змін до Закону України "Про зайнятість населення" [48].

Значні резерви щодо вдосконалення структури зайнятості в сільській місцевості криються в диверсифікації виробництва, у тому числі за рахунок неаграрних видів діяльності. Податковий кодекс України гальмує цей процес, не надаючи можливості розвитку інших галузей, оскільки передбачає реєстрацію лише тих платників пільгового єдиного податку, в яких 75% виручки (доходу) припадає на сільськогосподарську продукцію [134].

Україна, маючи значний природно-ресурсний потенціал, порівняно сприятливі кліматичні умови, неспроможна субсидувати галузь сільського господарства в обсягах, що практикуються ЄС й іншими світовими лідерами з експорту продукції цієї галузі. Не дивлячись на розширення виходу на світові ринки, у міжнародному поділі праці Україна займає сировинну нішу. Експортуючи сировину, вивозяться робочі місця сільської місцевості, дефіцит яких уже став загальнонаціональною проблемою. Більше того, споживаючи імпортні харчові продукти, українці вдруге підтримують зайнятість і поповнюють бюджети країн-імпортерів.

Загострює соціально-економічну ситуацію в сільській місцевості монопсонія на ринку праці. Це такий тип ринку, на якому в конкретному селі (селищі) існує велика кількість продавців робочої сили й лише один покупець. Проте нерідко такий покупець існує на кілька сіл. Останніми роками ситуація погіршується, оскільки простежується зменшення кількості фермерських господарств, кооперативів, суб'єктів малого підприємництва й фізичних осіб-підприємців. З урахуванням ситуації власник підприємства-монопсоніста як правило одноосібно

встановлює законодавчо визначений мінімальний рівень заробітної плати шляхом скорочення чисельності найманих працівників.

Низький ринок праці частково спричинив погіршення соціальної інфраструктури в сільській місцевості, поляризацію нематеріальної складової особливостей формування доходів сільського населення України. У тому числі колективізація, розкуркулення, голодомори та інші негативні явища, що відбувалися майже протягом півстоліття і стосувалися виключно сільського населення стали каталізаторами негативних змін їх ментальності. Це проявилось в інертності, безініціативності, аморальності та злодійкуватості значної кількості селян, які не очікували одномоментного переходу до ринкових – капіталістичних умов праці та вільностей демократії [63]. У дослідженні В. Борщевського наголошується на активізації девіантної поведінки сільського населення, причому «алкоголізм, наркоманія, крадіжки, розбої, корупція – на жаль, уже стали буденністю» [17]. Така ситуація прискорює обезлюднення сільських населених пунктів.

Особливості сільськогосподарської діяльності, рівень життя населення та складність в отриманні доходу спричинили низку негативних явищ (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Наслідки впливу чинників на рівень доходів сільського населення
Джерело: розробка автора за даними [104]

На перший погляд, такі особливості формування доходів є можливістю знаходження нового статусу. Однак на практиці така друга робота, даючи певні заробітки, неминуче перешкоджає підвищенню кваліфікації та посадовому зростанню за основним місцем роботи. Така ситуація не забезпечує формування середнього класу, який характеризується достатнім рівнем доходів, освіти, кваліфікації та володінням різними формами власності, а також є локомотивом

розвитку сільської місцевості. В Україні освіта, на жаль, не гарантує отримання роботи за фахом із перспективами кар'єрного росту; заробітна плата в представників однієї професії (кваліфікації) в приватному та державному секторах відчутно різниться; дохід не гарантує статусу, оскільки багато джерел високих доходів є незаконними.

Отже, особливостями формування доходів сільського населення є: значна частка натуральних доходів у структурі сукупних ресурсів, доходу від власності (за здачу в оренду земельної частки (паю)) та продажу сільськогосподарської продукції, переважно трудовий характер надходжень, що пов'язаний з великою кількістю прикладеної ручної праці, втрата заробітною платою в сільському господарстві стимулюючої функції, достатньо високий ступінь ризику (вплив природно-кліматичних умов, економічних факторів), диференціація доходів, що зумовлюється такими чинниками: вік і стать, кваліфікація, місце проживання, робота за наймом чи у власному бізнесі, наявність тіньових надходжень, схильність до ризику.

1.3 Методичні засади дослідження формування доходів сільського населення

Методика формування доходів сільського населення ґрунтується на використанні офіційних джерел (нормативно-правової та статистичної бази), що містять потрібну інформацію, у тому числі дані органів державних податкових адміністрацій. Доходи сільського населення формуються в грошовій та натуральній формах.

До грошового доходу сільського населення входять складові, що передбачені Державною службою статистики України та описані в пункті 1.2.

Найбільшу частку в доходах зайнятого сільського населення складає заробітна плата, законодавче регулювання якої здійснюється на підставі Закону України "Про оплату праці" [53], Закону України "Про прожитковий мінімум" [57], Кодексу законів про працю України [77], Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [47], Податкового кодексу України [134], Закону

України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [49], Закону України "Про колективні договори і угоди" [50], Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" [58].

Соціальні трансферти, що складають велику частину в структурі доходів сільського населення, нараховуються згідно чинних нормативно-правових документів, залежно від виду допомоги, зокрема: Закону України «Про пенсійне забезпечення» [55], Постанови Кабінету Міністрів України «Питання стипендіального забезпечення» [139], Постанови Кабінету Міністрів України «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» [146] тощо.

Більшість сільського населення (домогосподарств) через відсутність місця роботи та постійного заробітку звертаються за допомогою до держави як малозабезпечені. Відповідно до чинного законодавства, сім'я вважається малозабезпеченою, якщо вона має сукупний середньомісячний дохід на місяць, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Ця допомога призначається відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [46] та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» [144].

Середньомісячний дохід сім'ї визначається як середнє арифметичне сукупного (з будь-яких джерел) доходу всіх членів сім'ї за останні шість місяців, згідно з Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, що затверджена Наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України, Державного комітету статистики України, Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України. Розмір державної соціальної допомоги для кожної сім'ї є різним: визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом [109]. Проте в сільського населення є цілий ряд джерел доходу, зазначені в пункті 1.2, що

приносять надходження, які практично важко відслідкувати. Тому за підтримки органів місцевого самоврядування (децентралізації) необхідно контролювати адресність надання даної допомоги: стимулювати її отримання сім'ями, які мають на неї право, але не обізнані з процедурою отримання, та фіксувати ті домогосподарства, сукупні доходи яких забезпечують їм гідний рівень життя.

Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості визначаються на підставі даних державних податкових адміністрацій, а за їх відсутності – на підставі даних Книги обліку доходів і витрат за встановленою формою.

Доходи від особистого селянського господарства, що є базовими для сільського населення, оцінюються відповідно до Методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги на основі використання нормативів [109]. Проте це дуже спрощений розрахунок. Крім того, при визначенні доходу на отримання допомоги чи субсидії його подають у грошовій формі. Часто буває, що очікуваних надходжень з ОПГ може не бути: в разі неврожаю чи інших надзвичайних подій. Таким чином, сума спрогнозованого чи умовно розрахованого доходу не відповідає його фактичному рівню.

Доходи від власності визначаються залежно від об'єкта. Домогосподарства з однаковим рівнем поточних доходів опиняються в абсолютно різній ситуації в залежності від наявності майна. У містах основним об'єктом власності громадян, який сьогодні та в майбутньому може приносити стабільний дохід, виступає нерухомість у вигляді квартири, будинку, а в сільській місцевості – земельного наділу, отриманого при розпаюванні земель колективних господарств. Земельні ділянки використовуються для садівництва, гаражного будівництва, ОПГ, підприємницької діяльності.

Варто відмітити, що одним із вагомих джерел доходу сільського населення є орендна плата за здачу земельної частки (паю). Базою її розрахунку в грошовому еквіваленті є грошова оцінка землі, що визначається відповідно до Наказу Державного комітету України по земельних ресурсах, Міністерства аграрної політики України, Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України, Української академії аграрних наук «Про

Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» [108].

Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення повинна проводитись раз на 5-7 років, остання ж була проведена ще у 1995 році, але її щороку індексують. Величина нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення є добутком річного рентного доходу, який створюється при виробництві зернових культур, й терміну його капіталізації, що встановлюється 33 роки.

Рентний дохід (земельна рента) – дохід, який можна отримати із землі як фактора виробництва залежно від якості та місця розташування земельної ділянки. В умовах інфляції він обчислюється в натуральних одиницях (у центнерах зерна), а при визначенні грошової оцінки переводиться у вартісний вираз за поточними цінами на дату оцінки.

Залежно від нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь коливається й орендна плата за користування земельними ділянками. Відповідно до п. 288.5 ст. 288 Податкового кодексу, розмір орендної плати встановлюється в договорі оренди, але не може бути меншим розміру земельного податку, встановленого для відповідної категорії земельних ділянок на відповідній території, та не може перевищувати 12% нормативної грошової оцінки. Платником орендної плати є орендар земельної ділянки [134].

Згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)», орендний платіж повинен бути в грошовій формі. За згодою сторін розрахунки можуть здійснюватися в натуральній формі, що має відповідати грошовому еквіваленту вартості товарів за ринковими цінами на дату внесення орендної плати [45].

Важливим залишається дотримання чесності орендарів при нарахуванні орендної плати, процедурі укладання договорів, оскільки власниками земельних ділянок переважно є пенсіонери, які не знають усіх тонкощів цієї операції.

Відкритим є питання ринку землі. З одного боку, земля є досить значним джерелом доходу для селян, які займаються сільськогосподарською діяльністю на

своїх земельних угіддях та щороку отримують орендну плату. З іншого, є певна частина населення, яка байдужа до власних земельних ділянок, не користується ними і має бажання продати з метою вирішення важливих життєвих проблем (на лікування, придбання житла тощо). Проте продаж землі (паїв) може стати загальнодержавною проблемою: є загроза залишитися чужими на своїй землі.

В Україні не існує ринкової ціни на землю, як і самого ринку. А розмір нормативної грошової оцінки в десятки разів менший від світових цін за 1 га земель сільгосппризначення. Попит та пропозиція – найважливіші фактори, що визначають ціну землі. У країнах, де ціни й доходи населення є високими, ринок землі досить розвинений, а де низькими – земля не користується попитом. В Україні в результаті земельної реформи землю було передано селянам у приватну власність безкоштовно, що не сприяло підвищенню ціни на сільськогосподарські землі. Тому є небезпека, що й у майбутньому, коли мораторій на купівлю-продаж земель буде знятий, низькі ціни через переважну бідність населення зберуться. Заплатити реальну вартість зможуть лише заможні чи іноземці (хоча на сьогодні забороняється). Або ж власниками земель можуть стати банки через неповернений землекористувачами іпотечний кредит.

Економісти тривалий час ведуть дискусії над питанням ринку землі. На нашу думку, для вирішення існуючих проблем у земельних відносинах в Україні доцільним є вивчення зарубіжного досвіду.

У багатьох країнах Америки та ЄС успішно функціонує ринок сільськогосподарських земель, при цьому в одних з них держава бере активну участь у його регулюванні, а в інших – не здійснює прямого втручання у встановлення обмежень щодо придбання землі або регулювання цін на неї.

Найліберальнішим ринком земель сільськогосподарського призначення вважається ринок Ірландії. Тут держава дотує населення, видаючи довгострокові кредити, що дозволило сконцентрувати в приватних руках близько 90 % земель. Обмеження на придбання землі в Ірландії відсутні, лише для юридичних осіб нерезидентів потрібен окремий дозвіл земельних комісій.

Прямим регулюванням і втручанням у формування ринкової вартості земель не займається і уряд Польщі. У країні лише впроваджено обмеження на володіння

площею орних земель – 500 га на 1 фізичну особу. Кількісні обмеження на продаж земель сільськогосподарського призначення діють і в інших країнах Європи. Наприклад, в Угорщині один власник може придбати не більше 300 га землі, в Іспанії – 250 га, в Румунії – 200 га, в Данії – 155 га.

Цікавим є досвід Німеччини, де право на купівлю землі мають лише суб'єкти з досвідом роботи в аграрному комплексі. Потенційний покупець землі площею понад 1 га має обґрунтувати мету придбання землі й подати свідоцтво щодо фахової підготовки.

Тому в Україні важливим залишається питання державного регулювання земельних відносин, зокрема збереження сільськогосподарських угідь за її власниками з метою забезпечення самобутності та цілісності держави, захисту прав та продовольчої безпеки сільського населення.

Ще однією нерозв'язаною проблемою в Україні залишається оцінка доходів від тіньової діяльності. У свою чергу, це створює неточності у визначенні рівня життя сільського населення. Для достовірного оцінювання масштабів тіньової економіки України необхідний аналіз існуючих методик (табл. 1.3).

Таблиця 1.3.

Методи оцінювання тіньової економіки та об'єкти їх дослідження

Метод	Джерела інформації
Витрати населення-роздрібний товарооборот	Дані Держстату, стат. збірник "Витрати і ресурси домогосподарств України", "Діяльність у сфері послуг"
Фінансовий	Електронна база фінансових даних ГМУС
Монетарний	Дані Держстату, НБУ
Електричний	Дані Енергетичного балансу, форми № 11 -МТП, Звітні дані фінансової статистики за формою № 2, 2-м "Звіт про фінансові результати", Держстату про індекси виробництва.
Збитковості підприємств	Дані Держстату
Порівняння зарплати на малих і великих підприємствах	Дані Держстату, стат. збірник "Діяльність суб'єктів господарювання"
Тіньової зайнятості	Дані Держстату, стат. збірники "Економічна активність населення", "Діяльність суб'єктів господарювання"
Дзеркальної статистики	Дані Євростату, Держстату, митної та податкової статистики

Джерело: [208]

А. Ходжаян представлено методи оцінювання тіньової економіки, які пропонується включити до оновленої методики. Кожний з методів дозволяє

оцінити певні прояви тіньових відносин, які в сукупності дадуть змогу адекватно оцінити рівень тіньової економіки [208].

Державна служба статистики України разом з фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України постійно ведуть роботу щодо удосконалення якості інформації, необхідної для проведення оцінок нерівності та бідності. Комплексний характер вибірових обстежень, доступність метаданих та деперсоніфікованих мікроданих, а також можливість їх поєднання з інформацією з інших джерел (наприклад, адміністративними даними) дають змогу використовувати їх для побудови адекватних моделей соціально-економічних процесів. Результати моделювання можуть бути використані як інформаційна база для розроблення соціальних програм заходів політики регулювання рівня доходів сільського населення.

Отже, у процесі дослідження виявлено недооцінку доходів сільського населення, що не дає можливості об'єктивно встановити рівень добробуту селян. Тому з метою виявлення реального рівня, структури доходів та частки тіньових надходжень за темою дослідження проведено пілотне обстеження сільського населення Куликівського району, яке, як методологічний інструментарій, спрямоване на отримання якісних даних.

Значну частку в структурі сукупних ресурсів сільського населення становлять негрошові доходи. Вони включають вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, пільги безготівкові на оплату послуг транспорту, зв'язку, допомога від родичів та інших осіб продовольчими товарами. У формуванні доходів сільського населення важлива роль належить ОПГ, яке в складні соціально-економічні періоди розвитку суспільства стає головним джерелом доходів окремих груп населення. Проте зростання питомої ваги зазначеного джерела в доходах сільського населення сигналізує про спад суспільного виробництва, наявність безробіття, неповної зайнятості, недостатній розвиток ринкових механізмів господарювання.

Загалом доходи сільського населення не повинні бути нижчими за прожитковий мінімум, тобто величину, яка у вартісному вираженні відображає законодавчо визначений рівень споживання товарів і послуг, необхідних для забезпечення життєдіяльності людини та збереження її здоров'я. Відповідно до Закону України "Про прожитковий мінімум" [57], норматив прожиткового мінімуму формується з розрахунку на одну особу на місяць, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення. Прожитковий мінімум є важливим соціально-економічним нормативом для визначення розмірів мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, допомоги багатодітним сім'ям, виплат безробітним, стипендій, величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян, державних стандартів забезпечення охорони здоров'я, освіти та ін.

Сучасна ситуація показує, що прожитковий мінімум в Україні, на жаль, не забезпечує повноцінного задоволення потреб сільського населення, оскільки не відповідає рівню цін на товари та послуги. Така ситуація спричинила те, що бідність сільського населення України за останнє століття стала не лише системним явищем, а й почала передаватися спадково. Подальше зубожіння селян, чисельність яких складає майже третину всього населення України, призведе до прояву агресії, задоволення винятково первісних потреб виживання, зниження соціально-економічних стандартів, а не збалансованого людського розвитку.

Обґрунтуємо важливість боротьби з бідністю сільського населення України в контексті збалансованого людського розвитку шляхом позитивного впливу на рівень доходів та якість життя селян.

На сьогодні вітчизняні та закордонні вчені накопичили значний досвід у питаннях моніторингу та оцінки бідності сільського та міського населення. Серед найбільш важливих документів, що певною мірою сприяли подоланню бідності в Україні, відзначимо Указ Президента України «Про Стратегію подолання бідності» [200], Закон України «Про межу малозабезпеченості» [52], Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 р.» [140] та ряд

наукових досліджень, у яких наведено відповідну статистичну інформацію, дані опитувань населення, різні оцінки рівня бідності тощо. Більше того, згідно з Конституцією України (статті 47-49) кожен громадянин має право на житло, достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає відповідне харчування, одяг, житло, освіту, медичне обслуговування тощо [79].

Результати дослідження засвідчують, що в сучасних умовах значна кількість українців, особливо серед сільських жителів, позбавлена доступу до зазначених благ і знаходяться за межею бідності. Так, за даними статистичних збірників «Витрати і ресурси домогосподарств України» у період з 2000 до 2004 рр. для задоволення потреб прожиткового мінімуму працюючій особі в Україні потрібно було отримувати не менше двох мінімальних заробітних плат. Лише у 2009 р. розмір мінімальної заробітної плати став співрозмірним із прожитковим мінімумом працюючої особи. В останні роки, враховуючи стрімкий ріст інфляції, будь-яке підвищення доходу не відчувалося населенням, скоріш навпаки – селяни стали біднішими.

Зазначимо, що бідність умовно поділяється на три типи:

- абсолютна (злиденність, нужденність, незабезпеченість), яка визначає забезпечення фізіологічних потреб людини;
- відносна (дискомфорт, недостатність тощо), яка визначає забезпечення соціально-культурних та освітніх потреб;
- суб'єктивна, яка визначається самим населенням.

Відповідно до Наказу Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України «Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності» [110], межа бідності – це рівень доходу (витрат), нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб. Вартісне значення межі бідності є основою для віднесення населення до категорії бідних.

Межа бідності в Україні за відносним критерієм визначається за фіксованою часткою середньодушових сукупних витрат – 75% медіанного рівня сукупних витрат

конкретної особи, яка займає серединну позицію упорядкованого за зростанням середньодушових витрат ряду населення у розрахунку на одну умовну особу.

Оскільки частка бідного сільського населення в Україні в останні роки збільшується, то зазначене підтверджує потребу вдосконалення існуючих методик визначення рівня бідності та способів її подолання шляхом використання показників абсолютної бідності відповідно до сільської місцевості. Потрібно покращувати купівельну спроможність сільського населення, що визначається за формулою:

$$I_{\text{кc}} = \frac{1}{I_{\text{інф.}}}, \quad (1.1)$$

де $I_{\text{кc}}$ – індекс купівельної спроможності, $I_{\text{інф.}}$ – індекс інфляції.

Це дозволить збільшити рівень реальних доходів селян, що розраховується як:

$$I_{\text{рd}} = I_{\text{нд}} \cdot I_{\text{кc}}, \quad (1.2)$$

де $I_{\text{рd}}$ – індекс рівня доходів, $I_{\text{нд}}$ – індекс номінальних доходів.

Отже, за рахунок збільшення розмірів державних адресних соціальних виплат, створення передумов для успішного ведення родинного бізнесу в межах сільської місцевості, удосконалення ринку праці можна вирішити кінцеве завдання – формування умов для підвищення рівня доходів сільського населення, а не комфортне існування селян в умовах бідності. Запорукою його успішного розв'язання є застосування радикальних інструментів державного регулювання. Перші спроби вже здійснено: затверджено Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2016-2017 роки з реалізації Стратегії подолання бідності» [156], у якому передбачається таке: забезпечення подальшого реформування системи соціальної підтримки та зменшення масштабів бідності серед вразливих верств населення, мінімізація ризиків бідності та соціального відчуження найбільш вразливих категорій населення; сприяння ініціативності громад у розв'язанні найгостріших соціальних проблем та запобіганні бідності; зменшення економічно необґрунтованої нерівності та сприяння утвердженню принципу соціальної справедливості в системі розподілу доходів; активне сприяння детінізації зайнятості та доходів населення; підвищення мобільності робочої сили на ринку праці.

Обмежуватися виключно державним упалінням не раціонально. На нашу думку, у сучасних умовах доречно виходити з принципу децентралізації влади та збільшення ролі місцевого самоврядування, де відповідні функції будуть зафіксовані на інституційному рівні.

Отже, в результаті дослідження встановлено проблему недооцінки доходів через недоврахування тіньових доходів, неадекватний розрахунок надходжень від особистого селянського господарства, що не дозволяє правильно визначити їх рівень та диференціацію. Тому ми маємо розробити інструментарій для оцінки доходів сільського населення. Для цього будемо базуватися на концепціях економічної теорії.

Попередньо нами було зазначено, що одним з вагомих джерел доходу сільського населення є реалізація сільськогосподарської продукції. У цьому випадку важливе значення має ціна на неї, що прямопропорційно впливає на доходи.

Розглянемо індекс цін на сільськогосподарську продукцію, використовуючи формулу Пааше. Індекс відображає зміну цін на основні види сільськогосподарської продукції, реалізованої за всіма каналами. Він характеризує зміни цін у звітному періоді порівняно з базисним по продукції, реалізованій у звітному періоді, і фактичну економію (перевитрати) від зміни цін. Тобто показує, на скільки продукція у звітному періоді стала дорожчою (дешевшою), ніж у базисному.

Щоб визначити середню зміну вартісного обсягу продукції внаслідок зміни цін, слід узяти незмінним обсяг продукції. Індекс цін буде розраховуватися за формулою:

$$I_{II} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}, \quad (1.3)$$

де p_1 – ціни у звітному періоді, p_0 – ціни у базовому періоді, q_1 – обсяг виробництва у звітному періоді.

Індекс цін Ласпейреса показує, як змінився рівень цін упродовж певного проміжку часу, за умови, що структура виробництва й споживання не змінилися. Він обчислюється за формулою:

$$I_{II} = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0}, \quad (1.4)$$

де q_0 – обсяг виробництва в базисному періоді.

Недолік індексу Пааше аналогічний індексу Ласпейреса є той, що не враховуються зміни в структурі валового продукту, проте за основу аналізу береться товарна структура виробництва поточного періоду. Індекс Фішера – зменшує неточності в оцінці зростання загального рівня цін, притаманні індексам Ласпейреса й Пааше, усереднюючи їх значення [97]:

$$I_{\Phi} = \sqrt{I_{\pi} \cdot I_{\pi}} \quad (1.5)$$

Даний аналіз дає змогу показати динаміку цін на сільськогосподарську продукцію та ефективність діяльності, що впливає на рівень доходів селян.

Ще з 1930-х років англійський економіст Дж. М. Кейнс зазначав, що на макрорівні нарощування інвестицій і зумовлений цим ріст національного доходу й зайнятості населення сприяє формуванню бажаного економічного ефекту – ефекту мультиплікатора, а отже, й відповідного рівня доходів населення. Відношення приросту ВВП до приросту інвестицій має назву мультиплікатор інвестицій:

$$R = \frac{\Delta \text{ВВП}}{\Delta I} \quad (1.6)$$

«Коли відбувається прирощення загальної суми інвестицій – то прибуток збільшується на суму, яка в R разів більша від приросту інвестицій [222, С. 225].

Залежність ВВП і доходів сільського населення є високою, оскільки зі збільшенням доходів населення збільшується й ВВП. Але ВВП країни впливає також на доходи селян за рахунок перерозподільчих операцій, що є однією з функцій фіскальної політики держави. Вплив інвестицій на формування доходів сільського населення розглядається також у моделі Евсея Домара, який уточнив і доповнив теорію Дж. Кейнса – у нього інвестиції є чинником не тільки утворення доходів, а й розвитку виробництва, пропозиції товарів. Інвестиції – необхідна умова зростання виробничих потужностей. Але, щоб можливості виробництва перетворити в дійсність, потрібний ефективний попит. Він формується переважно тими ж інвестиціями за допомогою дохідного ефекту [14, С. 120].

Отже, ріст інвестицій у сільське господарство сприятиме залученню до виробництва додаткових робітників, що веде до збільшення національного доходу, зайнятості, споживання, рівня доходів сільського населення.

У 60-х роках XX ст. гостро обговорювалася проблема, що отримала назву ефект Філліпса. Англійський економіст Албан Вільям Філліпс прийшов до висновку, що існує обернена залежність між темпом зміни номінальних ставок заробітної плати селян й рівнем безробіття в сільському господарстві.

На рис. 1.7 зображено графік, що отримав назву кривої Філліпса.

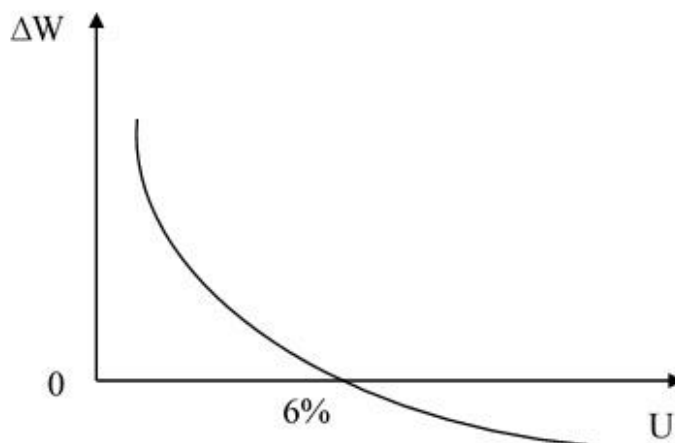

Рис. 1.7. Крива Філліпса

Джерело: [80]

За систему координат служить ΔW – зміна номінальних ставок заробітної плати та U – рівень безробіття. До 1948 р. заробітна плата проявляла гнучкість в обох напрямках: і вгору, і вниз. Крива Філліпса перетинала горизонтальну вісь у точці, що відповідала рівню безробіття в 6%. У повоєнний період заробітна плата виявилася негнучкою в бік зниження й крива цього періоду лежала вище осі OU . Розрахунки А.В. Філліпса показали, що збільшення безробіття в Англії понад 2,5 – 3 % вело до різкого сповільнення зростання цін і заробітної плати [72].

Оскільки в Україні рівень безробіття селян є високим і має тенденцію до збільшення, зокрема через низькі заробітні плати в галузі та брак робочих місць, то крива Філліпса підтверджує необхідність формування адекватного ринку праці в сільській місцевості з метою підвищення рівня доходів населення та зменшення безробіття.

В основі монетаристських принципів трактування «кривої Філліпса» закладена теорія інфляції і безробіття, у якій враховуються інфляційні очікування економічних агентів (рис. 1.8).

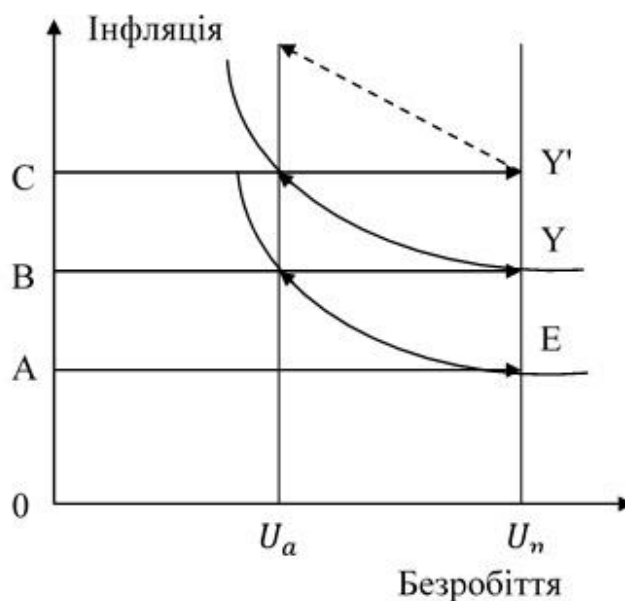

Рис. 1.8. Монетаристське трактування «кривої Філіпса»

Джерело: [222]

На графіку зображена вертикальна крива $U_n Y$, що відображає рівноважну криву Філіпса. Вона проходить через точку U_n , що показує природний рівень безробіття; криві FE і $F'Y$ – короткострокові криві Філіпса, що відповідають різним інфляційним очікуванням економічних суб'єктів. Початкове становище економіки, яке розуміється як рівень виробництва й зайнятості, знаходиться в точці E , яка утворюється перетином кривої, що характеризує природний рівень безробіття U_n , і кривої інфляційних очікувань A . Якщо уряд вирішить скоротити безробіття до рівня U_a , то він проводить політику інфляційного стимулювання сукупного попиту, що пов'язано зі збільшенням грошової маси в обігу. Результат, на думку М. Фрідмена: ріст номінальної заробітної плати й попиту на продукцію, яка виробляється. Унаслідок цього господарюючі агенти збільшують пропозицію праці й розширюють виробництво, що переміщує економіку в стан F . Зважаючи на новий рівень інфляції, економічні агенти починають підвищувати свої вимоги до заробітної плати. У результаті економіка знову повертається до природного рівня безробіття, але вже при більш високому рівні інфляції (точка Y). Отже, побудова даної кривої допоможе показати, як інфляція впливає на рівень безробіття селян.

На рівень доходів сільського населення значний вплив має податкова політика держави, зокрема розмір податків, що сплачуються громадянами до державного

бюджету з метою його наповнення. Крива Лаффера – графічне відображення залежності між податковими надходженнями й динамікою податкових ставок. А. Лаффер стверджував, що більш низькі податкові ставки можуть підвищити стимули до праці, заощаджень та інвестицій, сприятимуть розширенню виробництва, зайнятості та податкової бази в цілому, зменшать соціальне навантаження на бюджет, необхідність трансфертних виплат, зокрема, допомоги по безробіттю [14, С. 143-144]. Вилучення у платника податків значної суми доходів (40-50%) є межею, за якою ліквідуються стимули до підприємницької ініціативи й розширення виробництва. У такому випадку утворюються цілі групи платників податків, зайнятих пошуком методів ухилення від оподаткування, відбудеться концентрування фінансових ресурсів у тіньовому секторі економіки.

Подібна ситуація є небезпідставною для сільського населення. Чинним законодавством оподаткування більшості видів діяльності знаходиться на загальній системі або залишаються неврегульованими, що значно обтяжує селян при отриманні доходів. В Україні основним документом, що дозволяє отримувати неоподатковані додаткові доходи сільському населенню, є Закон України «Про особисте селянське господарство» [54]. У ньому зазначається, що господарська діяльність, яка проводиться (без створення юридичної особи) індивідуально фізичною особою або сім'єю чи родиною, що спільно проживає, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки та споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків і надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької.

Іншим офіційним документом, який регулює туристичну діяльність у сільській місцевості, можна вважати Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» [143]. Як результат, сільський зелений туризм не потребує спеціальних дозволів і реєстрації фізичної особи як підприємця у сфері індивідуального проживання у випадку, коли житло, у якому за плату або безоплатно надається кількість місць, не перевищує 29 осіб [63].

Відповідно до п. 291.4 ст. 291 Податкового кодексу України, сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського

товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%, відносяться до четвертої групи платників єдиного податку [134].

Враховуючи сучасну ситуацію на ринку праці в сільській місцевості, варто переглянути систему оподаткування для всіх галузей з метою розширення сфери надання послуг, переробки, професійного туризму. На нашу думку, необхідно також зважати на диференціацію доходів сільського населення і саме від рівня цього показника застосовувати прогресивне оподаткування.

Для вивчення ступеня нерівномірності розподілу доходів між одиницями окремих груп варіаційного ряду розподілу використовуються різні показники диференціації [97]. Для кількісного вимірювання ступеня концентрації використовується коефіцієнт італійського статистика й економіста К. Джині. Якщо у всіх громадян доходи однакові, то значення даного коефіцієнта дорівнює нулю. При припущенні, що весь доход концентрується в руках однієї особи (сім'ї, групи людей), значення коефіцієнта буде дорівнювати одиниці. Отже, фактичне значення коефіцієнта Джині знаходиться в інтервалі між нулем й одиницею. Зі збільшенням значення нерівність підсилюється.

Формула для розрахунку коефіцієнта Джині має такий вигляд:

$$G = 1 - 2 \sum x_i \text{Cum } y_i + \sum x_i y_i \quad (1.7)$$

де x_i – частка населення, що належить i -й групі в загальній чисельності населення;

y_i – частка доходів, зосереджених в i -й групі населення.

Графічно ступінь диференціації відображають за допомогою побудови кривої американського статистика й економіста О. Лоренца. Для цього спочатку знаходять нагромаджені по групах підсумки часток населення й доходів. Потім на осі абсцис відкладають відповідно до прийнятого масштабу нагромаджений відсоток чисельності населення, а на осі ординат – нагромаджені відсотки доходів.

Інформаційною базою дисертаційного дослідження, крім вище зазначеного, є законодавчі акти України, дані Державної служби статистики України. Зазначимо, що дослідження процесів формування доходів сільського населення проводилися не лише на рівні окремих індивідів, а й домогосподарств, оскільки відповідно до «Статистичного щорічника України» Державної служби статистики

України підсумки вибіркового обстеження поширюють із застосуванням процедури статистичного зважування на генеральну сукупність – усе населення країни [184].

Для порівняння проаналізовано статистичні матеріали Російської Федерації [119], Республіки Білорусь [118], Республіки Таджикистан [225], Республіки Польща [238], Світового банку [239], Євростату [229], Європейської соціологічної служби «Євробарометр» [167].

Отже, вивчивши особливості формування доходів сільського населення, визначено основні проблеми та шляхи їх вирішення (табл 1.4).

Таблиця 1.4.

**Основні проблеми формування доходів сільського населення
та шляхи їх вирішення**

Проблеми	Шляхи вирішення
Низький рівень доходів сільського населення	• Перегляд рівня прожиткового мінімуму до реальних цін • Збільшення питомої ваги витрат на оплату праці, віднесених на собівартість виробництва с.г. продукції, перехід до моделі «дорогої робочої сили»
Нестимулююча податкова система	• Помірне накладання податків на дохід від реалізації с.г. продукції • Проведення державою диференційованої податкової політики • Перегляд системи пільгового оподаткування для всіх галузей у сільській місцевості з метою розширення сфери надання послуг, переробки, професійного туризму
Неефективна система соціального захисту	• Проведення пенсійної реформи з урахуванням впливу інфляції та зменшення зрівняльної політики
Відсутня адресність надання допомоги	• Активність у роботі органів місцевого самоврядування: стимулювати отримання допомоги сім'ями, які мають на неї право, але не обізнані про процедуру отримання, та фіксувати домогосподарства, сукупні доходи яких забезпечують їм гідний рівень життя • Монетизація пільг
Низький ринок праці в сільській місцевості	• Підвищення зайнятості через диверсифікацію с.г. виробництва, розвиток соціальної інфраструктури, кооперації • Виділення сезонного безробіття в сільському господарстві в окрему форму, яка потребує державного захисту, внесенням відповідних змін до Закону України "Про зайнятість населення"
Тіньова зайнятість населення	• Посилення відповідальності за ухилення від сплати податків, виплату заробітних плат «в конвертах», виявлення фактів «тінізації» • Декларування не тільки доходів, а й витрат населення • Добросовісне виконання контролюючими органами своїх посадових обов'язків
Недосконала система управління й контролю за операціями оренди земельних часток (паїв)	• Підвищення юридичної обізнаності сільського населення • Децентралізація • Контроль за використанням земель відумерлої спадщини та невitreбуваних паїв

Нестимулююча кредитна політика	• Співпраця з банківськими установами з метою створення цільових програм сприяння розвитку та підтримки виробників сільськогосподарської продукції із наданням довгострокових кредитів з мінімальними відсотковими ставками • Запровадження державних гарантій поручительства за кредитування
--------------------------------	--

Розглянувши засади формування доходів сільського населення, пропонуємо схему формування доходів сільського населення, основними складовими якої є методи впливу (законодавчі, адміністративні, економічні, ринкові), способи (офіційні й неофіційні) та інструменти (правові, методичні, організаційно-економічні, соціальної відповідальності) формування, які сприяють зростанню рівня доходів селян, активізації їх підприємницької діяльності, детінізації доходів тощо (рис. 1.9).

Методи формування рівня доходів сільського населення:

— економічні — визначення прожиткового мінімуму, мінімальної оплати праці, пенсії, податкова, грошово-кредитна політика (об'єктивний розрахунок основних інструментів регулювання рівня доходів сільського населення);

— законодавчі — затвердження нормативно-правових документів, що сприяють формуванню достатнього рівня доходів сільського населення відповідно до кваліфікації працівників, умов проживання, стану здоров'я, економічної активності та вчасного їх одержання;

— адміністративні — нарахування заробітної плати, погашення заборгованостей по її виплаті, забезпечення зайнятості, соціальних гарантій (створення умов праці на робочому місці, що сприяють росту ділової активності, кваліфікації працівників; формування системи заходів, що захищають будь-якого працівника від економічної та соціальної деградації в результаті безробіття, хвороби, виробничої травми, народження дитини тощо);

— ринкові — забезпечення рівноваги на ринку товарів і послуг, формування оптимальної кон'юнктури ринку (встановлення та регулювання цін, страховий захист населення, кредитне забезпечення, формування сприятливого інвестиційного клімату).

Рис. 1.9. Схема формування доходів сільського населення

Запропоновано автором

Характеризуючи інструменти формування рівня доходів сільського населення, виокремлюємо такі:

- правові – визначення джерел та рівня доходів;
- методичні – розрахунок прожиткового мінімуму, сукупного доходу сім'ї, заробітної плати, пенсії, допомоги, орендної плати тощо;
- організаційно-економічні – інвестиційна діяльність, розвиток товарного виробництва, покращення соціальної інфраструктури, удосконалення ринку праці в сільській місцевості, детінізація доходів тощо;
- соціальної відповідальності – активізація трудової діяльності, дотримання принципів прозорості та чесності в декларуванні доходів, реєстрація зайнятості.

Зважаючи на те, що в сільській місцевості широко застосовується практика формування частини доходів без їх офіційного відображення, то виокремлюємо офіційні та неофіційні (в тому числі тіньові) способи формування доходів сільського населення.

Виокремлена участь держави та інституційних одиниць (підприємства, фінансових корпорацій і сільських домогосподарств) у процесі формування доходів.

Підприємства як господарюючі суб'єкти в результаті своєї діяльності утворюють новостворену вартість, розподіл якої базується на власності факторів виробництва. Формуються первинні трудові доходи у вигляді заробітної плати, ренти, відсотка і прибутку, реалізуються економічні відносини між власниками факторів виробництва й підприємствами.

Фінансові корпорації формують нетрудові доходи. Передбачається наявність у сільського населення готівкової валюти та депозитів у банках, цінних паперів, а також вкладень. Останнім часом посилилися позиції інститутів спільного інвестування, недержавних пенсійних фондів, страхових компаній та інших фінансових установ.

Держава здійснює перерозподіл (первинних) доходів. Формуються доходи сільського населення у вигляді трансфертних платежів (пенсії, стипендії, виплати з тимчасової втрати працездатності, допомоги по безробіттю, малозабезпеченим

сім'ям, компенсації, пільги на оплату комунальних послуг, проїзд у транспорті тощо), заробітної плати працівників бюджетної сфери.

Сільські домогосподарства здійснюють перерозподіл доходів між індивідуумами й групами населення, виходячи з характеру взаємовідносин з іншими суб'єктами й джерела формування доходу: дохід від кооперативної, підприємницької діяльності, самозайнятості, дохід від власності, продажу сільськогосподарської продукції, грошова допомога від родичів, вартість спожитої продукції, отриманої з ОПГ.

Формування доходів сільського населення на основі концепції збалансованого людського розвитку передбачає гармонійний розвиток людини на засадах дохідоецентризму.

Зазначимо, що дослідження процесів формування доходів сільського населення проводилися не лише на рівні окремих індивідів, а й домогосподарств. Відповідно до «Статистичного щорічника України» Державної служби статистики України, домогосподарство – сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують і витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи (стаття 1 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення»). Підсумки вибіркового обстеження поширюють із застосуванням процедури статистичного зважування на генеральну сукупність – усе населення країни [184]. Відповідно до статистичного збірника Державної служби статистики України «Витрати і ресурси домогосподарств України», основною інформаційною базою для комплексного дослідження рівня матеріального добробуту різних соціальних груп населення є дані вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, які об'єктивно відображають вплив на життєвий рівень домогосподарств (сімей) багатьох процесів соціально-економічного розвитку України [22].

Нами визначено, що джерелом інформації щодо основних доходів (заробітної плати, соціальних виплат тощо) є дані Державної служби статистики України, що характеризуються в цілому достатньо високим рівнем якості, включаючи їх доступність, узгодженість та рівень гармонізації. Разом з тим, негативним моментом в дослідженні формування та оцінці рівня доходів сільського населення виступає недостатня надійність інформаційного забезпечення, зокрема деяких показників на регіональному й місцевому рівнях. Слід зауважити, що система організації проведення вибіркового обстеження населення (домогосподарств) при здійсненні розрахунків чисельності населення, яке підлягає обстеженню, виключає інституційне населення – військовослужбовців строкової служби, осіб, які знаходяться у місцях позбавлення волі, постійно проживають у будинках-інтернатах, будинках для людей похилого віку тощо. Крім того, вибірка сукупність не репрезентує маргінальні прошарки населення (безпритульні тощо). Специфічними проблемами вимірювання рівня доходів, нерівності та бідності селян є: тиск з боку урядових установ; значні фінансові витрати; зміщення вибірки обстеження домогосподарств у бік бідного населення через приховування інформації заможними та багатими прошарками сільського населення (так звані «олігархи»), які не беруть участі в обстеженнях. З цієї причини не може бути з достатнім ступенем точності оцінена верхня та нижня границі децильних груп сільського населення, що впливає на реальний стан статистичної інформації щодо доходів.

Отже, на доходи сільського населення впливає багато чинників. Встановлено, що найбільш вагомими є ті, що мають загальнодержавне значення (мінімальні заробітна плата, пенсія, прожитковий мінімум тощо), оскільки створюють основу грошових надходжень. Для сільського населення як категорії, що пов'язана зі специфічними умовами ведення господарства, ринку праці, умовами проживання, у структурі доходів велику роль відіграє дохід від власності на земельну частку (пай) та від реалізації продукції, отриманої з ОПГ. Виявлено, що в процесі формування доходів сільського населення спостерігаються прояви тіньової економіки.

Висновки до розділу 1

У першому розділі досліджено сутність доходу сільського населення, його функції й класифікація, розглянуто концептуальні підходи та методологію формування, а також представлено структурно-логічну схему формування доходів сільського населення залежно від соціально-економічного статусу.

1. Неоднозначність у визначеннях категорії «дохід» та соціально-економічні виклики сьогодення залишають актуальним дослідження даного питання та спонукають до напрацювання нових підходів для досягнення високих соціальних стандартів та максимізації добробуту населення. Встановлено, що існуючі підходи до визначення категорії «доходи» є недосконалими, відповідно до мети дослідження, тому автором запропоновано таке визначення доходів сільського населення – це соціально-економічне поняття, що включає суму грошових коштів та матеріальних благ і послуг, отриманих у результаті розподілу й перерозподілу заново створеної вартості, виробничого процесу в особистих підсобних господарствах, враховуючи витрати часу й праці як факторів розвитку кооперації й товарного виробництва, та інших надходжень (аліменти, спадок, гонорари тощо).

2. Існує велика кількість концептуальних підходів формування доходів населення як часів сьогодення, так і в історичному аспекті, які орієнтовані головним чином на підвищення рівня доходів, але без урахування особливостей проживання в сільській місцевості, що впливають на даний процес. Автором виокремлено основні принципи та запропоновано здійснювати формування доходів сільського населення в основі концепції збалансованого людського розвитку, що передбачає гармонійний розвиток людини на засадах доходоцентризму як умови такого розвитку. При цьому визначено, що головними інструментами у формуванні доходів сільського населення в рамках даної концепції мають слугувати науково-методичні засади, прості, зрозумілі та економічно обґрунтовані правові норми, механізми економіко-організаційного управління та соціальної відповідальності.

3. Встановлено, що методологічною базою подальших досліджень формування доходів сільського населення є системний підхід, оскільки він дозволяє розглядати економічні процеси в сільській місцевості, вивчаючи всю різноманітність взаємопов'язаних підсистем, збалансованість та ефективність функціонування яких спрямована на забезпечення якісного життя сільського населення. Завдяки цьому ефективно використовуватимуться можливості сільськогосподарської кооперації й оренди земельних часток (паїв), буде вдосконалюватися система кредитування й страхування, сформується повноцінний споживчий кошик, що задовольнятиме споживчі інтереси селян, та об'єктивний прожитковий мінімум, що сприятиме підвищенню добробуту населення.

4. Значну частку у структурі доходів сільського населення становлять тіньові надходження. Основними джерелами незадекларованих доходів є: заробітна плата «в конверті», надання послуг, продаж сільськогосподарської продукції на стихійному ринку. Представлено схеми використання «білої», «сірої» та «темно-сірої» заробітних плат, а також принцип формування тіньових доходів. Умовами підвищення рівня доходів сільського населення та їх детінізації є децентралізація – передача значних повноважень та ресурсів від державних органів центрального та регіонального рівня органам місцевого самоврядування та високий рівень економічної та організаційної спроможності місцевої влади.

5. Систематизовано існуючі підходи до класифікації доходів сільського населення. На цій основі встановлено доцільність використання 14 класифікаційних ознак доходів, ключовими серед яких є: за джерелом отримання (оплата праці працівників, виплати із соціальних фондів, доходи від особистого господарства, підприємницькі доходи, доходи від індивідуальної трудової діяльності, доходи від власності, допомога родичів, інші доходи); за способом обчислення (номінальні, реальні); за правовою ознакою (легальні, нелегальні); за участю в трудовій діяльності (трудові, нетрудові); за системою оподаткування (загальні, чисті). Виділено основні функції доходів сільського населення: добробуту, відтворення, соціальну, регулюючу, мотиваційну, стимулюючу, інвестиційну (використання у виробництві сільськогосподарської

продукції як інвестицій: придбання худоби, птиці, насіння, добрив, сільськогосподарської техніки тощо).

6. Особливості формування доходів сільського населення пов'язані зі специфікою галузі сільського господарства. В структурі сукупних ресурсів велику частку становлять натуральні доходи. Специфічними складовими доходу сільського населення є надходження, отримані від продажу сільськогосподарської продукції, здачі в оренду земельних ділянок (паїв), трудової міграції.

7. За результатами дослідження виділено три рівні формування доходів: мікро-, мезо- та макрорівень. Мікрорівень визначає формування доходів населення на рівні домогосподарства та його членів, головним чином на основі їх соціально-економічних та соціально-демографічних характеристик; мезорівень відповідає умовам формування трудових і нетрудових доходів, зокрема залежить від характеристик підприємства, де працюють члени домогосподарств, фінансових корпорацій, які здійснюють фінансове посередництво або допоміжні фінансові послуги, умов виробництва й реалізації продукції в ОПГ; макрорівень відповідає економічним умовам на національному й регіональному рівнях. Виділено три групи факторів: економічні, соціальні й демографічні. Досліджено методологію впливу деяких з них на основі концепцій економічної теорії: ефектом мультиплікатора Дж. М. Кейнса, ефектом Філіпса.

8. Запропоновано схему формування доходів сільського населення, основними складовими якого є методи впливу (законодавчі, адміністративні, економічні, ринкові), способи (офіційні й неофіційні) та інструменти (правові, методичні, організаційно-економічні, соціальної відповідальності) формування доходів сільського населення. Зокрема, запропоновано забезпечити реалізацію заходів з активізації трудової діяльності населення, дотримання принципів прозорості та чесності в декларуванні доходів, реєстрацію зайнятості. Визначена участь у цьому процесі держави та інституційних одиниць: підприємства, фінансових корпорацій і сільських домогосподарств. Застосування даної схеми забезпечить належний рівень і якість життя сільського населення.

9. Результати наукового дослідження, одержані в розділі 1, дають змогу перейти до аналізу вітчизняного й світового досвіду формування доходів сільського населення з метою розробки рекомендацій для покращення сучасного рівня, враховуючи їх особливості, тенденції й передумови розвитку.

Основні наукові результати розділу опубліковані в роботах [29, 30; 31; 32; 35; 36].

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА СТАНУ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

2.1 Особливості формування доходів сільського населення на сучасному етапі розвитку економіки України

Рівень життя сільського населення характеризується сумою наявних сукупних ресурсів і можливістю за їх рахунок задовольняти свої матеріальні й духовні потреби. В Україні в структурі сукупних ресурсів домогосподарств сільської місцевості найбільшу частку складають грошові доходи. У 2015 році вона становила 82,4% (у домогосподарствах міських поселень 92,8%) [22]. Варто відмітити її зростання протягом останніх 15 років: у домогосподарствах сільської місцевості на 28,4%, міських поселень – на 17,5%. Тому доречно зупинитися на дослідженні саме цього джерела доходу. Проте при оцінці грошових доходів слід враховувати, що особисті потреби населення, що проживає в сільській місцевості, в них дещо менші, ніж у жителів міських поселень, що пов'язано з більшою часткою вартості спожитої продукції, отриманої з ОПГ та від самозаготівель. У 2015 році частка вартості такої продукції у структурі сукупних ресурсів сільського населення становила 12,2% (міського 1,6%). Зайнятість членів домогосподарств на присадибних ділянках з метою задоволення своїх споживчих потреб з часом зростає, що пов'язано з високими цінами на сільськогосподарську продукцію на ринку та недостатністю коштів, щоб придбати її.

Основними складовими грошового доходу сільського населення, як показано в першому розділі, є: оплата праці, виплати із соціальних фондів, доходи від продажу сільськогосподарської продукції, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, доходи від власності, грошова допомога від родичів та інших осіб, аліменти, тіньові доходи, інші доходи (рис. 2.1).

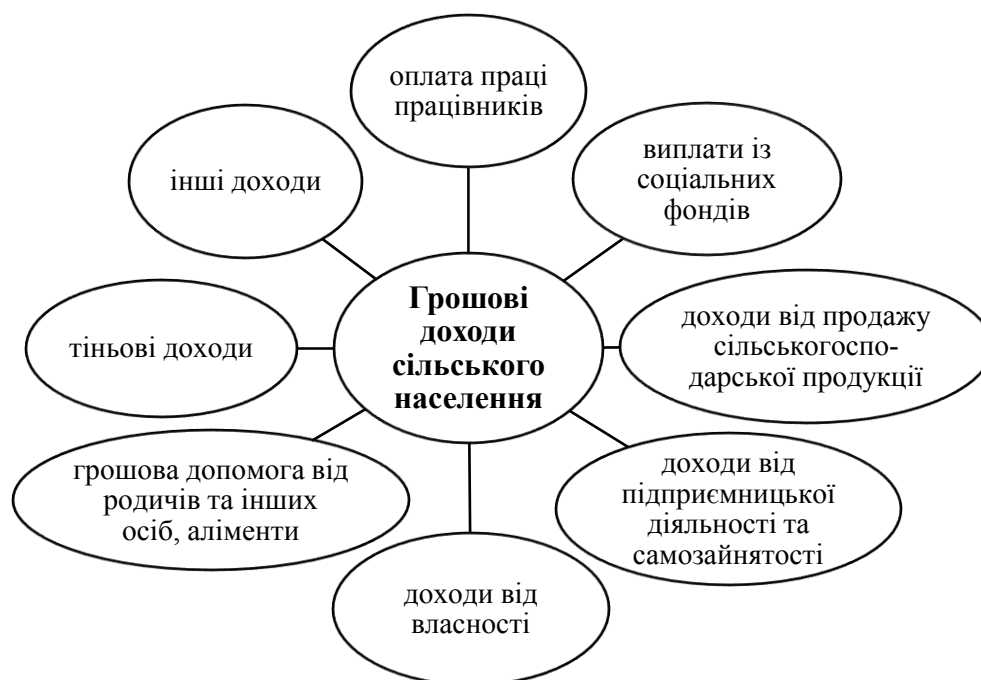

Рис. 2.1. Складові грошового доходу сільського населення

Як свідчать результати дослідження, протягом 2004-2015 рр, спостерігається поступове збільшення розміру грошового доходу домогосподарств сільської місцевості. У 2015 році дохід на одного члена домогосподарства в сільській місцевості склав 1610,6 грн на місяць (рис. 2.2).

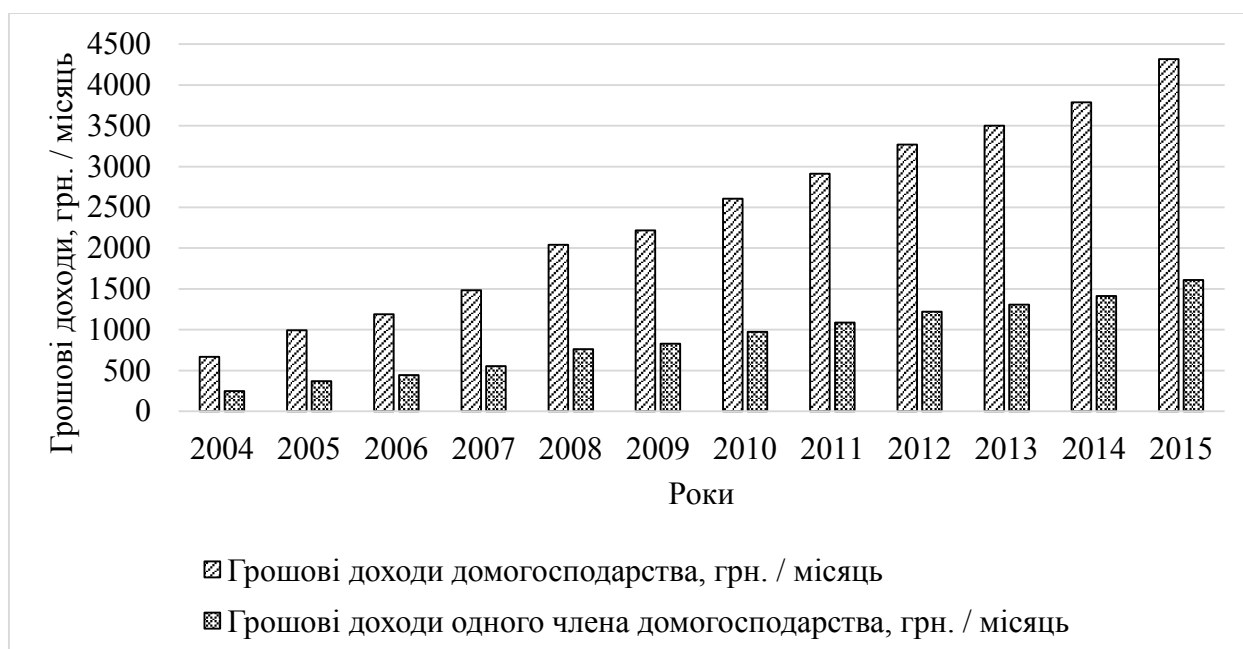

Рис. 2.2. Динаміка грошових доходів сільського населення

Джерело: дані Держстату [22]

Для порівняння встановлено, що розмір грошових доходів одного члена домогосподарства в міських поселеннях у 2015 році склав 1910,1 грн на місяць,

що на 18,6% більше, ніж у сільських домогосподарствах. Проте коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства в міських поселеннях становить 2,11, а в сільській місцевості – 2,63. Тобто, для забезпечення однакового рівня доходів сільським домогосподарствам потрібно працювати в 1,2 рази більше, ніж міським. Статистична інформація показує варіацію цього показника й за регіонами України (додаток Е). Як результат, така ситуація спричиняє диференціацію рівня і якості життя населення країни та поступову урбанізацію, що породжує демографічні та соціально-економічні проблеми в сільській місцевості.

За результатами дослідження визначено доходи сільського населення різних країн світу в 2015 році, враховуючи паритет купівельної спроможності. Рівень доходів сільського населення України за місяць складав 342 дол. США, Єгипту – 264 дол. США, Росії – 686 дол. США, Китаю – 731 дол. США, Німеччини – 2851 дол. США, США – 3258 дол. США, Австралії – 3780 дол. США [229].

Загострює проблему формування доходів і те, що в Україні частка сільського населення становить 31%. Дещо вища вона в Республіці Польща – 39%. Але це є непрямим свідченням успішності проведених аграрних реформ. У розвинених країнах частка сільського населення нижча: США – 19%, Франція – 21%, Німеччина – 25%. Тож для України це високий показник. З одного боку, він може свідчити про наявність у сільській місцевості людських ресурсів, які можуть бути вивільненими для міграції у міста при подальшій інтенсифікації сільського господарства. З іншого боку, це може слугувати підставою для диверсифікації сільськогосподарського виробництва та розвитку в його структурі секторів, що потребують значної кількості робочих рук.

Розглянемо детально кожен складову доходу сільського населення України, відповідно до рис. 2.1 (рис. 2.3).

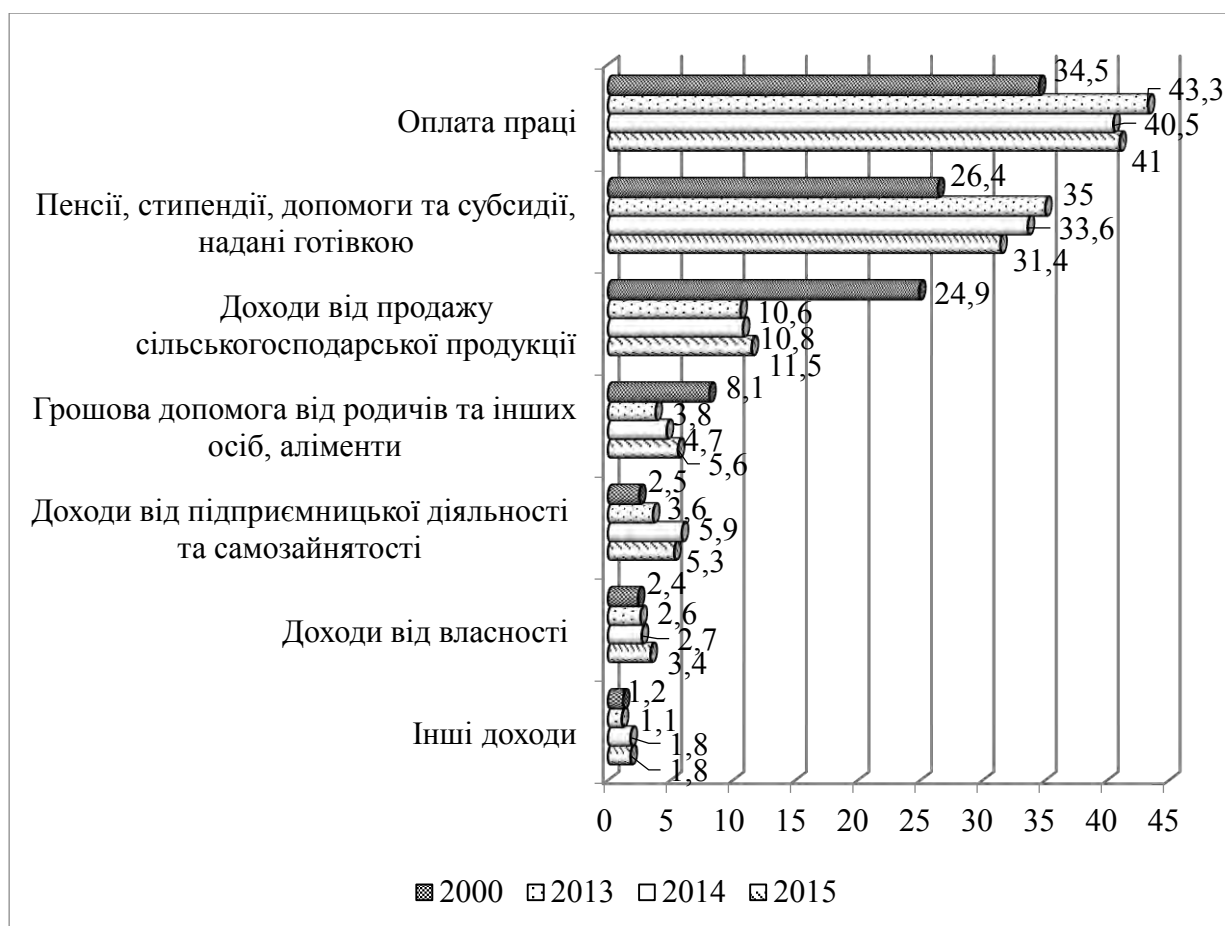

Рис. 2.3. Структура грошових доходів домогосподарств сільської місцевості, %
Джерело: сформовано за даними Держстату [22, 178]

У структурі грошових доходів домогосподарств сільської місцевості в 2015 році найбільшу частку складала оплата праці – 41% (1769,7 грн). Хоча ця частка є меншою, порівняно з 2013 роком, – 43,3%, проте значно більша, ніж у 2000 році – 34,5%.

Така ситуація пояснюється тим, що протягом останніх років розмір мінімальної й середньомісячної заробітної плати поступово збільшувався (рис. 2.4).

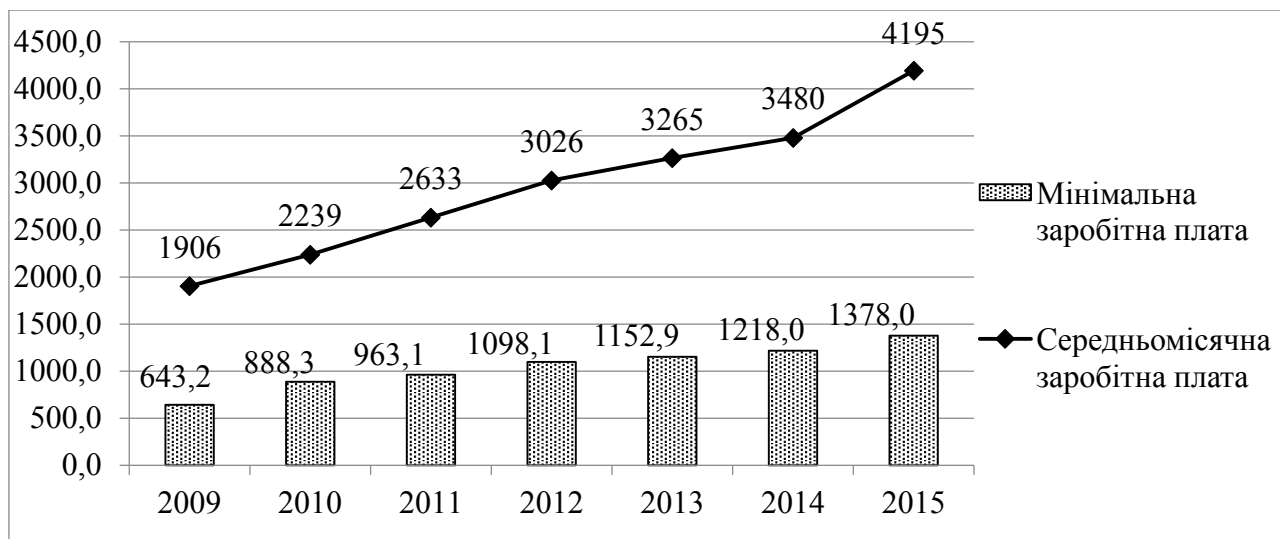

Рис. 2.4. Обсяги середньомісячної та мінімальної заробітної плати протягом 2009-2015 рр., грн

Джерело: сформовано на основі даних Держстату [123]

Аналіз впливу заробітної плати на доходи працюючої частини сільського населення показав:

1. Низький рівень індексу Кейтца – співвідношення мінімальної й середньомісячної зарплати. У країнах Західної Європи органи управління використовують його як один із показників ефективності подолання бідності. В Україні він коливається в межах 33-40 % (рис. 2.5).

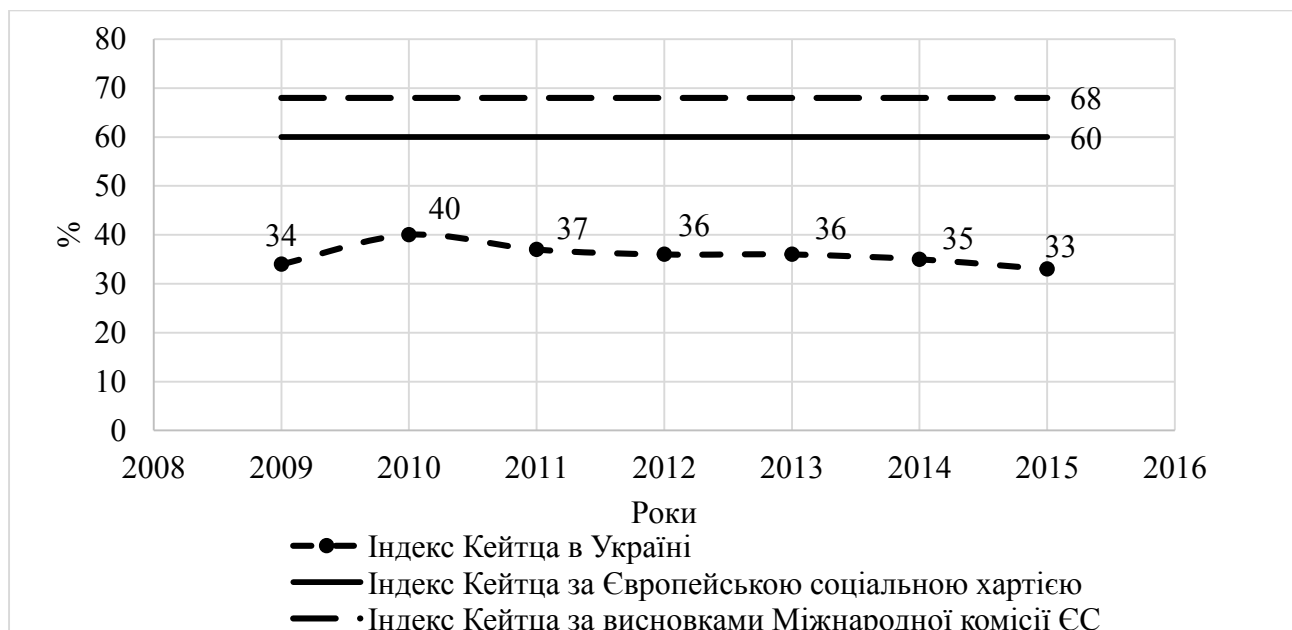

Рис. 2.5. Динаміка індексу Кейтца в сільському господарстві

Джерело: розроблено автором на основі даних Держстату [123]

За вимогами Європейської соціальної хартії, цей індекс не має бути меншим за 60% та лише в окремих випадках допускається його зниження до 50% [221], а за висновками Міжнародної комісії ЄС – на рівні 68% [203]. Європейська комісія визнала потрібним мати єдиний для країн ЄС розмір мінімальної оплати, щоб не допускати здешевлення робочої сили [39].

2. Частка найманих працівників, які отримують заробітну плату меншу за мінімальний її рівень, упродовж 2003 – 2014 рр. скоротилася з 76,2 до 7,8% [123], тим самим обумовивши скорочення масштабів офіційної бідності, але фактичний її рівень (обчислений за критерієм «частка споживчих витрат на харчування») залишається доволі високим (понад 40%). Натомість велика частина працівників отримує заробітну плату близьку до мінімальної, а відтак, підвищення державної соціальної гарантії лише незначним чином позначається на їх реальних трудових доходах.

3. Підвищення мінімальної заробітної плати в 2017 році не забезпечило відповідного рівня реальних доходів сільського населення. За новими нормами роботодавець має платити мінімум 3200 грн і відраховувати 22% від цієї суми у вигляді єдиного соціального внеску, незалежно від того, чи є у нього прибуток. Це 704 грн. У підсумку на одного працівника потрібно закласти мінімум 3904 грн. На жаль, більшість малого та середнього бізнесу (особливо в сільській місцевості) не може собі дозволити таке підвищення мінімальної заробітної плати. У результаті вихід один – скорочення штату або переведення працівників на цивільно-правові умови, що не вимагають відрахувань. У найкращому випадку для працівників ситуація закінчиться фіктивним звільненням і виплатою всієї зарплати в конверті. Тому кардинальних змін потребує удосконалення державного регулювання детінізації заробітної плати сільського населення.

4. Середньомісячна заробітна плата в загальному по Україні у 2015 році складала 4195 грн – в 3 рази більша за мінімальну. Проте середньомісячна заробітна плата по Україні на 25% більша, ніж у сільському господарстві (3140 грн) (додаток Ж). Показник у галузі є одним з найгірших серед усіх видів економічної діяльності, хоча Законом України «Про зайнятість населення» [48] та

рішеннями Уряду на його виконання сільське господарство визначено пріоритетним для створення нових робочих місць на інноваційній основі. Для порівняння зауважимо: у Польщі в 2015 році заробітна плата в сільському господарстві була на 17% вища, ніж у середньому по країні, та на 19% – ніж у промисловості. Зберігається диференція рівня заробітної плати й за регіонами України (додаток 3).

Частка оплати праці в структурі грошових доходів домогосподарств міських поселень у 2015 році склала 58% (2814,0 грн), що на 17% в.п. більше, порівняно з домогосподарствами сільської місцевості. Це пояснюється досконалішим ринком праці, розвитком високооплачуваних галузей у містах, конкуренцією робочої сили.

Світовий досвід показує ще вищі показники. Так, наприклад, у Республіці Білорусь частка оплати праці в грошових доходах селян становить 64,1%, Російській Федерації – 65,3%. Це свідчить про високу зацікавленість громадян працювати в галузі сільського господарства та престижність цієї професії. Проте у Республіці Польща частка оплати праці в грошових доходах фермерів (16% зайнятого населення) складає лише 13,5%, що показує високу самозайнятість селян і незалежність від роботодавців.

Низька заробітна плата в галузі не забезпечує відтворення робочої сили та достатньої податкової бази для фінансування соціальної сфери. Тому забезпечення стимулюючої ролі оплати праці на підприємствах, як основного джерела формування доходів селян, повинне бути важливою ділянкою в роботі керівників господарств.

Частка соціальних трансфертів (пенсії, стипендії, допомоги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою) у структурі грошових доходів домогосподарств сільської місцевості протягом 2013-2015 рр. становила 31,4-35% (1355,3 грн), що на 5-8 в.п. більше, ніж у 2000 році. Найбільшу частку в структурі соціальних виплат у сільській місцевості займають пенсії – 84%. На рис. 2.6 показано їх динаміку, що супроводжується поступовим зростанням.

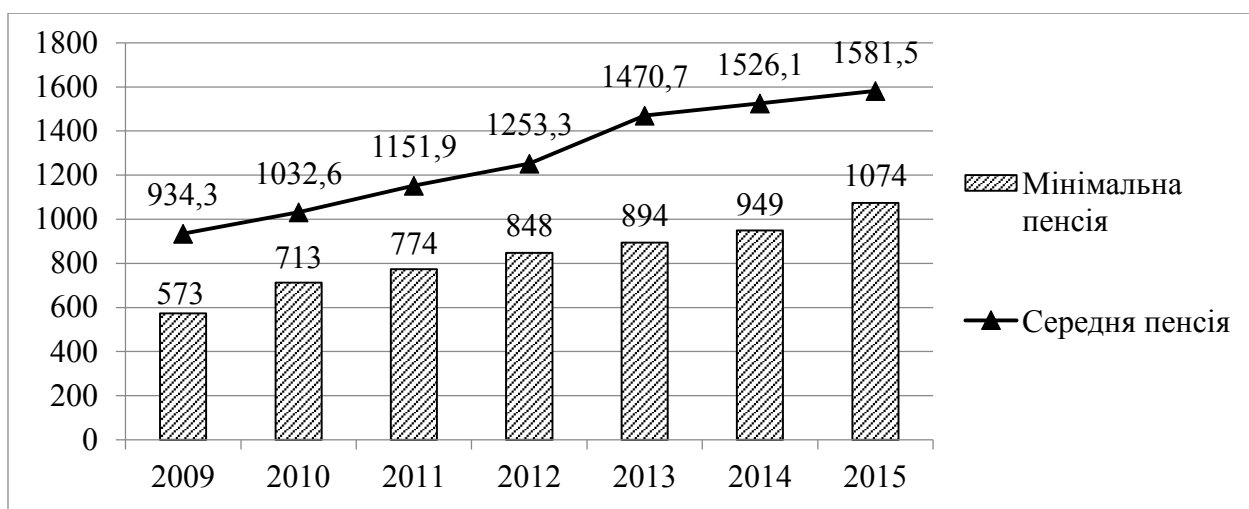

Рис. 2.6. Обсяги середньої та мінімальної пенсії за 2009-2015 рр., грн

Джерело: сформовано на основі даних Держстату [123]

У міського населення частка соціальних трансфертів у структурі грошових доходів у 2015 році складала 26,9% (1305,1 грн), що є нижчою, порівняно з сільським населенням. Причиною цього є те, що в сільській місцевості проживають переважно люди пенсійного віку, основним джерелом доходів яких є пенсії.

Досліджуючи частку соціальних виплат у доходах селян інших країн, варто відзначити їх диференціацію: наприклад, у Республіці Польща вона складає 29%, а Республіці Таджикистан – лише 4,3%.

Обсяг щорічних виплат Пенсійного фонду України досягнув 17% від ВВП. Це континентальний рекорд за швидкістю проїдання національного багатства (у Греції – 12,6%, Росії – 9,4, Великобританії – 6,7%) [130]. Для зростання пенсій у вітчизняній економіці немає жодних контраргументів. Але не підвищувати їх неможливо. По-перше, вони в Україні низькі. По-друге, девальвація гривні призвела до подорожчання предметів першої й другої необхідності. Ситуацію погіршує демографія країни – в Україні 28,8% громадян – пенсіонери (в Італії – 16,7%, Німеччині – 17,2% [130]). Як результат: їх кількість перевищила кількість працюючих (на початку 2016 р. чисельність українських пенсіонерів досягла 12,3 млн. осіб [123], а застрахованих осіб, за яких сплачується єдиний соціальний внесок, – 9,9 млн. осіб [122]).

Негативні соціально-економічні наслідки старіння сільського населення вимагають пошуку альтернативних шляхів надходження коштів для забезпечення соціальної підтримки пенсіонерів. У європейських країнах особливої актуальності набуває система недержавного пенсійного забезпечення. В Україні, незважаючи на деякі кроки у напрямку реформування, вона характеризується повільним темпом розвитку, що пов'язане з наступними причинами:

- низький рівень дохідності пенсійних активів;
- законодавча неврегульованість окремих питань діяльності ринку недержавного пенсійного забезпечення;
- недовіра селян до фінансових установ;
- низький рівень роз'яснювальної роботи щодо змісту та ролі системи накопичувального пенсійного забезпечення та недостатність її фінансування.

Тому першочерговими соціальними заходами, спрямованими на забезпечення належного рівня життя сільських жителів, має бути доведення рівня їх доходів до середнього по економіці країни з урахуванням діючих соціальних стандартів, але в контексті вирішення проблеми «розмитості» критеріїв набуття права на допомогу та контролю за її призначенням.

У 2015 році частка доходу від продажу сільськогосподарської продукції склала 11,5% грошових доходів, що на 13,4 в.п. менше, ніж у 2000 році – 24,9% [22]. Проте, порівняно з 2013-2014 рр. (10,6% і 10,8% відповідно), ця частка збільшується. Господарство селянина завжди вважалось найважливішою частиною способу його життя і формування сімейного бюджету. Однією з причин низьких доходів сільського населення від продажу сільськогосподарської продукції є ряд труднощів, пов'язаних з реалізацією вирощеного врожаю, виробленої продукції. Закупівельні ціни підприємств на останню настільки низькі, що нерідко не лише не покривають витрати, а й призводять до збитковості господарської діяльності. Однією з нерозв'язних проблем є низький рівень механізації, внаслідок чого 90% сільських домогосподарств для обробітку землі використовують ручну працю. Трудовою діяльністю зайняті в основному члени сімей. Близько 50% господарств для сезонних робіт залучають найману робочу силу. Більший дохід від продажу

сільськогосподарської продукції має сільське населення, яке реалізує продукцію самостійно на ринках за вищими цінами.

Відповідно до стратегічних напрямів розвитку сільського господарства України на період до 2020 року передбачено підвищення доходів від продажу сільськогосподарської продукції до рівня 20-30% у загальних доходах домогосподарств сільської місцевості, а також збільшення частки оплати праці в доходах цих господарств до рівня не нижче 80% міських жителів [43].

Доцільно зазначити, що частка доходу від продажу сільськогосподарської продукції в домогосподарствах у міських поселеннях складає лише 0,5%. Тобто даний вид доходу можна вважати особливістю формування доходів сільського населення, що пов'язаний з умовами проживання в сільській місцевості.

Світовий досвід демонструє інші показники. У Республіці Таджикистан частка доходу від продажу сільськогосподарської продукції у структурі грошових доходів сільського населення складає 22,7%, у польських фермерів – 66%.

Отже, для України завданням є збільшення частки доходу від продажу сільськогосподарської продукції шляхом перегляду цін закупівельних підприємств на сільськогосподарську сировину в населення, що сприятиме розширенню виробництва та збереженню доданої вартості в галузі.

Частка доходу від підприємницької діяльності та самозайнятості в 2015 році склала лише 5,3%. У доходах міського населення надходження від підприємницької діяльності та самозайнятості складають 6,5%. Це пов'язано з кращими умовами ведення бізнесу в місті, ширшим доступом до інформації, фінансовою грамотністю населення.

Світова статистика відзначає, що частка доходу від підприємницької діяльності та самозайнятості в Республіці Білорусь складає 10,3%, Республіці Таджикистан – 31%. І хоча за даними Державної служби статистики України середньорічна чисельність зайнятих працівників у малих підприємствах щорічно збільшується, проте, незважаючи на таку позитивну тенденцію, все ж залишається дуже мала, порівняно з розвинутими країнами. Так, в Україні частка зайнятих у малому підприємстві в загальній чисельності зайнятих становить лише 27%, у

той час як у Великобританії – 49%, США – 54%, Угорщині – 67%, Німеччині – 70%, Італії – 73%, Японії – 78% [83].

За результатами аналізу встановлено доцільність зробити висновок, що причинами низької зайнятості сільського населення України в малому підприємстві є: відсутність економічного інтересу жити й працювати в сільській місцевості, мотивації до праці, безробіття, трудова міграція, бідність і руйнування соціальної інфраструктури. Малі підприємства в Україні на сучасному етапі все більше програють у конкуренції з великими агрохолдингами, які з кожним роком монополізують аграрний ринок. Через це відбувається поетапне блокування передусім дрібних і середніх сільгоспвиробників щодо їх прямого доступу до більшості видів послуг, включаючи державну підтримку, інвестування й інновації, матеріальні ресурси, експорт тощо. Як показує світовий досвід, урівноважити конкурентоспроможність домогосподарств у сільській місцевості із агрохолдингами та корпораціями можливо тільки завдяки розвитку справжньої обслуговуючої й виробничої сільськогосподарської кооперації не лише на рівні окремих сіл, а й галузей, територій, вступ у яку, як правило, дає зниження витрат виробництва й гарантує збут продукції, що позитивно впливає на зростання доходів селян. У країнах Західної Європи поширені кредитні кооперативи – серйозний партнер для дрібних і середніх сільськогосподарських виробників [128].

Шляхом формування кооперації йшли всі розвинуті країни, і є великою помилкою ігнорування такого досвіду в Україні. Тому при розробці державної політики у сфері зайнятості сільського населення потрібно сфокусуватися на прогресивних методах збільшення кількості робочих місць у малому вітчизняному підприємстві, а також приділити увагу соціальному захисту працівників. Забезпечення підприємцям у сільській місцевості належних умов ефективного функціонування є основою розв'язання існуючих проблем зайнятості та підвищення добробуту сільського населення. Цьому мають сприяти доступні кредити й адресна державна підтримка. Проте бюджетне фінансування України стало лише компенсатором збитків, але не платформою для економічного зростання. Україна вирізняється низьким рівнем підтримки сільського

господарства. У 2014 році лише 0,8% від валової доданої вартості галузі складають прямі дотації з бюджету. У той час у Росії цей показник складає 11%, США – 12%, у ЄС – 21%. А це найголовніші конкуренти України на світовому ринку зерна. Завдяки дотаціям, навіть при поточних низьких цінах на зерно, закордонні фермери залишаються прибутковими [6].

Запозичуючи позитивний світовий досвід формування структури доходів сільського населення, доречно було б стимулювати збільшення частки доходу від підприємницької діяльності за рахунок урегулювання податкової системи, активізації співпраці з банківськими установами шляхом створення цільових програм сприяння розвитку та підтримки селянсько-фермерських господарств за рахунок надання їм довгострокових кредитів з мінімальними відсотковими ставками, що забезпечить зростання зайнятості.

Частка доходу сільського населення від власності зросла за останні роки і складає 3,4%. Зокрема, вагоме значення має дохід від здавання в оренду земельних часток (паїв), що отримані сільськими жителями в результаті реформування сільськогосподарських підприємств. Державні акти на право власності на землю отримали 6,26 млн. громадян. Середній загальний розмір земельних часток-паїв та орендованих ділянок в Україні в 2015 році становив 3,04 га, а площі землі домогосподарств – 1,23 га [176]. В Україні укладено майже 4,8 млн. договорів оренди земельних паїв загальною площею близько 17 млн. га. У грошовому еквіваленті річна орендна плата за цими угодами складає 12 490 686,1 тис. грн [115].

Частка доходу від власності в структурі грошових доходів домогосподарств міських поселень складає лише 0,3%. Це знову підтверджує особливості формування цього виду доходу переважно в сільського населення, що пов'язано з природними умовами, які характерні для сільської місцевості.

У ринковій економіці інших країн світу традиційними видами доходів сільського населення від власності переважно є рента, позичковий процент, прибуток, дивіденди тощо. Для порівняння, їх частка у структурі грошових доходів селян у Російській Федерації складає 5,5%, Республіці Білорусь – 4,6%, Республіці Таджикистан – 1%. Україна займає середні позиції. Це спричинене тим, що частка

сільськогосподарських земель (від загальної площі) у країні складає 71,2%, тоді як у Німеччині – 47,9%, Республіці Польща – 47,1%, США – 44,3%. Тобто вітчизняні природно-кліматичні умови дають можливість для формування даного виду доходу.

Отже, надходження від здавання в оренду земельних часток (паїв) (залежно від площі земельних ділянок і місця їх розташування) мають суттєве значення у формуванні доходів сільського населення, що є позитивним явищем. Проте, такий вид доходу є пасивним, оскільки не виступає результатом безпосередньої праці людей, гальмує діяльність ОПГ, не забезпечує зайнятість населення та розвиток інфраструктури в сільській місцевості.

Частка грошової допомоги від родичів та інших осіб у структурі грошових доходів селян становить 5,6%. У міського населення вона складає 6,7%. Така ситуація обумовлена більшою потребою останніх у грошових коштах через особливості проживання в місті: оплата проїзду в громадському транспорті, різноманітність розважальних закладів, мережі магазинів тощо.

У Республіці Польща, як зазначається в статистичних даних, частка грошової допомоги від родичів становить 4,5%. Отже, у середньому частка даного доходу приблизно на одному рівні з іншими країнами, різниться лише розмір залежно від матеріального становища домогосподарств.

Частка інших доходів у структурі грошових доходів сільського населення України складає 1,8%, міського – 1,1%. У Російській Федерації інші доходи становлять 2,0%, Республіці Польща – 0,4%. Отже, це незначна частка грошового доходу, що характеризується нерегулярністю надходжень. У багатьох країнах світу складовою інших доходів сільського населення є надходження від агротуризму: надається тимчасове житло, егерські послуги, снасті для риболовлі й полювання, організовуються кінні прогулянки, екскурсійне обслуговування, участь у фольклорних заходах, заняття народними ремеслами, оздоровчі процедури тощо [215]. Враховуючи особливості проживання в сільській місцевості, такі нерегулярні грошові надходження можуть суттєво покращити добробут українських селян.

У загальному, якщо порівнювати структури грошових доходів сільського населення різних країн, то в 2015 році в Україні можна відзначити високі частки від пенсій, стипендій, допомог, субсидій та компенсаційних виплат, наданих готівкою; низькі – від оплати праці, підприємницької діяльності та самозайнятості, від власності, продажу сільськогосподарської продукції (рис. 2.7).

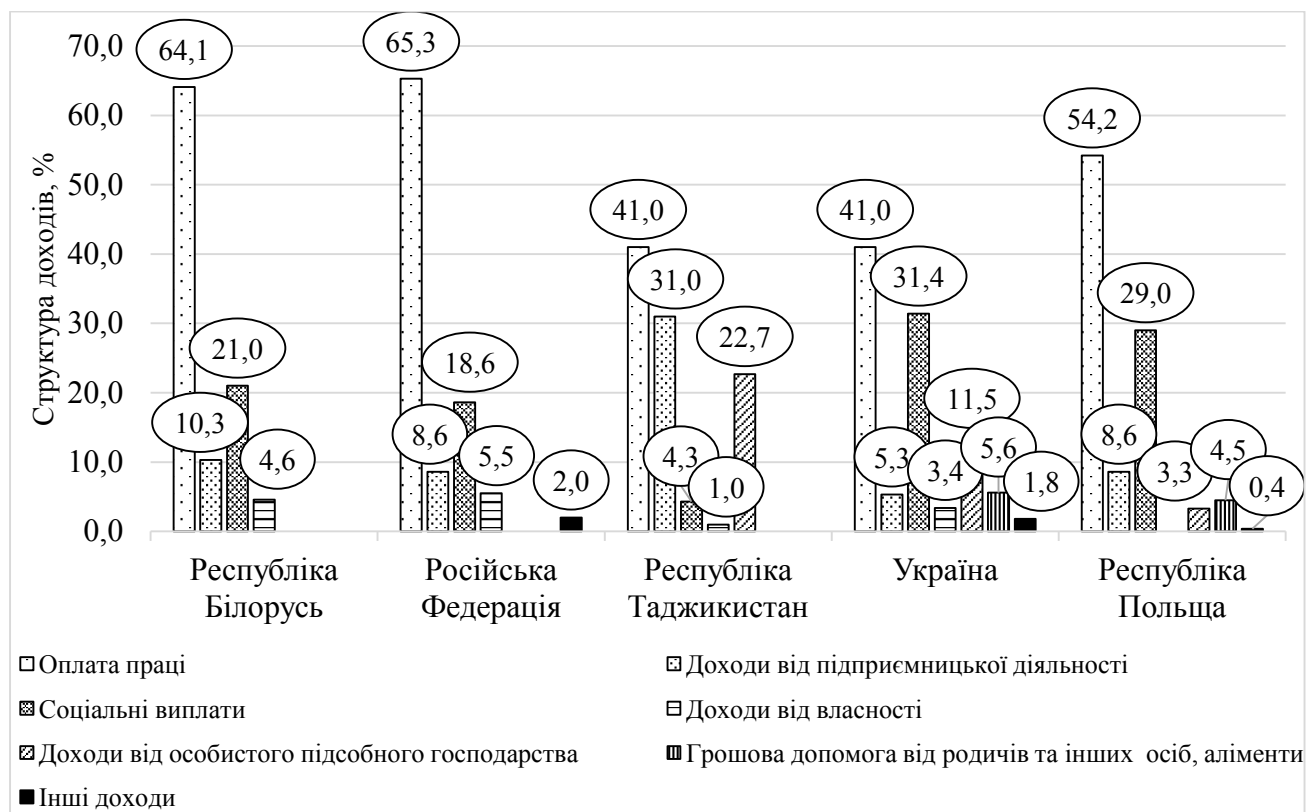

Рис. 2.7. Порівняння структури доходів сільського населення в різних країнах, %

Джерело: розрахунки автора за даними служб статистики [123; 118; 119; 225, 238]

Отже, встановлено, що потребує підвищення продуктивність праці сільського населення України в бік зміщення акцентів до активної трудової діяльності.

Як зазначено на рис. 2.1, ще однією складовою в структурі грошових доходів сільського населення України є тіньові доходи, що руйнують уявлення про характер формування доходів різних соціальних верств. Точних даних щодо даного виду надходжень немає. Це спричинено тим, що тіньові доходи не можуть бути оцінені з достатнім ступенем надійності. Але за експертними розрахунками тіньові доходи складають велику частку. Тому для адекватної оцінки їх рівня достатню увагу їм

приділено в підрозділі 2.3, де розглянуто запропоновані підходи до вимірювання тіньових доходів та отримано якісні результати щодо їх частки в структурі грошових доходів сільського населення.

Доцільно розглянути структуру грошових доходів сільських домогосподарств за децильними групами (рис. 2.8) (додаток Р).

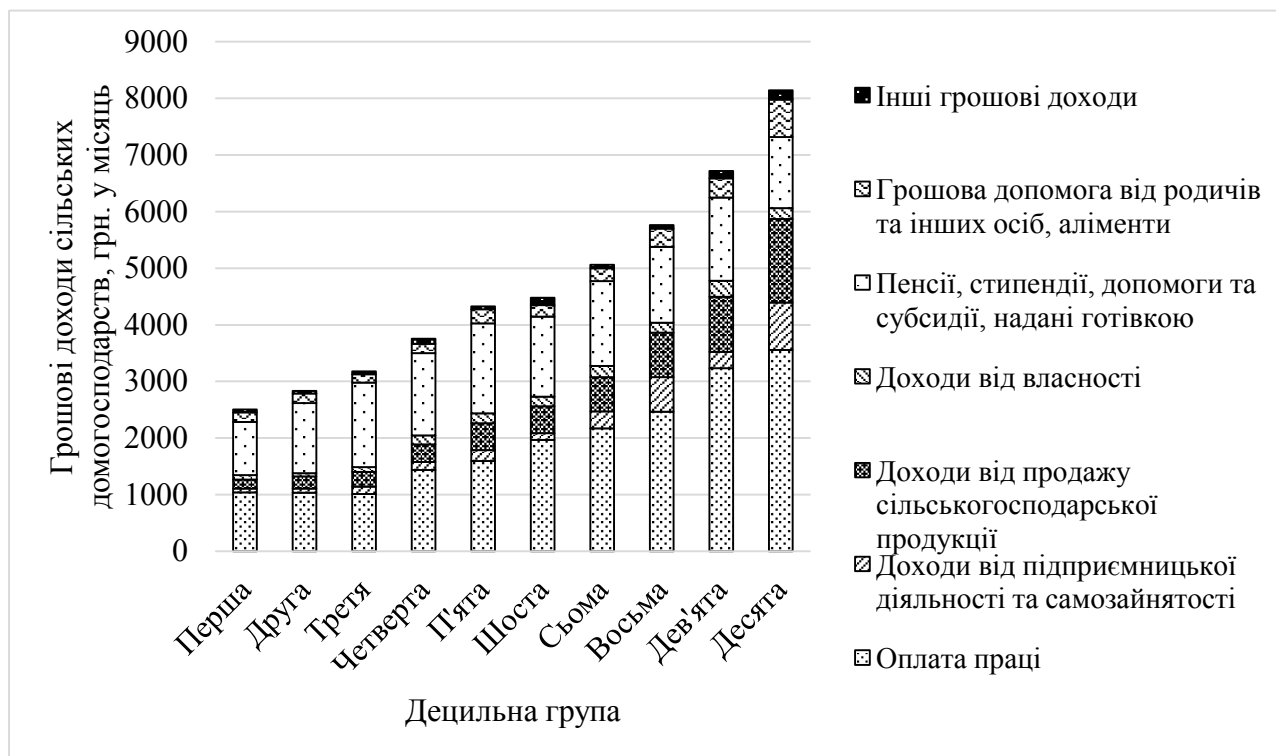

Рис. 2.8. Грошові доходи сільських домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів у 2015 році, грн

Джерело: сформовано на основі даних Держстату [22]

Відповідно до даних на рис. 2.8, десята група отримує доходи, що в 2,9 разів перевищують розмір грошових доходів сільських домогосподарств першої групи. Десята група має більшу частку доходу від підприємницької діяльності (7,5%), продажу сільськогосподарської продукції (15,4%), заробітної плати (36,6%), а перша – 1,6%, 5,7%, 33,2% відповідно. Проте частка доходу від соціальних трансфертів у сільських домогосподарствах першої групи є однією з найбільших – 30,3%, а десятої – лише 16%.

Аналіз даних показує, що чим нижчий рівень доходів сільського населення, тим менші частки від оплати праці, доходу від підприємницької діяльності й самозайнятості, а вищі від пенсій, стипендій, соціальних допомог, субсидій та грошових допомог від родичів й інших осіб у структурі грошових доходів населення й навпаки. Отже, у сільських домогосподарствах спостерігається диференціація грошових доходів, що пов'язано з джерелом їх отримання.

Проаналізуємо розподіл грошових доходів за децильними (10%-ми) групами сільського населення в динаміці та порівняємо з міським населенням (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Розподіл грошових доходів за децильними (10%-ми) групами населення

	Сільська місцевість		Відхилення 2015 р. від 2008 р.	Міські поселення		Відхилення 2015 р. від 2008 р.
	2008	2015		2008	2015	
Децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення, разів	4,1	2,8	-1,3	3,6	2,8	-0,8
Співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	5,7	4,7	-1,0	5,6	5,0	-0,6
Коефіцієнт концентрації (індекс Джині)	0,256	0,231	-0,025	0,266	0,243	-0,023

Джерело: сформовано на основі даних Держстату [22]

Таким чином, за результатами дослідження встановлено, що коефіцієнт концентрації грошових доходів у сільській місцевості в 2015 році склав 0,231, а в міських поселеннях – 0,243. Протягом досліджуваного періоду (2008-2015 рр.) указаний показник зменшився в обох категоріях населення. Проте дані засвідчують, що соціальне розшарування в сільській місцевості залишається меншим. У 2015 році, порівняно з 2008 роком, суттєво зменшився коефіцієнт диференціації грошових доходів населення, особливо в сільській місцевості, і склав 2,8, що згладило розрив між високодохідними групами і малоприбутковими. Співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 10% сільського населення у 2015 році склало 4,7 разів, що на 0,3 менше, ніж у міського населення, та 1,0 менше, ніж у 2008 році.

Для пом'якшення соціальної нерівності, покращення рівня життя сільського населення потрібна більш гнучка політика в області доходів, а саме удосконалення механізмів регулювання заробітної плати та соціальних трансфертів, які пом'якшують диференціацію у рівні життя й відтворенні людського капіталу. В усіх розвинутих демократичних країнах з метою подолання нерівності доходів сільського населення первинні доходи зазнають істотного перерозподілу державою, яка з цією метою використовує податково-трансфертний механізм: значна частина податків, які надходять до бюджету, набирає форми соціальних трансфертів, що виплачуються найменш забезпеченим, соціально незахищеним верствам населення.

У результаті дослідження визначено співвідношення загальних доходів найбільш і найменш забезпечених 20% сільського населення України й країн ЄС: Бельгія – 3,0, Греція – 4,1, Іспанія – 4,3, Італія – 4,5, Латвія – 4,3, Литва – 4,0, Угорщина – 2,7, Австрія – 4,0, Словаччина – 2,3, Фінляндія – 3,2, Україна – 2,9 [229]. Порівняльний аналіз показує, що в Україні частка найбільш забезпеченого сільського населення займає середнє значення серед представлених країн. Меншим співвідношення є в Словаччині та Угорщині. У Литві, Греції, Іспанії та Італії показник показує більший розрив у доходах населення.

Диференціація доходів населення явище не нове і є характерним навіть для розвинутих економік. Наприклад, у США рівень доходів має тенденцію до зниження з віком після 55 років. Відмінності в надходженнях пов'язані зі зміною демографічних характеристик, таких, як вік, стать, сімейний стан, освіта.

З метою визначення ступеня концентрації доходів сільського населення України за результатами дослідження встановлено індекс Джині в 2015 році в різних країнах: Бельгія – 25,9, Іспанія – 34,5, Італія – 34,7, Латвія – 32,7, Литва – 35,0, Польща – 34,9, Угорщина – 27,9, Росія – 37,5, Австрія – 27,6, Словаччина – 26,1, Фінляндія – 25,6. В Україні коефіцієнт концентрації доходів є найнижчим – 20,7, що свідчить про достатньо високу економічну рівність [229]. Недостатнє врахування доходів вітчизняних заможних домогосподарств у сільській місцевості призводить до недооцінки рівня їх доходів та відносно невеликої диференціації.

Отже, за результатами дослідження встановлено позитивну динаміку рівня номінальних доходів сільського населення й відносно невелику їх диференціацію, що, на перший погляд, передбачає покращення умов життя та добробуту селян. Проте розрахунок рівня реальних доходів відображає інше (рис. 2.9).

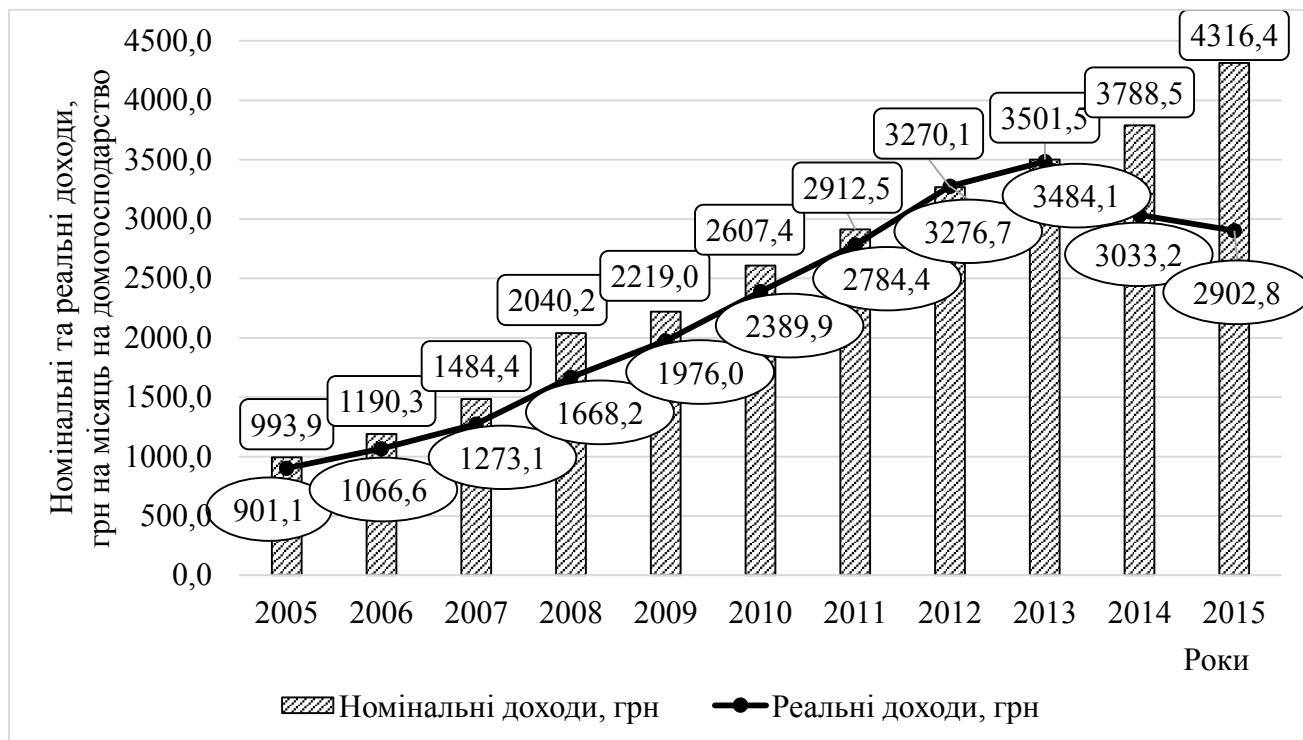

Рис. 2.9. Динаміка номінальних та реальних доходів сільського населення, грн

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату [22]

Протягом 2005-2011 рр. рівень реальних доходів населення був нижчим, порівняно з номінальними. У 2012-2013 рр. ситуація стабілізувалася й грошова одиниця набула певної ваги, що дало можливість населенню задовольняти свої потреби, робити заощадження, відчувати цінність зароблених грошей. У 2014-2015 рр. купівельна спроможність грошей різко впала, а в 2015 році зменшилася майже в 1,5 рази. Сучасна ситуація не забезпечує добробут та гідний рівень життя населенню, селяни не завжди спроможні розраховуватися за своїми зобов'язаннями, що змушує користуватися субсидіями, брати кредити та ін. До того ж це зумовлює низьку ємність вітчизняного ринку й високий ступінь його вразливості від відносно невеликих змін роздрібних цін на продукти харчування. Останнє викликане тим, що в 2015 році в сімейному бюджеті сільського населення України витрати на продукти

харчування становили 45,4%, тоді як у Німеччині – 9,8%, США – 11%, у Польщі – 20%. Згідно із загальними європейськими нормами забезпеченими можна вважати громадян, які витрачають на їжу не більше 20% свого місячного бюджету [99].

Рівень цінової доступності у Франції, США, Чехії вищий, порівняно з Україною: на відповідну місячну зарплату за роздрібними цінами можна купити молока до 7 разів більше, свинини – до 10, яловичини – до 8, м'яса птиці (тушка) – до 5, пального – до 11 разів [219].

Така ситуація спричиняє поширення бідності серед сільського населення. Рівень бідності визначається, перш за все, відповідно до політичних настанов та економічного потенціалу кожної країни. Не може бути єдиного по всьому світу стандарту бідності: ті, хто безперечно є бідними, скажімо, в США чи Швейцарії, вважатимуться цілком заможними людьми в Україні. І хоча ця теза ставить у нерівне положення населення різних країн, проте вона фіксує жорстоку реальність.

За абсолютним критерієм бідність трактується як неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних та культурно обумовлених нормативів. Використання в соціальній політиці категорії абсолютної бідності спирається на встановлення урядом країни набору найнеобхідніших товарів (іноді тільки харчових, іноді і харчових, і нехарчових, включаючи послуги), вартість якого становить порогове значення, межу бідності. Таким чином, абсолютно бідною вважається людина, доходи якої знаходяться нижче цієї межі (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Рівень бідності за абсолютним критерієм, %

	Сільська місцевість		Міські поселення	
	2014 р.	2015 р.	2014 р.	2015 р.
Україна	16,2	13,0	10,0	7,7
Польща	11,8	11,3	4,6	3,5

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату [22] та Статистичного щорічника Республіки Польща [238]

За офіційними даними, протягом 2015 року масштаби бідності в Україні скоротилися: 13,0% сільських домогосподарств отримували доходи нижче

прожиткового мінімуму, що на 3,2 в.п. менше, ніж у 2014 році. Проте, цей показник на 1,7 в.п. більший, ніж у Польщі. Щодо розподілу сільського населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму, то їх частка в 2015 році склала 15,9%.

Зазначимо, що в 2015 році, відповідно до даних обстеження умов життя домогосподарств України, 33,0% домогосподарств сільської місцевості отримували доходи в розмірі до 1560,0 грн та 21,8% – від 1560,1 до 1920,0 грн у місяць [22]. Отже, встановлено, що частка бідного сільського населення в Україні є значною. Вважається, що одним з найбільш значущих чинників поширення бідності в сільській місцевості є падіння обсягів виробництва. Це викликало зниження зайнятості й рівня оплати праці, раннього виходу на пенсію, припинення спроб знайти роботу й обрання жінками ролі домогосподарок.

Як результат, у 2015 році за самооцінкою матеріального добробуту 75,5% домогосподарств вважають себе бідними, 24,3% – не бідні, але ще не представники середнього класу і лише 0,2% - представники середнього класу (рис. 2.10).

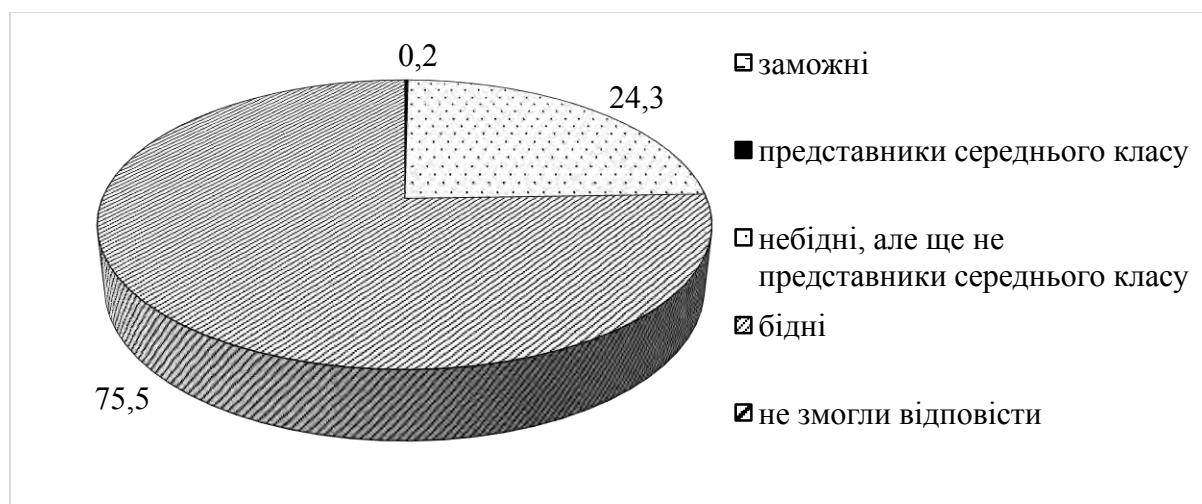

Рис. 2.10. Розподіл домогосподарств за самооцінкою матеріального добробуту, (%)

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [175]

Жоден з респондентів не відніс себе до категорії заможних. Отже, матеріальні умови життя сільського населення за останні роки бажають бути

кращими. Населення в повній мірі не задовольняє свої потреби, часто навіть у найнеобхіднішому, втрачаються стимули до праці.

За самооцінкою рівня доходів 43,3% домогосподарств вважають, що їм було достатньо коштів, але заощаджень не робили, 43,9% – постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування, а 5,5% домогосподарств не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування, і лише 7,3% – було достатньо коштів, і вони робили заощадження [175].

Якщо порівняти оцінки домогосподарств з попередніми роками, то спостерігається зміна настроїв населення. Так, наприклад, у 2013 році мали достатньо коштів і робили заощадження 11% домогосподарств, що значно більше, ніж у 2015 році. Проте меншою була частка домогосподарств, які постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування – 35,5% (рис. 2.11).

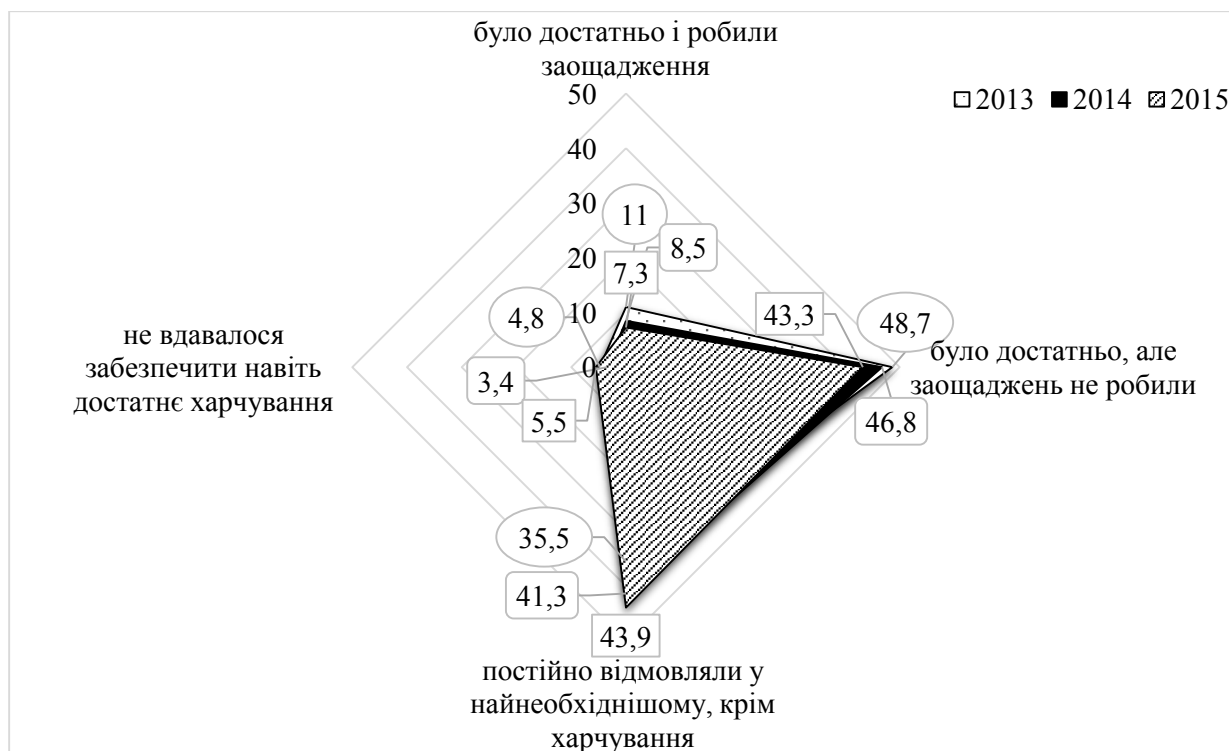

Рис. 2.11. Розподіл домогосподарств сільської місцевості за самооцінкою рівня їх доходів, %

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату [175]

Така ситуація впливає на демографічний стан, закріплення кадрів і молоді в сільській місцевості та в цілому на вирішення питання трудових ресурсів в агропромисловому комплексі (АПК).

Підтвердженням цього є проведення опитування 182 студентів четвертого курсу Ніжинського агротехнічного інституту Національного університету біоресурсів і природокористування України в 2015 році. Їм було запропоновано декілька питань.

1. Чи плануєте Ви працювати в селі?
2. Що б Вас зацікавило працювати в селі?
3. Яка б заробітна плата задовольнила Вас у селі?

У відповідь на перше питання отримано результати: ні – 80%, так – 16%, не визначилися – 4%.

У відповідь на друге питання студенти зазначили необхідні умови, які б стимулювали випускників працювати в сільській місцевості:

1. гідна заробітна плата;
2. гарні умови роботи;
3. житло зі зручностями (газ, вода);
4. соціальна інфраструктура (лікарні, школи, дошкільні заклади, будинки культури);
5. транспортне сполучення (залізниці, автобусні маршрути).

У відповідь на третє питання щодо розміру заробітної плати, яка б задовольнила їх як молодих спеціалістів, у середньому отримано суму в розмірі 6 835 грн на місяць.

Вирішення поставленої проблеми повинно здійснюватися на демократичних засадах шляхом створення сприятливих умов для повноцінного життя й праці в сільській місцевості, а саме підвищення рівня доходів сільського населення. Для реалізації конкурентних переваг молоді на ринку праці є необхідним підвищення рівня інтелектуалізації робочих місць, перегляд засад стимулювання праці в сільській місцевості, розробка державно-партнерських програм, орієнтованих на організацію безперервного навчання молоді [163]. Важливим є те, щоб саме молодь зайняла активну позицію в перебудові села, створенні благоустрою та комфортного житла, оскільки протягом 2003-2015 рр. загальна чисельність населення України зменшилася на 10,92%, а сільського – на

15,95% і становить 42760,5 тис. осіб і 13175,6 тис. осіб відповідно [123]. Тобто відбувається урбанізація населення країни.

Отже, у результаті дослідження встановлено, що в структурі сукупних ресурсів сільських домогосподарств 82,4% складають грошові доходи. Протягом останніх років спостерігається їх поступове збільшення. Проте в процесі дослідження визначено, що розмір грошових доходів сільських домогосподарств є нижчим, порівняно з міськими домогосподарствами України та сільськими домогосподарствами інших країн, що спричинило відмінності рівня та якості життя сільського населення. Основну частку грошових доходів сільських домогосподарств складає оплата праці. У порівнянні зі структурою доходів населення інших країн, спостерігається висока частка соціальних трансфертів. Проте їх рівень є низьким (зокрема пенсій), що, тим самим, вимагає вирішення проблеми «розмитості» критеріїв набуття права на допомогу та контролю за її призначенням, підвищенням адресності. Порівнюючи з 90-ми роками, вдвічі зменшилася частка доходу від продажу сільськогосподарської продукції через складнощі в утриманні ОПГ та реалізації продукції. Недостатньо сформовані умови для ведення бізнесу в сільській місцевості спричинили низьку частку доходу від підприємницької діяльності, у порівнянні з іншими країнами. Особливим видом надходжень сільських домогосподарств є дохід від власності, пов'язаний зі здачею в оренду земельних часток (паїв).

Дослідження рівня доходів сільського населення різних децильних груп та за регіонами України засвідчило їх диференціацію. Ріст інфляції негативно вплинув на купівельну спроможність населення. Як результат, 75,5% селян вважають себе бідними. Тому така ситуація вимагає знаходження шляхів її розв'язання.

2.2 Визначення основних факторів формування доходів сільського населення

Для адекватного аналізу й розробки заходів соціальної політики важливо визначити фактори, що впливають на доходи сільського населення. За результатами дослідження встановлено, що доцільно проаналізувати чисельний

склад домогосподарств сільської місцевості, кількість дітей у їх складі, вік та стать особи, що очолює домогосподарство, рівень освіти селян, розмір господарства та надходження від нього, рівень зайнятості й безробіття, соціально-економічні умови місця проживання сільського населення.

У процесі дослідження визначено, що на рівень доходів сільського населення впливає чисельний склад домогосподарства (рис. 2.12).

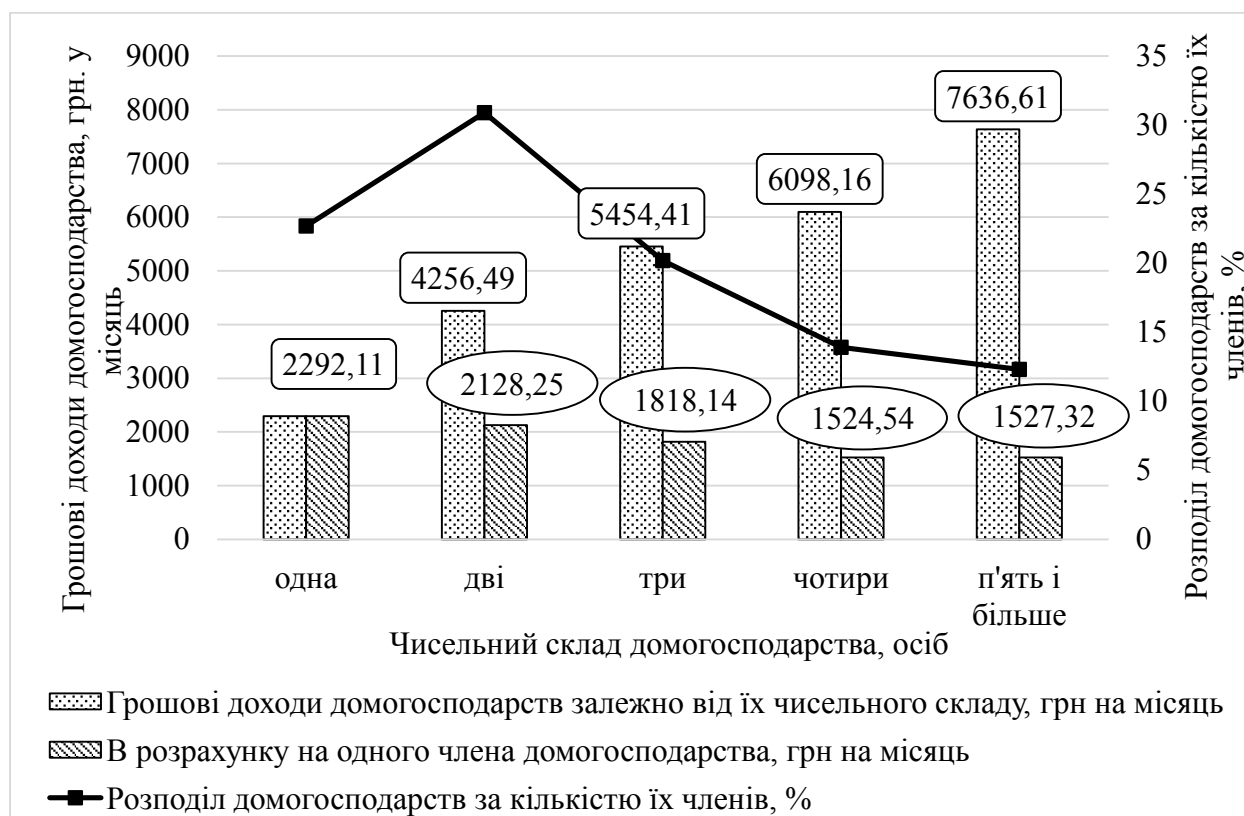

Рис. 2.12. Грошові доходи домогосподарства сільської місцевості залежно від їх чисельного складу в 2015 році, грн

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату [22, 177]

Як свідчать результати аналізу, зі збільшенням чисельного складу домогосподарства загальні грошові доходи збільшуються, але рівень середньодушових доходів зменшується. Так, наприклад, якщо домогосподарство складається з однієї особи, то її грошовий дохід становить 2292,11 грн на місяць, а якщо з п'яти і більше – 1527,32 грн. При оцінці слід враховувати, що в сільській місцевості переважає частка сімей по категорії дві особи – 30,9%. Зауважимо, що середній розмір домогосподарства в сільській місцевості в 2015 році становив 2,68 осіб.

Крім чисельного складу домогосподарства, на рівень його доходів впливає і кількість дітей. Зі збільшенням їх кількості загальний дохід домогосподарства збільшується, проте середньодушовий дохід зменшується (рис. 2.13).

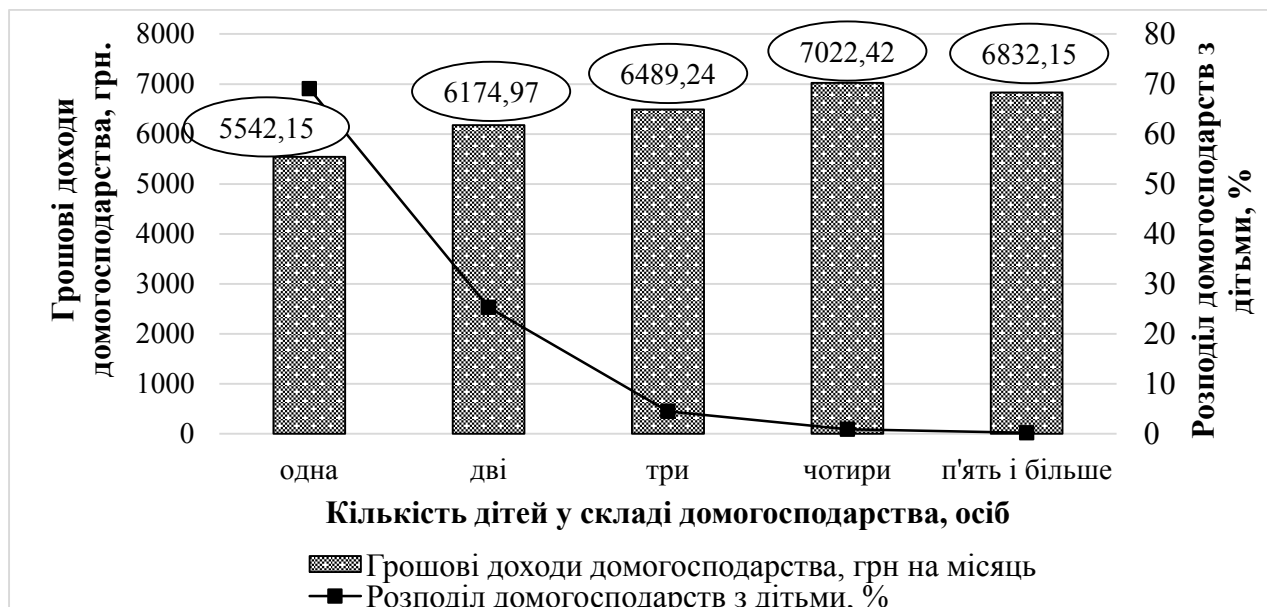

Рис. 2.13. Грошові доходи домогосподарств сільської місцевості з дітьми залежно від кількості дітей у їх складі в 2015 році

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату [22, 177]

Слід враховувати, що в сільській місцевості переважають домогосподарства, що мають у своєму складі одну й дві дитини – 69,1% і 25,3% відповідно.

Досліджено, що на рівень доходів сільських домогосподарств впливає соціальний статус його голови (рис. 2.14). Результати аналізу показали, що найвищий рівень доходів має сільське домогосподарство, яке очолює чоловік у віці 30-59 років, найнижчий – жінка 58 років і старше. Найбільше негрошових доходів має домогосподарство, яке очолює чоловік у віці 60 років і старше. Таким чином, спостерігається вікова нерівність за доходами [218].

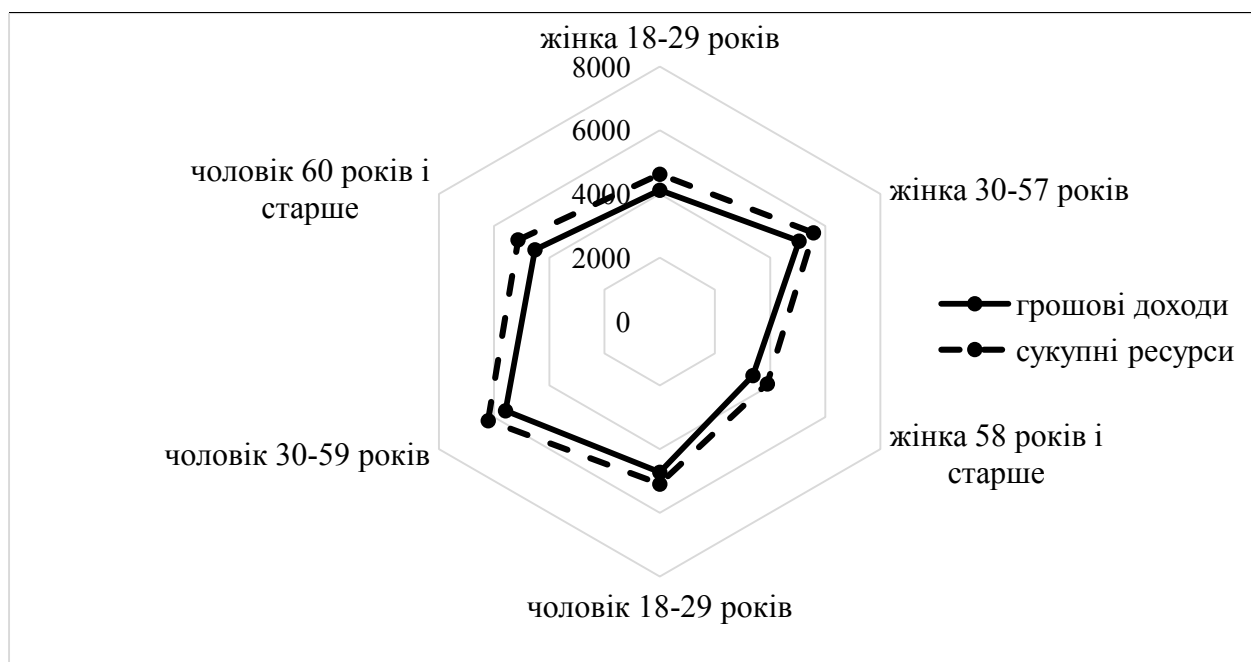

Рис. 2.14. Грошові доходи й сукупні ресурси домогосподарств залежно від віку та статі особи, яка очолює домогосподарство в 2015 році

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату [22, 177]

З метою вивчення ринку праці в сільській місцевості досліджено динаміку рівнів зайнятості та безробіття сільського населення України (рис 2.15).

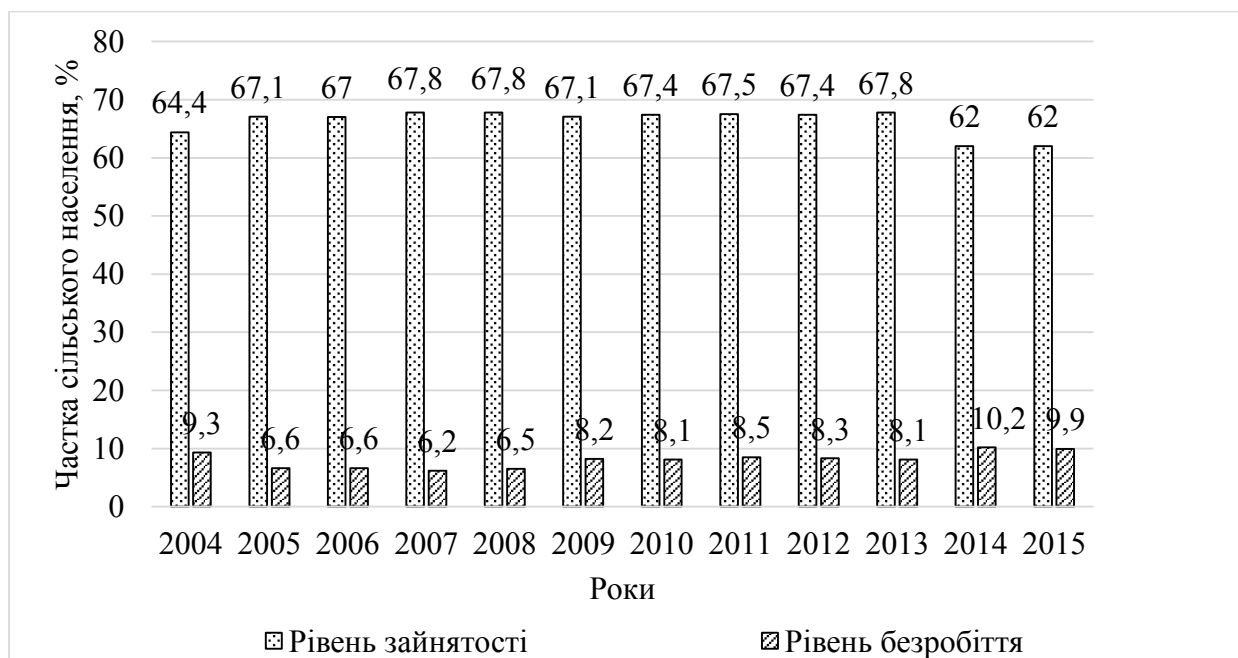

Рис. 2.15. Динаміка рівнів зайнятості й безробіття працездатного сільського населення України, %

Джерело: розроблено автором на основі даних Держстату [123]

Аналіз даних показує, що в 2015 році (як і в 2014) рівень зайнятості населення працездатного віку, що проживає в сільській місцевості, склав 62,0%, що на 5,8 в.п. менше, ніж у 2013 році. Високим залишається і рівень безробіття.

Слід звернути увагу на те, що в 2015 році найбільшу частку зайнятого сільського населення працездатного віку за професійними групами становить категорія найпростіші професії – 38,7%. Установлено, що 13,6% сільського населення працює у сфері торгівлі та послуг, 12,2% – робітниками з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування, 10,6% – кваліфікованими робітниками з інструментом, лише 2% – кваліфікованими робітниками сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства. У процесі дослідження визначено низький рівень сільського населення, що займає керівні посади: 3,6% працюють законодавцями, вищими державними службовцями, керівниками, менеджерами (управителями), 8,8% – професіоналами, 8,4% – фахівцями, 2,2% – технічними службовцями [41].

У результаті дослідження встановлено, що причиною зайнятості населення, що проживає в сільській місцевості, переважно на робітничих, найпростіших професіях є низький рівень освіти: лише 14,5% економічно активного населення у віці 15-70 років, що проживає в сільській місцевості, має повну вищу освіту (у міських поселеннях – 39,4%), 1% – базову вищу, 17,2% – неповну вищу, 30,8% – професійно-технічну, 32,2% – повну загальну середню, 4,1% – базову загальну середню, 0,2% – початкову загальну або не мають освіти [170].

Зауважимо, що в сільськогосподарському виробництві України зайнято 2,9 млн. осіб, що значно більше, ніж у розвинутих країнах світу, а продуктивність праці у 5–7 разів нижча. Проте для українського села характерною є тенденція зниження частки працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві. Ситуація ускладнюється скороченням кількості робочих місць, зниженням інвестиційної привабливості галузі та ін. (рис. 2.16).

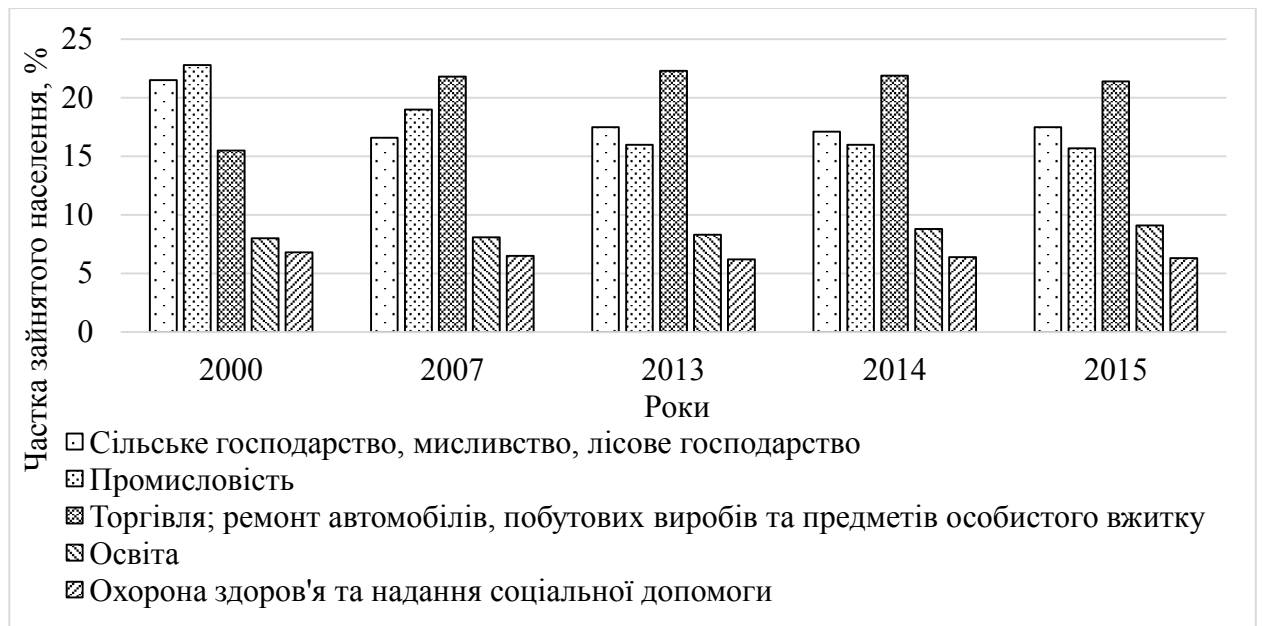

Рис. 2.16. Зайнятість населення за видами економічної діяльності, %

Джерело: розроблено автором на основі даних Держстату [123]

У результаті дослідження встановлено, що загальною тенденцією на ринку праці є переміщення робочих місць із промисловості у сферу послуг, переважно у торгівлю [165]. Частка зайнятих в аграрній сфері протягом 2000-2015 рр. зменшилася на 4,0 в.п., у той час, як у галузі торгівлі збільшилася на 5,9 в.п.. Відповідно до досліджень Світового банку, сільське господарство України виробляє лише 22% від можливих обсягів. На сьогодні конкурентоспроможність національної сільськогосподарської продукції досягається здебільшого лише внаслідок дешевої робочої сили й нещадної експлуатації землі. Якщо в розвинених країнах світу питома вага витрат на оплату праці, віднесених на собівартість виробництва сільськогосподарської продукції, досягає 45-50%, то в Україні цей показник становить приблизно 21% [70].

Результатом низького рівня розвитку ринку праці в сільській місцевості України стала масова праця на присадибних та садово-городніх ділянках, у якій беруть участь, за оцінками фахівців, понад 80% усіх сімей [7]. Саме тому, як попередньо зазначалося в підрозділі 2.1, значні надходження жителі сільської місцевості отримують від продажу сільськогосподарської продукції. Рівень цього доходу безпосередньо залежить від розміру господарства, кількості отриманої й реалізованої продукції. У 2015 році 97,7% сільських домогосподарств мали земельні ділянки.

Середня площа землі, що використовує одне домогосподарство, складала 251,6 соток. У процесі дослідження встановлено, що 16,3% земельної площі використовувалося для вирощування продукції лише для власних потреб, 11,5% – для вирощування продукції для власних потреб і на продаж, 71,3% – здавалося в оренду, 0,9% – тільки почали освоювати. У структурі сільськогосподарських угідь у сільських домогосподарствах за їхнім фактичним використанням найбільшу частку складала рілля – 88,5%. Багаторічні насадження займали 1,2%, з них 1% – сади, 0,1% – виноградники, 0,1% – ягідники. Сіножаті та пасовища складали 8,8%, перелоги – 1,5% сільськогосподарських угідь [172].

У структурі посівних площ у сільських домогосподарствах у 2015 році переважають зернові й зернобобові культури – 50,4% (рис. 2.17). Найбільші частки складають технічні та кормові культури, картопля.

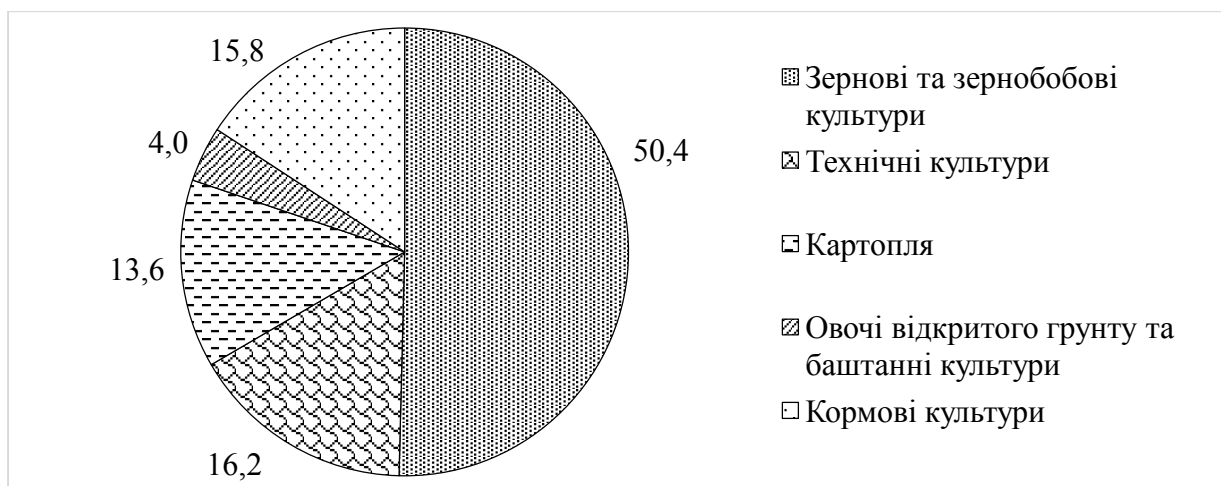

Рис. 2.17. Структура посівних площ у сільських домогосподарствах у 2015 році, %

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату [172]

Частка домогосподарств сільської місцевості, що утримують будь-який вид худоби та птиці, складає 67,6% (рис. 2.18).

Найчастіше селяни утримують птицю, свиней, ВРХ. Результати від утримання худоби та птиці й реалізації сільськогосподарської продукції подано в додатку К. Методика розрахунку даного виду доходу є потребує допрацювання, оскільки не відображає повністю реальних надходжень сільського населення.

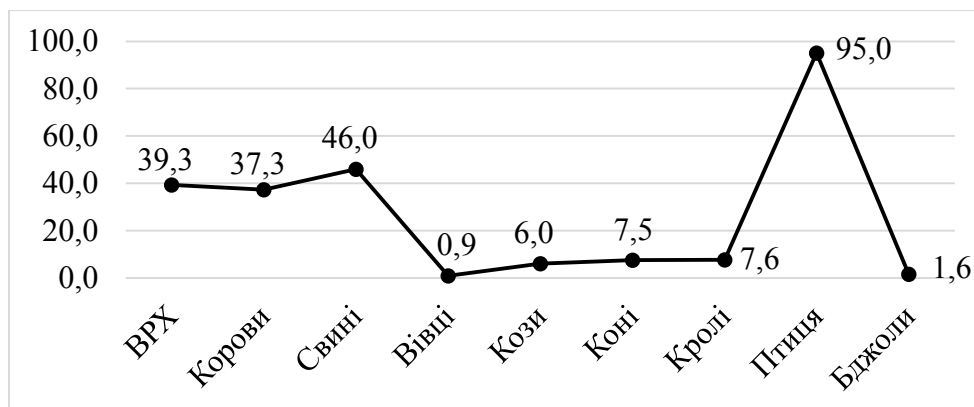

Рис. 2.18. Утримання худоби та птиці в сільських домогосподарствах у 2015 році, %

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату [123]

Зауважимо, що діяльність сільського населення в ОПГ потребує значних затрат ручної праці, характеризується ризикованістю (через залежність від природно-кліматичних умов), тривалістю терміну окупності (особливо в тваринництві), нерідко низькою рентабельністю тощо.

Досліджуючи житловий фонд сільських поселень, можна відзначити, що більшість (2/3) сільських будинків побудовано з недовговічних матеріалів (дерево, саман тощо), і лише третина – з цегли. Відзначаючи зростання рівня обладнання житлового фонду села для надання комунальних послуг варто зазначити, що житло сільських жителів набагато гірше, ніж міських (додаток Л).

Ускладнює умови життя в сільській місцевості відсутність у багатьох селах мережі доріг з твердим покриттям, транспортного зв'язку, низький благоустрій вулиць тощо. Більше чверті сільських населених пунктів не мають зупинок громадського транспорту. Залишається низьким рівень забезпеченості сільських населених пунктів об'єктами соціально-культурної сфери: лише 38% до кількості дітей відповідного віку охоплені дошкільними закладами, у 20,1 тис. сільських населених пунктах (70,3% від загальної кількості) відсутні дитячі дошкільні заклади, у 14,6 тис. (51,1%) – школи, у 16,8 тис. (58,8%) – відділення зв'язку, у 9,5 тис. (33,2%) – лікарняні заклади [123]. Аналогічна ситуація склалась із наявністю об'єктів культурного призначення. Об'єкти соціальної сфери потребують капітального ремонту або перебувають в аварійному стані.

У роки адміністративної економіки розвиток і функціонування об'єктів соціальної інфраструктури села забезпечували сільськогосподарські підприємства, на балансі яких ці об'єкти знаходилися. Виходячи з функціонального призначення аграрних підприємств як учасників ринкових відносин, утримання соціальної сфери не є їх завданням. Проте задовільні умови й доступність соціальної сфери здатні сприяти розвитку та диверсифікації ринку праці в сільській місцевості, покращенню соціально-демографічного стану села [153].

Отже, встановлено, що на рівень доходів сільського населення впливає склад та особливості домогосподарства, соціально-економічні умови місця проживання.

У ході дослідження визначено, що основними складовими доходів сільського населення є оплата праці, соціальні трансферти (зокрема, пенсія), доходи від продажу продукції, отриманої з ОПГ, та надходження від здачі в оренду земельної частки (паю). З метою визначення просторово-структурної диференціації грошових доходів сільського населення та впливу кожної складової на формування доходів сільського населення проведено аналіз доходів. За ознакою середнього розміру паю згруповано області України на чотири групи. До першої групи областей, де розмір земельного паю знаходиться в діапазоні від 0,1 до 2 га, відносяться: Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька області. До другої групи входять області з розміром паю від 2,1 до 4 га: Вінницька, Волинська, Хмельницька, Черкаська, Тернопільська, Львівська, Рівненська. Третя група включає області з розміром паю від 4,1 до 6 га: Чернігівська, Житомирська, Київська, Сумська, Полтавська, Дніпропетровська, Кіровоградська, Одеська, Донецька. До четвертої групи входять області, розмір паю яких складає від 6,1 до 8 га: Луганська, Харківська, Запорізька, Херсонська і Миколаївська. За природно-кліматичними зонами виділяємо зони Полісся, Лісостету, Степу та зону пригірських районів Карпат [189] (додаток М).

Річний дохід від здачі в оренду земельної частки (паю) розраховувався як добуток нормативної грошової оцінки землі сільськогосподарського призначення в регіоні, коефіцієнта рентного доходу (1,756) та встановленого відсотка за оренду (3%). Місячний дохід визначено як відношення річного доходу до 12. Зауважимо, що при розрахунку вважалося, що в оренду здано увесь пай (рис. 2.19).

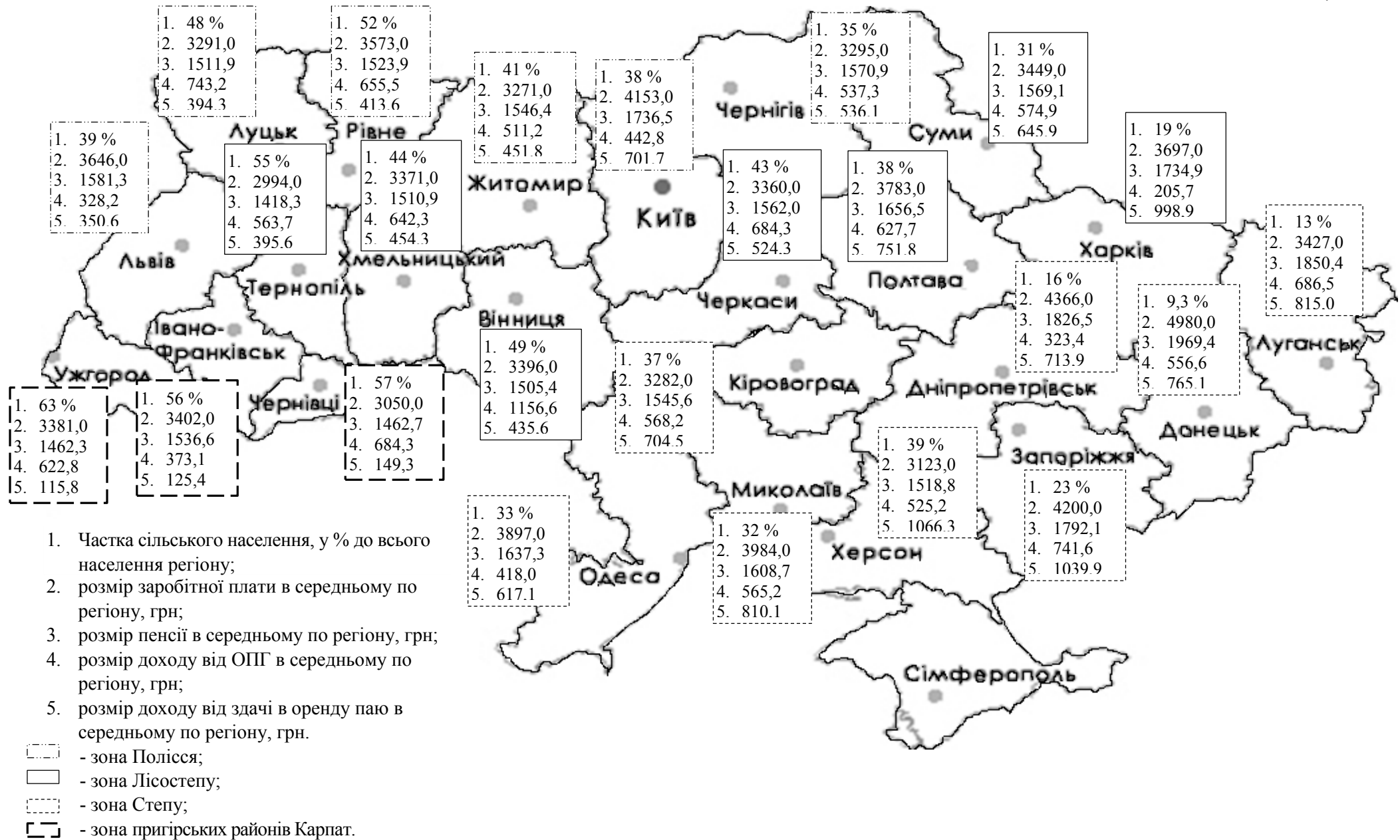

Рис. 2.19. Формування основних доходів сільського населення

Джерело: розрахунки автора за даними Держстату [22, 123], Держгеокадастру

У результаті дослідження встановлено, що найвищий рівень доходів має сільське населення, яке проживає в степовій зоні – 6990,6 грн на місяць (у разі отримання усіх джерел доходу – за варіантом № 4). Зокрема визначено високий рівень надходжень від оплати праці (3907,7 грн) та здачі в оренду земельних часток (паїв) (816,5 грн), порівняно з середніми значеннями по Україні. Цей вибір зумовили фактори, характерні для даної місцевості: близькість великих міст, потужних промислових об'єктів, морських рекреаційних зон, найбільші розміри земельних паїв та вартості нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Відзначимо, що в даній зоні проживає найменша частка сільського населення.

Менший рівень доходів сільського населення визначено в зоні Лісостепу – 6241,8 грн. Порівняно із середніми значеннями по Україні, переважають доходи від продажу продукції, отриманої з ОПГ, (639,9 грн) та здачі в оренду земельних часток (паїв) (600,9 грн). Для сільських територій даної зони притаманні чи не найсприятливіші умови розвитку як з природно-кліматичної, так і соціально-економічної точок зору. Згортання цукровиробництва та скорочення кількості цукрових заводів негативно позначається на якості життя сільського населення, рівні зайнятості, заробітних плат і пенсій.

Визначено, що в зоні Полісся сільське населення отримує доходи в середньому в розмірі 6127,7 грн. Кожна розглянута складова доходу нижча від середнього значення по Україні. Така ситуація пояснюється тим, що багато сільських територій знаходяться в регіонах, які за більшістю показників соціально-економічного розвитку можуть бути віднесені до депресивних. Практично єдиним видом діяльності для більшості сільського населення залишається сільськогосподарське виробництво, зокрема тваринництво (галузь, що вже традиційно стала збитковою в Україні). З-поміж інших областей даної зони суттєво вирізняється Київська область: дохід сільського населення за варіантом № 4 складає 7034,0 грн, середньомісячний рівень заробітної плати та пенсії, доходу від здачі в оренду паїв перевищують середні значення по Україні. Нижчим є лише дохід від продажу продукції, отриманої з ОПГ, що пояснюється активною участю селян у трудовій міграції до м. Київ.

Найнижчий рівень доходів при розрахунку варіанту №4 встановлено в сільського населення, яке проживає в зоні пригірських районів Карпат – 5455,1 грн на місяць. Усі розглянуті складові доходів мають менші значення, порівняно з середніми по Україні. Особливо відрізняється дохід від здачі в оренду паїв: середньомісячний дохід складає 115,8 – 149,3 грн на місяць, що в 4,5 разів менше від середнього значення по Україні та в 9,2 рази від найбільшого (в Херсонській області – 1066,3 грн). Така ситуація обумовлена особливостями сільської місцевості в пригірських районах Карпат: найвищий відсоток сільського населення, мала кількість переробних і промислових підприємств, значна частка невеликих населених пунктів із не завжди достатньо розвинутою шляховою та культурно-побутовою інфраструктурою. Можливості цих територій у сільськогосподарському виробництві обмежені через своєрідні природні умови й зведені до кількох основних видів продукції, прибутковість яких на аграрному ринку України досить невисока. Проте в даному регіоні, порівняно з іншими, інтенсивні міграційні процеси, що є особливим джерелом доходу. Це пов'язано зі складною ситуацією з працевлаштування та близькістю кордону з іншими країнами. Крім того, в Івано-Франківській області населенням отримано найбільшу в Україні частку доходу від надання туристичних послуг.

Отже, у результаті дослідження встановлено диференціацію різних складових доходу сільського населення залежно від природно-кліматичної зони загалом та області зокрема. Найбільшої уваги, на нашу думку, потребує дохід від здачі в оренду земельних ділянок. Розраховано, що в разі здавання в оренду всього паю, населення може отримувати достатньо високі доходи, зокрема в тих областях, де такі умови створені найкраще: Херсонська, Запорізька, Харківська, Луганська, Миколаївська, Донецька та ін. (рис.2.20).

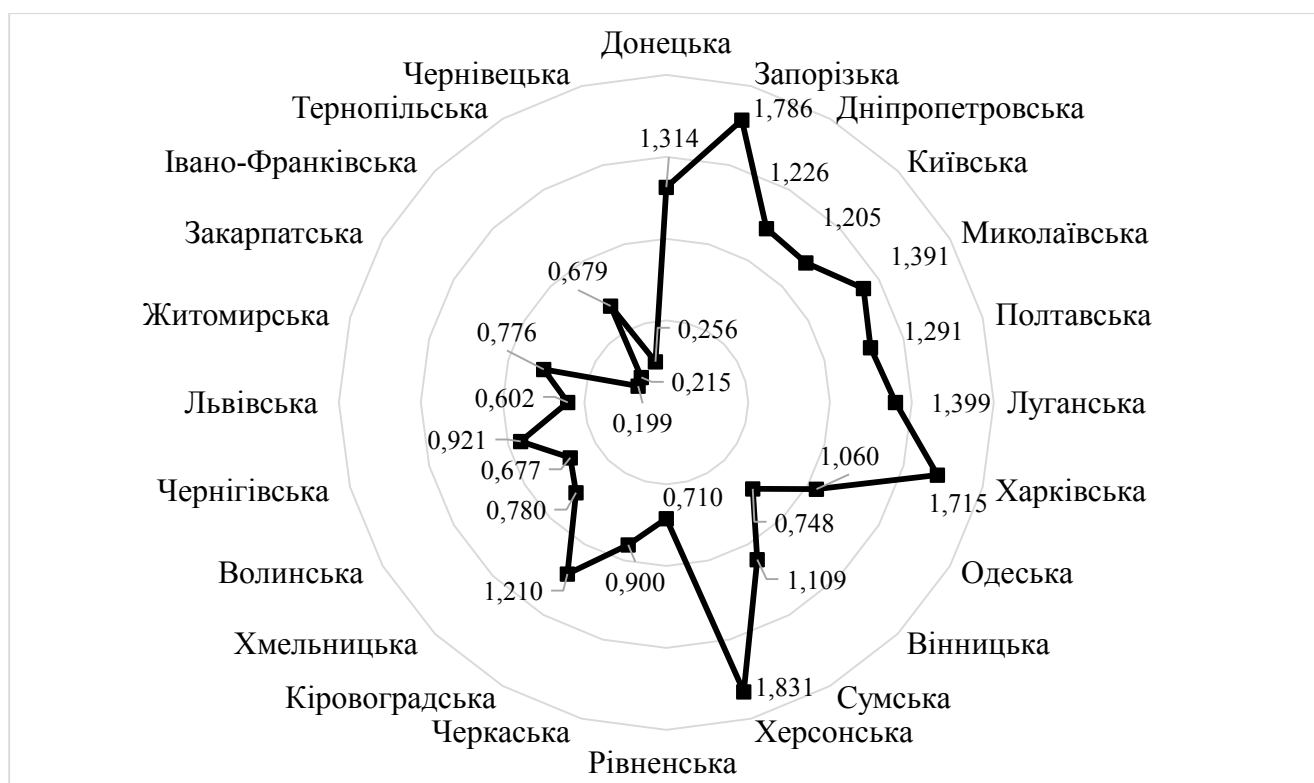

Рис. 2.20. Відношення доходу від здачі в оренду земельної частки (паю) в області до середнього по Україні

Джерело: розрахунки автора за даними Держстату [123], Держгеокадастру

Зауважимо, що здавання в оренду земель сільськогосподарського призначення підвищує не тільки доходи сільського населення, але й бюджети місцевих органів влади, для яких податок на землю є одним із небагатьох доступних джерел доходів. Вони можуть відігравати важливу роль у стимулюванні продуктивного використання ресурсів та збалансованого людського розвитку. Такі податки можуть стимулювати інвестиції в соціальну та виробничу інфраструктуру, поліпшення якості земель та нерухомості. Місцева влада за ці кошти може навчати молодих спеціалістів, які працюватимуть в агрофірмах або сільськогосподарських кооперативах. Проте Держгеокадастр інформує, що серед 29 722 населених пунктів 3656 одиниць потребує оновлення нормативної грошової оцінки земель (додаток Н). Тому розрахунок адекватної нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення повинен бути також в інтересах органів місцевої влади. Важливість цих надходжень в Україні буде визначатися в процесі децентралізації.

Формування доходів сільського населення залежить також від можливостей економічного зростання в державі, оскільки економіка є фундаментом соціального

розвитку, а її міцність – запорукою суспільного добробуту. Отже, аналізуючи економічні чинники впливу на рівень доходів сільського населення, зупинимося на таких факторах: обсяг ВВП України, державного боргу, податкових надходжень і суми податку на доходи фізичних осіб.

Протягом досліджуваного періоду спостерігаємо тенденцію до зростання всіх перелічених показників. Дещо нестабільною є ситуація в 2008-2009 роках: уповільнене зростання доходів населення з одночасним зниженням рівня ВВП та збільшенням державного боргу (співвідношення внутрішнього до зовнішнього – 1/1,06). Варто зауважити, що протягом 2005-2015 рр. розмір державного боргу збільшився в 24,92 рази. Відзначимо, що в 2013 році він складав 40% ВВП, в 2014 – 69%, а в 2015 році – 79,4%, давно перетнувши граничний рівень індикатора боргової безпеки держави в 60% ВВП (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка обсягів макроекономічних показників та доходів домогосподарств у сільській місцевості, млрд. грн

Роки	ВВП, млрд грн	ПДФО, млрд грн	Державний та гарантований державою борг, млрд грн	Грошовий дохід домогосподарства в сільській місцевості в середньому за місяць, грн	Податкові надходження, млрд грн
2005	441,5	17,3	63,1	993,9	98,1
2006	544,1	22,8	65,8	1190,3	125,7
2007	720,7	34,8	71,3	1484,4	161,3
2008	948,1	45,9	130,8	2040,2	227,2
2009	913,3	44,5	316,9	2219	208,1
2010	1082,6	51	432,2	2607,4	234,4
2011	1302,1	60,2	473,1	2912,5	334,7
2012	1411,2	68,1	515,5	3270,1	355,1
2013	1465,2	72,2	584,1	3501,5	344,5
2014	1586,9	72,5	1100,8	3788,5	360,2
2015	1979,5	90,8	1572,2	4316,35	507,6
Відношення 2015 до 2005 р., разів	4,48	5,25	24,92	4,34	5,17

Джерело: розрахунки автора за даними Держстату, Національного банку України, Фінансового порталу "Минфин" [22; 123; 125; 204]

При оцінці доходів сільського населення слід звернути увагу на те, що рівень ВВП України є не найкращим серед країн світу. У ході дослідження встановлено, що в 2015 році за даними Світового банку показник Німеччини перевищив вітчизняний у 37 разів, Японії – 45, Китаю – 120, Сполучених Штатів Америки – у 198 разів. Таким чином, у рейтингу за рівнем ВВП Україна опинилася на 62 місці серед 194 представлених країн [239]. За індексом розвитку людського потенціалу, що щорічно розраховується в межах Програми розвитку ООН з 1990 року, Україна перебуває на 83-му місці у світовому рейтингу (серед 187 країн), найближчими «сусідами» в цьому році є Перу та Бразилія. Для розрахунку рівня розвитку використовується розмір валового національного доходу (ВНД) на душу населення (у доларах за паритетами купівельної спроможності), за яким Україна займає 99 місце у світі [201].

Такий високий рівень державного боргу негативно впливає на формування достатнього рівня доходів сільського населення. Збільшуються витрати населення на придбання споживчих товарів, оплату послуг житлово-комунальних господарств, зростають відсотки за отримані кредити, інші послуги. Погляди вчених різних наукових шкіл щодо впливу дії державного боргу на економіку держави й добробут населення мають плюралістичний характер. А. Сміт у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» наголошував, що зростання державного боргу може спричинити банкрутство держави як позичальника [12]. Д. Рікардо вважав, що державний борг призводить до відпливу капіталу, а дефіцитне фінансування скорочує приватні заощадження [155].

Щоб зрозуміти причину виникнення нестійкого фінансового становища України, розглянуто динаміку рівнів офіційного курсу національної валюти у відношенні до долара США, дефіциту державного бюджету й індексу споживчих цін (рис. 2.21).

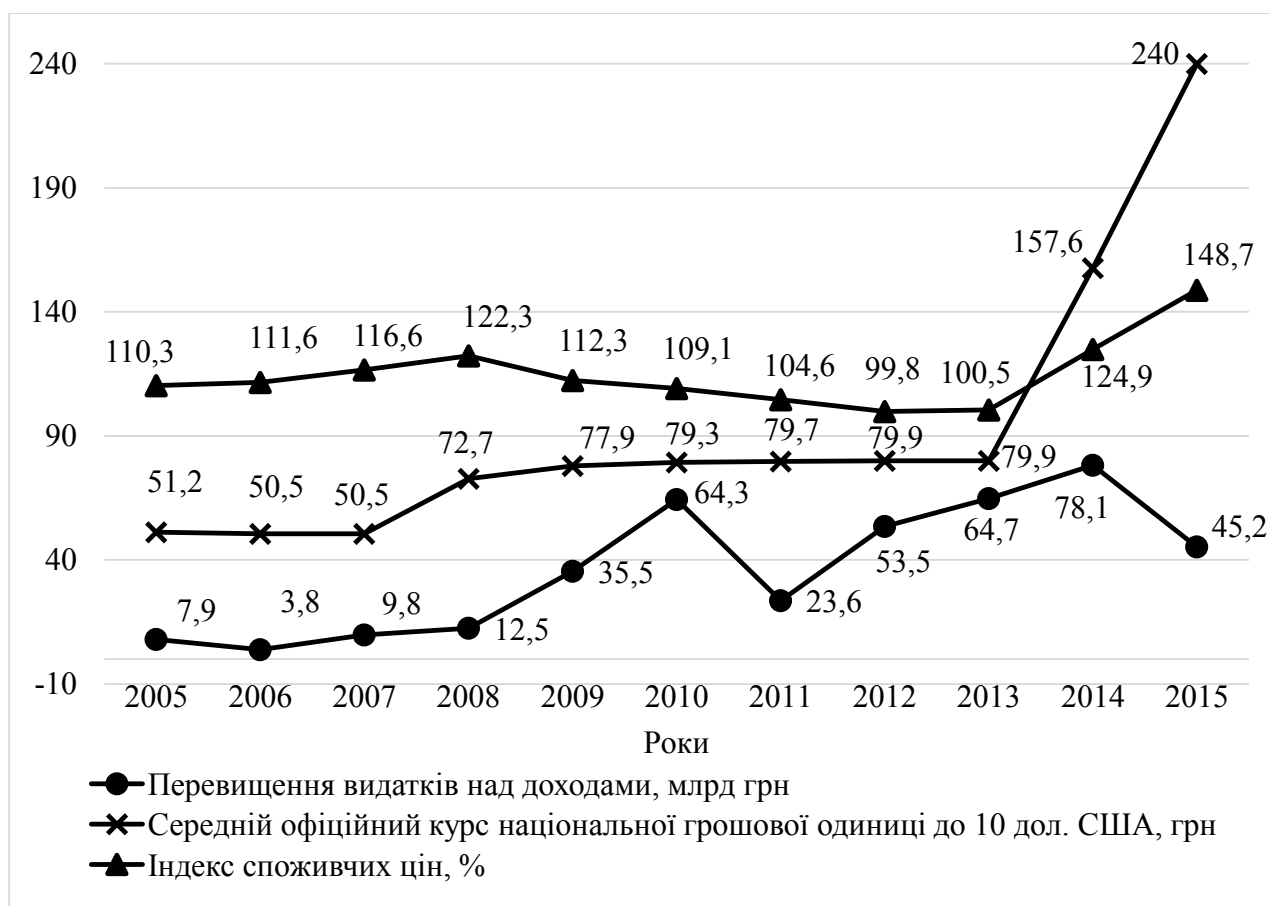

Рис. 2.21. Динаміка рівнів індексу споживчих цін, середнього офіційного курсу національної грошової одиниці до 10 дол. США та дефіциту державного бюджету

Джерело: розрахунки автора за даними Держстату, Національного банку України, Фінансового порталу "Минфин" [123; 125; 204]

Дослідження показали, що в 2008 році відбулося стрімке зростання курсу національної валюти з 5,05 до 7,27 грн за 1 дол. США (у 1,44 рази). У 2014 році офіційний курс національної валюти зріс до 15,76 грн за 1 дол. США, тобто майже в 2 рази, порівняно з 2013 роком, а в 2015 році – до 24 грн за 1 дол. США. Це спричинило інфляцію і, як результат, зростання дефіциту державного бюджету з 12,5 млрд грн у 2008 році до 64,3 млрд грн у 2010 році. У 2011 році ситуація покращилася: дефіцит зменшився до 23,6 млрд грн. Проте в 2012-2014 рр. держава знову стала фінансово залежною. У 2014 році бюджетний дефіцит склав 78,1 млрд грн – рекорд за досліджуваний період. Підвищення податкових ставок (зокрема ПДФО), цін на товари та послуги в 2015 році спричинило зменшення сальдо, проте остаточно не вирішило державної проблеми.

Знецінення гривні спричинило зростання індексу споживчих цін до 122,3% у 2008 році. У 2014 році спостерігався повторний підйом до 124,9%, а в 2015 році – до 148,7%. Індекс споживчих цін займає центральне місце в системі показників статистики, дає можливість реально оцінити зміни цін (тарифів) на споживчому ринку, враховує основні втрати населення. Фактично цей показник відображає вплив зміни цін на купівельну спроможність грошової одиниці, яка знизилася в 2008 році, характеризує інфляційні процеси в економіці країни й використовується для вирішення багатьох питань державної політики, перегляду розмірів грошових доходів і мінімальних соціальних виплат населенню.

З метою стабілізації національної економіки держава в 2009 році бере додатковий кредит, цим самим збільшуючи свої зобов'язання. У результаті припливу капіталу ситуація в країні стабілізувалася, проте державний борг України, зокрема зовнішній, і до цього часу зростає, що свідчить про її незадовільний фінансовий стан. Державі необхідно дотримуватися «золотого правила» державних фінансів: розмір бюджетного дефіциту має дорівнювати сумі державних інвестицій. Основним завданням країни є наповнення державного бюджету шляхом оптимізації виробництва національної продукції, зокрема аграрної, оскільки в сільському господарстві значно вища віддача від використання інвестиційних ресурсів, ніж у цілому по економіці. Необхідна активізація реалізації вітчизняної продукції на внутрішньому ринку.

Потребує удосконалення податкова політика. Державний бюджет України в дефіциті, а кількість ухилень від сплати податків збільшується. Перерозподіл доходів у країнах ЄС передбачає, що прибутковий податок з населення й податок на прибуток корпорацій будуються за прогресивною шкалою. Тобто, чим більший дохід суб'єкта, тим більша його частина відраховується в бюджет. У країнах, де в тому чи іншому варіанті склалося соціальне ринкове господарство, верхня планка цих податків сягає 50% [10]. Великі корпорації сплачують не тільки податок на прибуток, а й відраховують значні суми в пенсійний фонд, фонди соціального й медичного страхування. Тому люди похилого віку одержують пристойні пенсії, безробітні, багатодітні сім'ї та одинокі матері – відповідні допомоги, а застраховані

працівники та члени їх сімей мають змогу користуватися найкваліфікованішим медичним обслуговуванням, розвивається соціальна інфраструктура. Обмежена соціальна диференціація є прийнятною для переважної більшості населення високорозвинутих країн і не створює надмірної соціальної напруженості [216].

За результатами дослідження оцінено рівень реальних доходів сільського населення України та графічно відображено отримані дані (рис. 2.22).

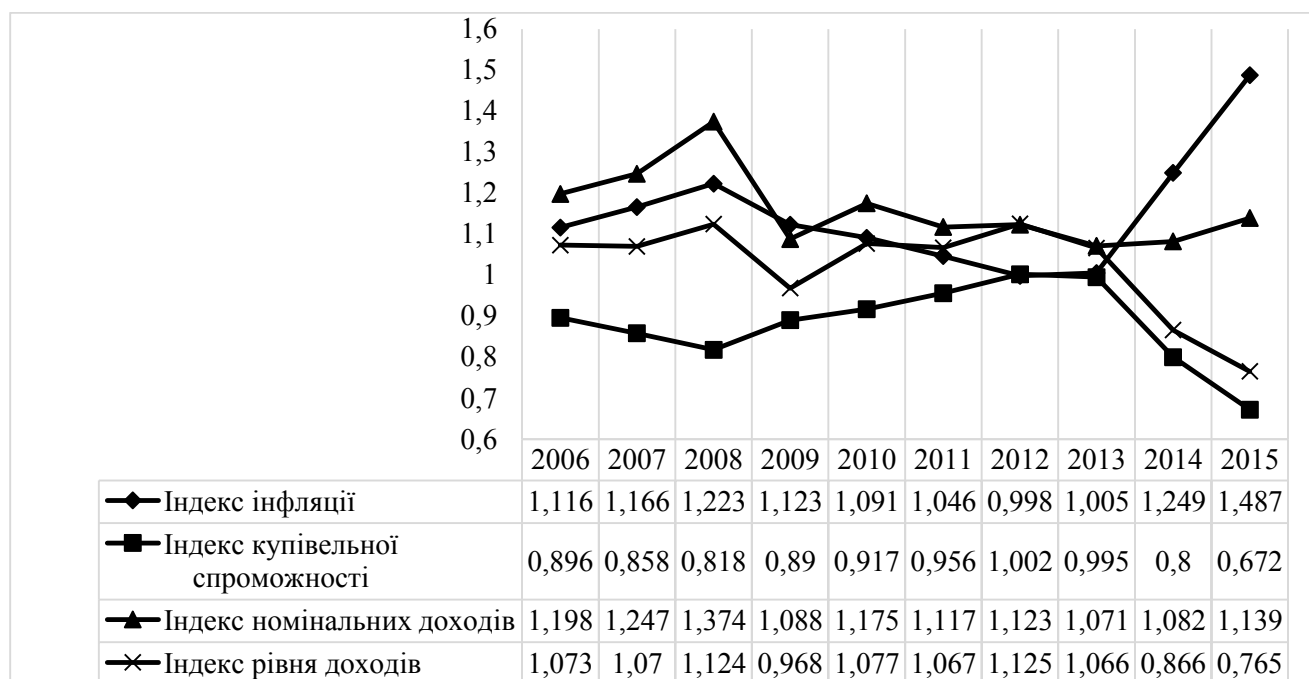

Рис. 2.22. Динаміка оцінки рівня доходів сільського населення індексним методом

Джерело: розрахунки автора за даними Держстату [123]

Отже, реально доходи сільського населення в 2014 році зменшилися майже на 13%, а в 2015 році – на 23%. Аналізуючи динаміку, спостерігаємо залежність їх рівня від таких факторів як індекс купівельної спроможності й індекс інфляції. У 2008 році індекс інфляції становив 1,223 (зростання), у той час як індекс купівельної спроможності обернено пропорційно знизився до 0,818. Одночасно різко зменшився й індекс номінальних доходів. Протягом 2012-2013 рр. спостерігалось падіння індексу інфляції, що зумовило підвищення купівельної спроможності населення та індексу рівня доходів, порівняно з попередніми роками (2009 р. – 0,940). Підвищення рівня інфляції в 2014 році до 1,249, а в 2015 році до

1,487 спричинило стрімке падіння купівельної спроможності сільського населення й індексу рівня його доходів.

Рівень доходів сільського населення перебуває під впливом кількісного та якісного факторів: загального обсягу доходів й ефективності праці. Дані дослідження свідчать, що найважливішим фактором впливу на рівень доходів сільського населення є заробітна плата. Відставання її рівня в окремих областях від середньої по Україні має стійкий характер, що частково можна пояснити дією «кумулятивної причинності» (регіони, які володіють вихідними перевагами, залучають дедалі більше капіталу та робочої сили з регіонів, що перебувають у менш привабливих умовах), а також відмінностями в структурі економіки.

Аналогічно за результатами дослідження індексним методом оцінено рівень заробітної плати сільського населення (рис. 2.23).

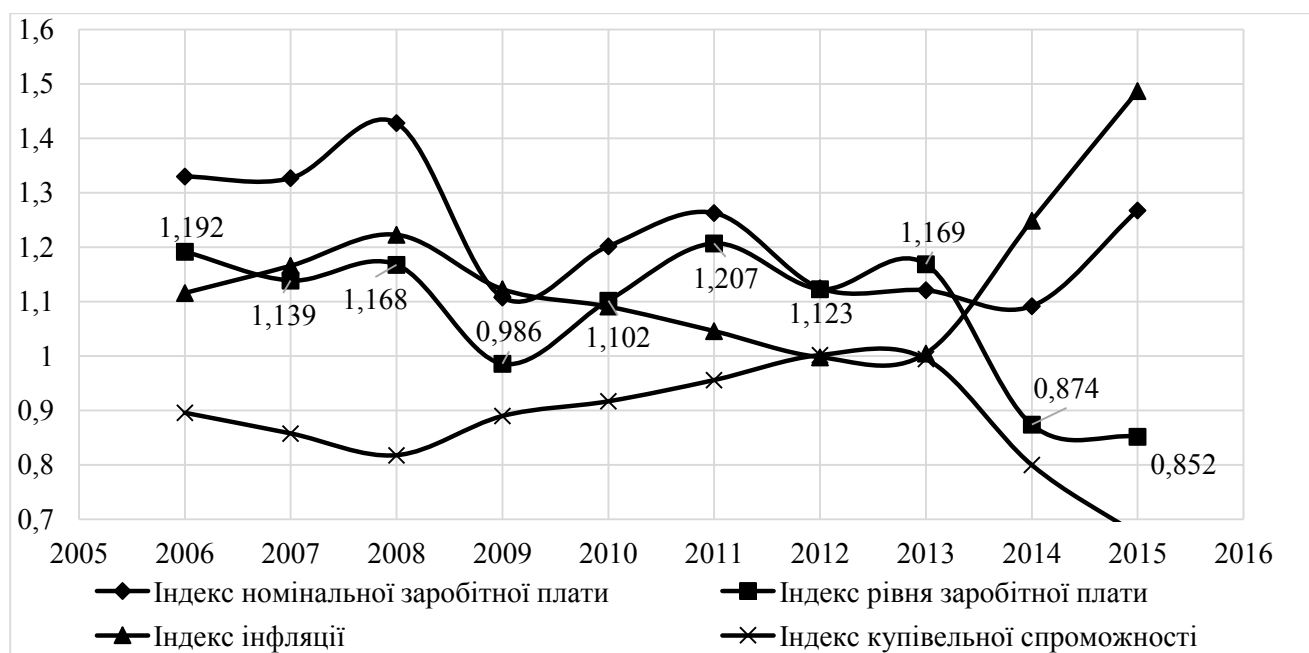

Рис. 2.23. Динаміка оцінки рівня заробітної плати сільського населення індексним методом

Джерело: розрахунки автора за даними Держстату [123]

Розрахунки засвідчують, що рівень заробітної плати сільського населення у 2013 році зріс на 16,9%, що значно вище, ніж у кризовому 2009 році (-1,4%), проте нижчий, ніж у 2011 році (20,7%). У 2014 році рівень заробітної плати зменшився на 12,6%, а в 2015 – на 14,8%. Це підтверджує, що купівельна спроможність заробітної плати не відповідає споживчому попиту сільського населення.

Причиною знецінення доходів сільського населення є знецінення гривні як національної грошової одиниці (рис. 2.24).

Рис. 2.24 Динаміка рівня мінімальної заробітної плати відповідно до паритету купівельної спроможності

Джерело: розрахунки автора за даними Держстату [123]

Як зазначалося вище, протягом останніх років спостерігалось підвищення розміру мінімальної заробітної плати. Одночасно зростав і паритет купівельної спроможності: якщо у 2001 році він становив 0,98, то до 2015 року зріс до 5,8. Як результат, у 2001 році розмір мінімальної заробітної плати відповідно до паритету купівельної спроможності навіть перевищував її фактичний рівень (120,4 дол. США до 118,0 грн), то в 2015 році навпаки – 237,6 дол. США до 1378,0 грн. Аналогічна ситуація й з денною мінімальною заробітною платою. У 2015 році вона складала 7,8 дол. США. Цей показник перевищує стандарти ООН щодо межі бідності – заробіток у 5 і менше доларів за добу однією особою або зарплата в 150 доларів щомісяця [212]. Таким чином, підвищення курсу національної валюти, інфляція спричинили зниження купівельної спроможності мінімальної заробітної плати зокрема й доходів сільського населення загалом.

Досліджено, що на доходи сільського населення, зокрема заробітну плату, впливає рівень безробіття в сільському господарстві. Побудувавши криву Філіпса,

основними показниками якої є зміна номінальної заробітної плати й рівень безробіття, спостерігається обернена залежність цих величин [123] (рис. 2.25).

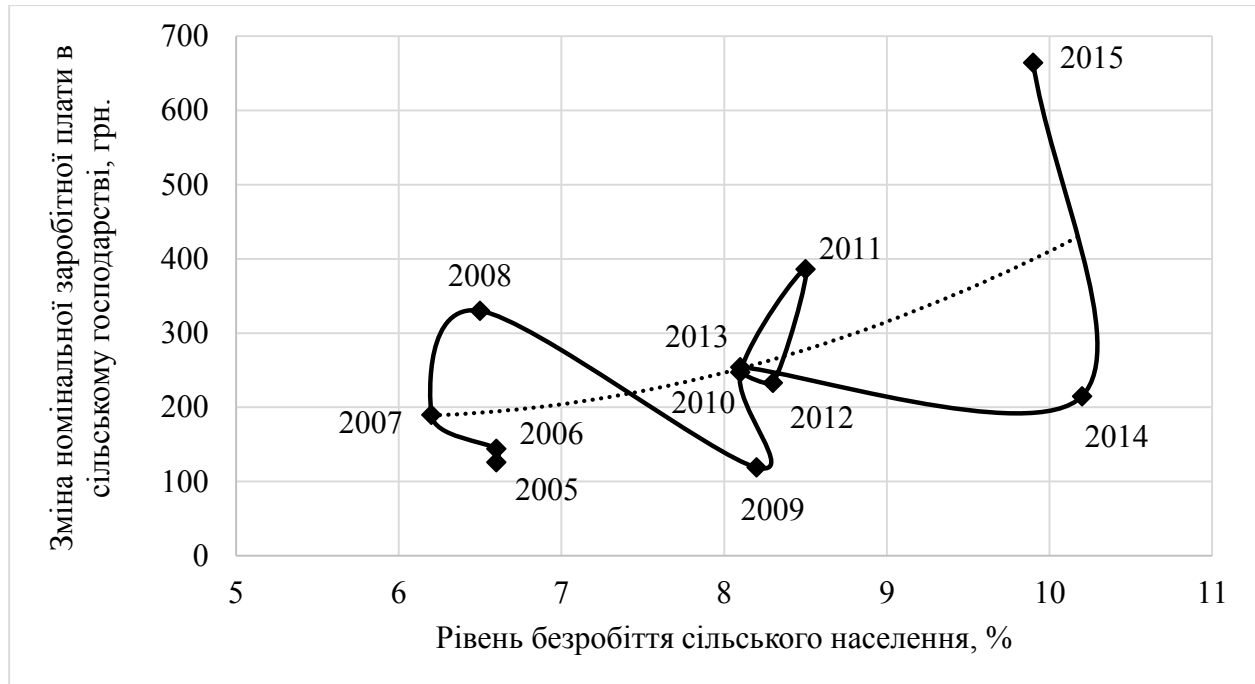

Рис.2.25. Крива Філліпса для сільського населення за 2005-2015 рр.

Джерело: розрахунки автора за даними Держстату [123]

За результати дослідження визначено, що протягом 2005-2008 рр. рівень безробіття (U) становив 6,2-6,6% (без суттєвих змін) – зміна номінальної заробітної плати (ΔW) щороку зростала. У 2009 році U стрімко зріс до 8,2%, а ΔW зменшилася майже в 2 рази. У 2009-2013 рр. U становив 8,1-8,5%, а ΔW мала високу позитивну тенденцію. У 2014 році U збільшився до 10,2%, а ΔW відповідно зменшилася. У 2015 році рівень безробіття зменшився, а ΔW збільшилося в 3 рази. Таким чином, дослідження підтверджує досвід Англії: ріст рівня безробіття на 2-3% веде до різкого сповільнення зростання цін і заробітної плати.

Інше пояснення має монетаристське трактування кривої Філліпса. Відповідно до теорії, інфляційне стимулювання сукупного попиту пов'язане зі збільшенням грошової маси в обігу, номінальної заробітної плати й попиту на продукцію, зменшенням рівня природнього безробіття. За статистичними даними встановлено: ріст інфляції сприяє збільшенню безробіття, але не природнього, а того, що пов'язане з відсутністю достатньої кількості робочих місць, некомфортними умовами праці, низькими заробітними платами, згортанням

сільськогосподарського виробництва, соціальної інфраструктури. У 2008 і 2014 рр. спостерігалось зростання інфляції до 122,3 і 124,9% відповідно та безробіття в 2009 і 2014 рр. до 8,2 і 10,2% відповідно.

Вихідними даними на рис. 2.26 є координати т. Е, що відображають рівень безробіття й інфляції в 2013 році – 8,1 і 100,5% відповідно, а кінцевими т. D (2014 р.) – 10,2 і 124,9% [123].

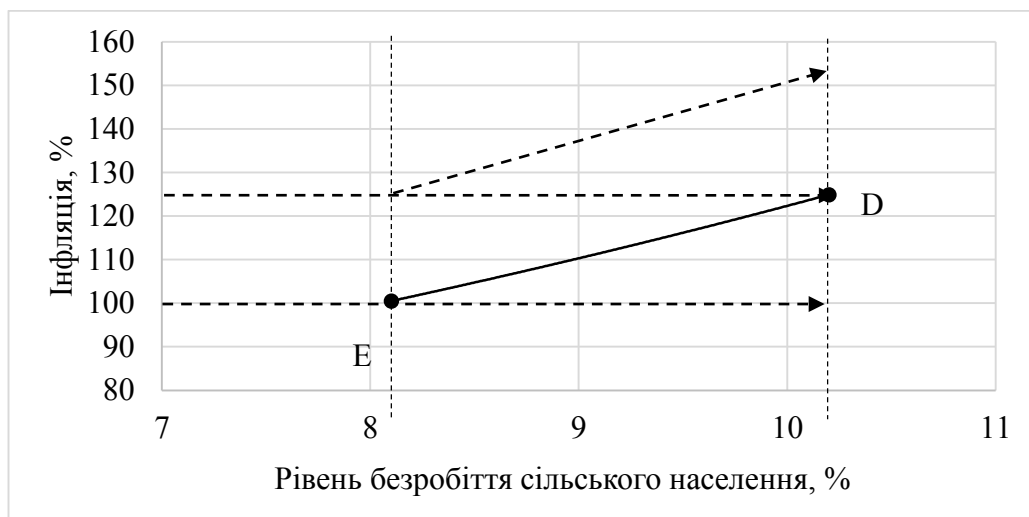

Рис. 2.26. Монетаристське трактування «кривої Філіпса» (2013-2014 рр.)

Джерело: розрахунки автора за даними Держстату [123]

Отже, розрахунки показують, що з ростом інфляції збільшується й рівень безробіття. Інфляцію породжує й сукупність інших причин: тіньова економіка, приховане переливання капіталу, ріст державного боргу, урядових витрат і, як результат, створення хронічних дефіцитів державних бюджетів.

Слід зазначити, що на доходи сільського населення впливає рівень цін, що корегує можливість придбати за ці гроші та продати певну кількість товарів і послуг. Тому в дослідженні оцінено динаміку індексів цін на товари й послуги різних галузей економіки (рис. 2.27).

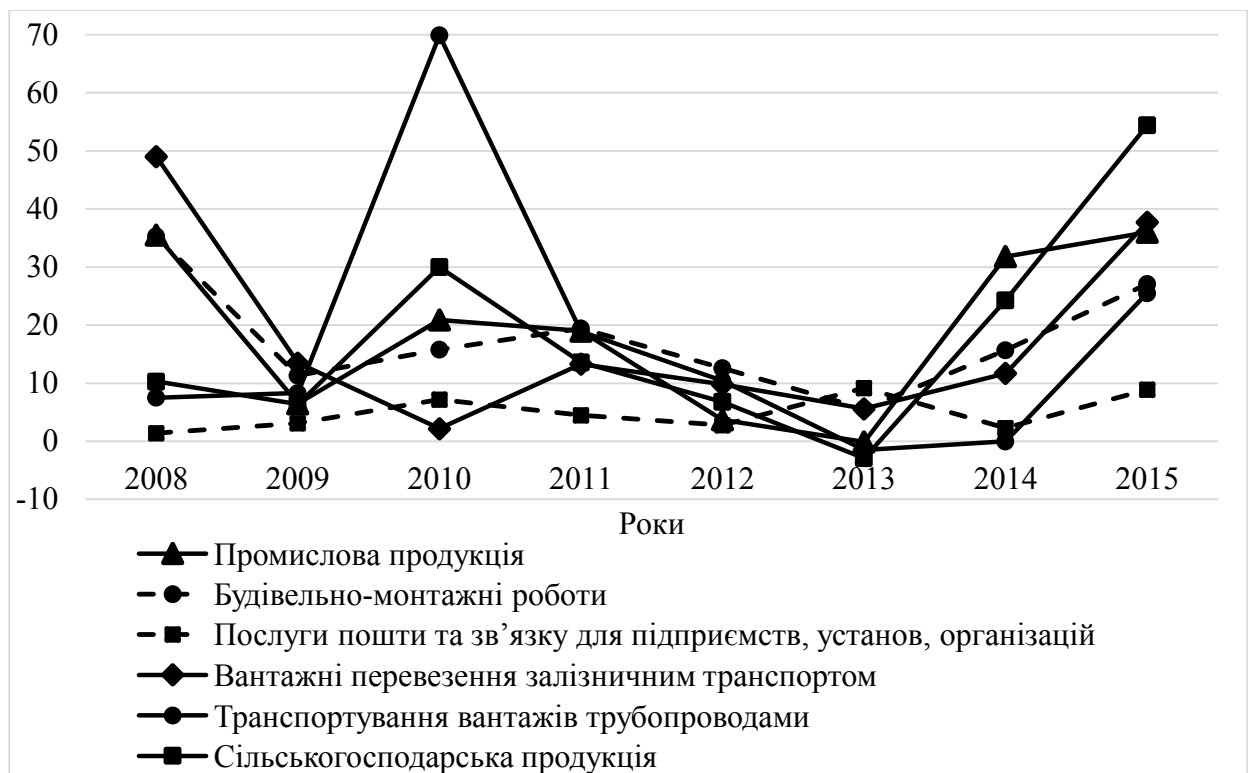

Рис. 2.27. Динаміка індексів цін на окремі види товарів і послуг (% до відповідного періоду попереднього року)

Джерело: дані Держстату [123]

За результатами дослідження встановлено, що ціни на товари й послуги в 2009 році суттєво зменшилися, у 2010 році більша частина з них зросла. У 2013 році знову простежується падіння індексу цін, найбільш виразно це стосується сільськогосподарської продукції (на 2,9%). У 2014 році спостерігається зростання цін на продукцію промисловості (на 31,8%) та сільського господарства (на 24,3%). Як результат, селянину, щоб придбати одиницю продукції промисловості, потрібно виробити 1,3 одиниць сільськогосподарської. У 2015 році ціни на сільськогосподарську продукцію зросли більше, ніж на будь-яку іншу.

З метою детального аналізу розраховано індекси цін на сільськогосподарську продукцію. Методику обчислення подано на основі аналізу реалізації сільськогосподарської продукції за 2012-2015 рр. (додаток П).

Відповідно до розрахунків у табл. 2.4, вартісний обсяг реалізованої продукції внаслідок зміни цін у 2012 році за індексом Пааше, де змінними вагами є обсяг і структура виробництва, зменшився на 6%, а в 2013 і 2014 роках збільшився на 3,2 і 26,1% відповідно. Індекс цін Ласпейреса показує, що у 2012 році рівень цін

зменшився на 5,2%, а в 2013 і 2014 роках зріс на 6,1 і 19% відповідно, за умови що структура виробництва і споживання не змінилася. У 2015 році індекс цін на сільськогосподарську продукцію показує збільшення на 43,2%.

Таблиця 2.4.

Індекс цін на сільськогосподарську продукцію

Індекс цін	Роки			
	2012	2013	2014	2015
Індекс цін Пааше	0,940	1,032	1,261	1,432
Індекс цін Ласпейреса	0,948	1,061	1,190	1,432
Індекс цін Фішера	0,944	1,046	1,225	1,432

Джерело: розрахунки автора на основі даних Держстату [123]

Отже, у ході дослідження визначено, що динаміка рівня цін на окремі товари й послуги характеризується нерівномірністю. Аналіз показників засвідчує підвищення рівня цін на сільськогосподарську продукцію, проте дає можливість зробити висновок, що такий рівень цін не зацікавлює сільське населення виробляти її. Державі потрібно контролювати ситуацію з метою недопущення спаду виробництва та падіння потужностей галузей за рахунок дотацій, цільових програм розвитку, зменшення податкового тиску, забезпечення державних гарантій. Таким чином будуть задоволені як продовольчі потреби країни, так і фінансові інтереси сільського населення, що сприятиме збалансованому людському розвитку [29].

Початок економічної кризи здійснив трансформаційний вплив на ступінь диференціації населення за рівнем доходів: зросла різниця в розмірі отримуваних доходів, посилилася різниця в рівні заробітної плати залежно від галузі. Характер розшарування населення України набув такого вигляду: з одного боку, утворилась невелика частка забезпечених і багатих громадян, а з другого – дуже бідних. Більшість населення складає середню групу, рівень диференціації якої не дуже значний (рис. 2.28).

У ході дослідження встановлено пологіше розташування кривих розподілу та їх зміщення в бік збільшення рівня грошових доходів населення, що засвідчує зменшення диференціації, більш рівномірний розподіл доходів.

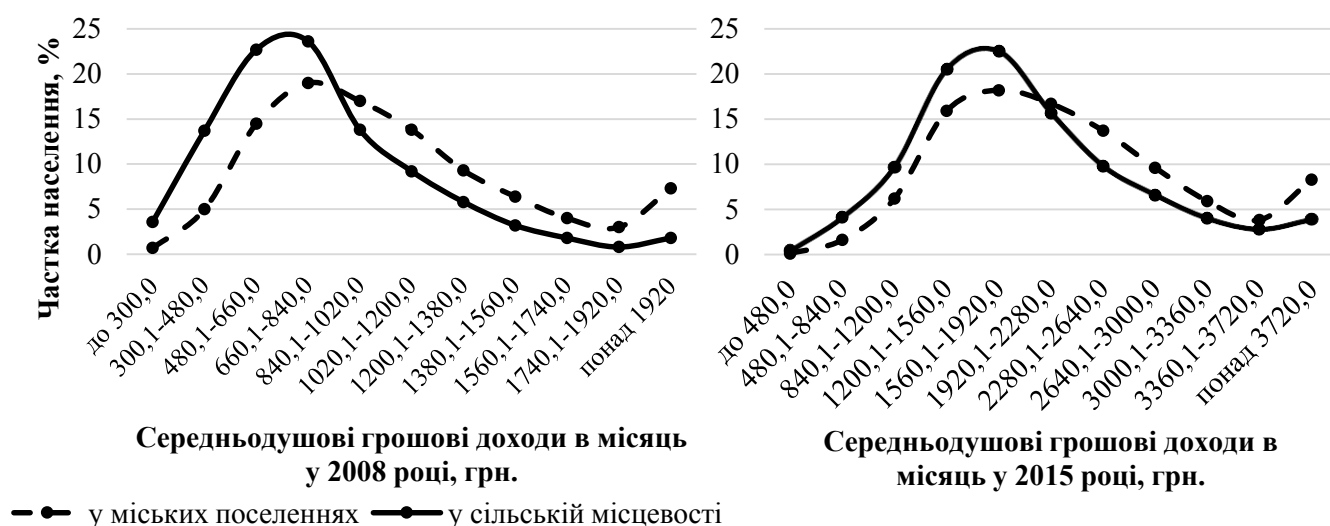

Рис. 2.28. Динаміка розподілу сільського й міського населення за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів, %

Джерело: сформовано на основі даних Держстату [22, 123]

За результатами дослідження відображено графічно ступінь диференціації доходів сільського населення (рис. 2.29).

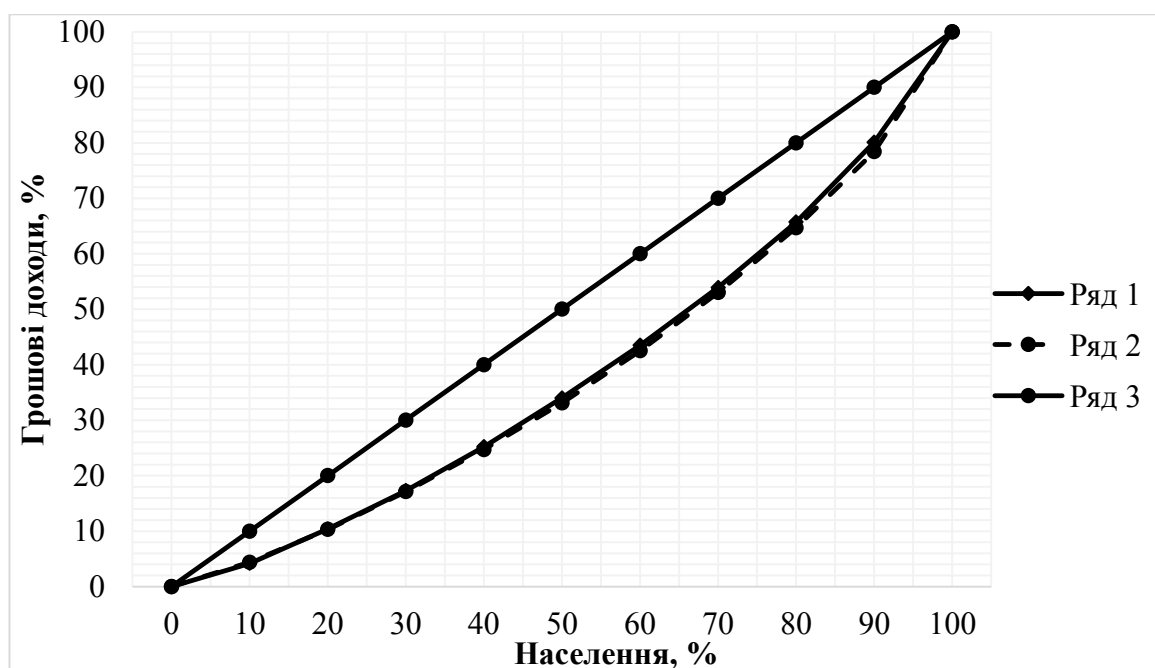

Рис. 2.29. Криві Лоренца для сільського (ряд 1) й міського населення (ряд 2) та лінія рівномірного розподілу (ряд 3)

Джерело: дані Держстату [22]

Відповідно до розрахункових даних у додатку Р, побудовано криві Лоренца за 2015 рік. Чим більше відхилення кривої від діагоналі (бісектриси), тим більша нерівність у розподілі доходів, відповідно вища їх концентрація у високодоходних

груп населення. З графіка видно, що більшу віддаленість має крива Лоренца для міського населення, ніж для сільського. Коефіцієнт концентрації (індекс Джині) для сільського населення в 2015 році складав 0,231, а для міського – 0,243. У результаті зроблено висновок щодо неефективності діючого механізму формування доходів сільського населення й необхідності його вдосконалення з метою збільшення частки селян з вищим рівнем доходів.

Слід зазначити, що найбільш нерівномірно як у світі, так і в Україні розподілені не доходи, а багатство – активи, якими володіє людина. Зрозуміло, що тіньова діяльність не дає змоги здійснювати ефективну макроекономічну політику внаслідок своєї прихованості від офіційної статистики, дані якої є основою для прийняття соціально-економічних рішень на макrorівні. Тому надзвичайно гострою в Україні залишається проблема зменшення обсягу тіньового сектору за допомогою використання найрізноманітніших прийомів та реалізації заходів економічного, правового й морально-етичного (соціального) характеру [84].

Отже, у результаті дослідження встановлено, що на рівень доходів сільського населення впливає чисельний склад домогосподарства, кількість дітей, вік і стать голови домогосподарства. Досліджено, що 38,7% працездатного сільського населення займає найпростіші професії. Таку ситуацію пов'язуємо з тим, що лише 14,5% економічно активного населення у віці 15-70 років, що проживає в сільській місцевості, має вищу освіту. Значний вплив на рівень доходів сільського населення має наявність у власності селян ОПГ. Отриману продукцію селяни споживають, що, у свою чергу, економить сімейний бюджет, та реалізують на ринку, що збільшує їх грошові доходи.

Негативний вплив на формування грошових доходів сільського населення має ринок праці в сільській місцевості, соціальна інфраструктура. Тому пропозицією є децентралізація влади з метою диверсифікації кількості робочих місць, сприяння розвитку інфраструктури, кооперації та підприємництва.

На рівень доходів сільського населення впливають макроекономічні чинники. Великий розмір державного боргу (1572,2 млрд грн), низький рівень ВВП (по

відношенню до інших країн) спричинили нестабільність національної економіки, що відповідно зменшило реальні доходи сільського населення.

2.3 Оцінка тіньових доходів сільського населення

У процесі становлення й розвитку ринкових відносин в Україні, як і в багатьох країнах з трансформаційною економікою, сформувалися несприятливі умови господарювання, які спровокували зростання тіньового сектору економіки. За підрахунками експертів Міністерства фінансів України, рівень тіньової економіки в Україні в 2015 році став рекордним з 2007 року та перевищив дані Міністерства економічного розвитку і торгівлі (42%). У Міністерстві фінансів повідомили, що тіньовий бізнес в Україні сягає 67% економіки [214].

У процесі дослідження встановлено, що тіньовий сектор економіки характеризується утворенням тіньових доходів. Як було зазначено в підрозділі 1.2, така ситуація є типовою й серед сільського населення. Офіційне число безробітних може приховувати той факт, що невідома частина їх насправді працює й отримує доходи від неофіційної діяльності. У результаті будь-яка спроба побороти безробіття може виявитися недоцільною на макрорівні, а заходи соціальної політики, метою яких є забезпечення мінімальних прожиткових стандартів для безробітних «бідняків», швидше за все будуть зайвими. Друга проблема стосується втрати бюджетних доходів, оскільки неофіційна діяльність зазвичай уникає сплати податків і внесків до фонду соціального страхування. Дохід від даного виду діяльності може приховуватися для збереження прав на певні соціальні грошові виплати.

Звичайно, детінізація та оподаткування доходів спричинять зменшення їх реального рівня, проте це забезпечить надходження коштів до місцевих і державних бюджетів, соціальних фондів, що, у свою чергу, сприятиме розширенню й відновленню інфраструктури в сільській місцевості, зростанню соціальних виплат. Тому основною метою при оцінюванні розміру тіньових доходів у рамках соціальної політики повинно бути точне визначення та вимірювання кожного окремого елемента тіньової діяльності.

Як зазначено в пункті 1.2 тіньові доходи формуються за рахунок прихованих оплати праці найманих працівників, змішаного доходу підприємців і доходу від власності. Зупинимось детально на кожній складовій та визначимо їх рівень і причини тіньових особливостей.

Економічні й соціальні умови формування доходів сільського населення не можна точно й правильно оцінити, оскільки значна частина основної економічної діяльності не відображена в доступній статистиці. На сьогодні не існує загальноприйнятого підходу щодо оцінки тіньових доходів, що не дає можливості визначити точний їх рівень. Тому для більш адекватного й детального вивчення рівня й структури доходів сільського населення та отримання результатів у рамках мети дослідження в 2015 році проведено пілотне анкетування сільських жителів Куликівського району (додаток С). У даному дослідженні взяло участь 460 осіб. Загальний дохід сільського населення визначався з урахуванням структури населення району, накладеної на дані анкетування [121].

За результатами анкетування встановлено структуру доходів сільського населення Куликівського району за джерелом отримання (рис. 2.30).

Рис. 2.30. Структура доходів сільського населення Куликівського району
Власна розробка

За результатами дослідження встановлено, що основним джерелом грошового доходу сільських домогосподарств є заробітна плата (39,4%). Визначено, що більшу частину її становлять надходження, отримані не в аграрній сфері.

Значну частку грошових доходів сільських домогосподарств складають соціальні виплати – 23,3%, доходи від продажу сільськогосподарської продукції – 17%. Доходи від підприємницької діяльності, самозайнятості становлять 4,65%. Істотним джерелом доходу сільських домогосподарств є грошові допомоги від родичів – 4,72% та доходи від власності – 5,46%. Відсотки невеликі, але якщо розповсюдити їх на всю сукупність окремої категорії, то вони можуть бути значно вищими. Тому при нарахуванні соціальних виплат грошові допомоги від родичів та доходи від власності (зокрема орендна плата за здачу земельної ділянки (паю), нерухомості) мають велике значення. Інші доходи становлять 1,65%.

Велику частку в структурі загальних доходів сільського населення становлять натуральні доходи (до 8%). Наявність овочів, фруктів, ягід, молочної та м'ясної продукції, яєць, меду, горіхів, риби економить сімейний бюджет. Зауважимо, що вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та самозаготівель, на одну особу на місяць складає приблизно 239,3 грн.

Зробивши аналіз доходів сільського населення на основі опитування, розрахуємо рівень грошових доходів селян залежно від їх соціально-економічного статусу (табл. 2.5).

Діти до 15 років перебувають на утриманні батьків. Проте 10% респондентів цієї категорії отримують пенсію, зокрема по втраті одного з батьків, хворобі, 7% – соціальну допомогу, 16% – аліменти. Зазначають про ймовірність отримання додаткового нерегулярного доходу, пов'язаного з наданням сільськогосподарських послуг (приблизно 150 грн за послугу). Грошова допомога від родичів складає 550,60 грн на місяць. Студенти, які навчаються за контрактом, перебувають на забезпеченні батьків, а ті, що за держзамовленням, отримують стипендію – приблизно 723,50 грн (10% респондентів цієї категорії).

Розрахунок рівня грошових доходів сільського населення Куликівського району Чернігівської області в 2015 році
залежно від соціально-економічного статусу, грн/місяць

Категорія доходів	Діти (до 15 років) - 12,5%	Економічно активне сільське населення			Економічно неактивне сільське населення		
		Зайняті працездатного віку – 35%	Зайняті старше працездатного віку – 5,8%	Безробітне сільське населення – 4,2%	До 60 років – 14%	До 70 років – 7,4%	Після 70 років – 21,1%
Заробітна плата		2899,07	2464,78				
Доходи від підприємницької діяльності		302,50	271,50			206,43	
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції		728,18	472,15	866,09	566,09	345,41	349,95
Доходи від власності		183,65	183,65	183,65	183,65	183,65	183,65
Пенсія	143,31		1863,00		348,6	1813,00	1981,50
Стипендія	72,35						
Соціальна допомога	104,02			110,16	117,43	74,15	61,23
Субсидії	54,50			87,80	83,07	64,57	56,50
Аліменти	92,65						
Грошова допомога від родичів	550,60	110,00		250,50	150,00		
Інші грошові доходи	32,40	65,15	72,60	65,16	40,80	39,50	28,50
Всього	1049,83	4288,55	5327,68	1563,36	1489,64	2726,71	2661,33
Середній зважений дохід, з урахуванням структури населення району	131,23	1500,99	309,01	65,66	208,55	201,78	561,54

* Власна розробка

Для зайнятого економічно активного сільського населення основну частку доходу становить заробітна плата – 2899,07 грн (середній розмір). Серед опитаних в аграрній сфері працює 37,5%, не в аграрній – 62,5%. Мають місце роботи за межами свого населеного пункту 40% економічно активного сільського населення, пояснюючи це відсутністю вакансій або низьким рівнем заробітної плати за місцем проживання. У складі працюючого населення 5,8% – пенсіонери, які отримують ще й пенсію. Великий вплив на рівень доходу обох категорій мають надходження від продажу сільськогосподарської продукції на стихійних ринках або через посередників. Їх рівень залежить від розміру господарства й кількості залучених членів сім'ї. Збільшують доходи селян надходження від самозайнятості, пов'язаної з виконанням сільськогосподарських робіт залежно від пори року (влітку – випасання худоби, заготівля сіна, дров, восени – збір урожаю, взимку – вилов риби, навесні – польові, ремонтні роботи тощо), та від власності. Зайняті працездатного віку отримують також допомогу від родичів. Отже, дохід зайнятого сільського населення працездатного віку становить 4288,55 грн, старше працездатного віку – 5327,68 грн.

Безробітне сільське населення характеризується відсутністю основного джерела доходу – заробітної плати. Для безробітних працездатного віку за умови реєстрації в Державній службі зайнятості вагомую частку доходу становить допомога по безробіттю. В Україні в 2015 році вона становила від 544,00 грн до 4872,00 грн. Для сільського населення частіше переважає її нижня межа. У безробітних працездатного віку дохід формується переважно за рахунок продажу сільськогосподарської продукції, самозайнятості, грошової допомоги від родичів.

Економічно неактивне сільське населення до 60 років має дохід у розмірі приблизно 1489,64 грн, до 70 років – 2726,71 грн, після 70 років – 2661,33 грн. Основним джерелом доходу осіб пенсійного віку є пенсії. Велике значення мають субсидії, доходи від власності, зокрема на земельну частку (пай). Населення до 70 років вагомий дохід отримує від продажу сільськогосподарської продукції.

За даними опитування в загальному розраховано, що середній зважений дохід однієї особи, що проживає в сільській місцевості, з урахуванням структури населення району, в 2015 році становив 2941,52 грн. Проте є велика ймовірність,

що ця сума може бути більшою, оскільки значна частина доходу сільського населення не має ніякого офіційного відображення, характеризується непостійністю, й отримати її точний розмір не можливо.

Проведене пілотне опитування сільського населення щодо рівня їх доходів показало відхилення від даних, що представлені Державною службою статистики України. Частка тіньових доходів складає близько 45%. Тобто, певна частина доходів сільського населення є неофіційною – спостерігаються прояви тіньової економіки. Вище зазначалося, що тіньові доходи формуються переважно за рахунок прихованих оплати праці найманих працівників, змішаного доходу підприємців, доходу від власності. Порівнявши ці складові доходів сільського населення з даними, що представлені Державною службою статистики України та зібрані в результаті анкетування сільського населення, отримано такі дані (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Оцінка тіньових доходів сільського населення Куликівського району
Чернігівської області**

Категорія доходів	Рівень доходів однієї особи на місяць		Тіньові доходи, грн	Частка в структурі тіньових доходів, %
	без урахування тіньової економіки, грн	з урахуванням тіньової економіки, грн		
Оплата праці	686,92	1157,63	470,71	76,2
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	55,00	136,91	81,91	13,3
Доходи від власності	95,35	160,69	65,34	10,5

Джерело: дані Державної служби статистики України [22], власні розрахунки

Як свідчать результати розрахунків, основну частку в структурі тіньових доходів селян складала оплата праці – 76,2%. Тіньова зарплата стала однією із найбільших проблем сучасної економіки. Зауважимо, що 60% підприємств платять зарплати «в конвертах», 40% працюючих українців офіційно отримують мінімальну зарплату. З усіх підприємств України, які пройшли перевірку податківців, у 60% реальні зарплати виявилися вищими від офіційних. А це означає, що обкладалася податками тільки частина суми. У результаті мінімізації доходів Пенсійний фонд недоотримує мільярди гривень, а пенсіонери живуть на найнижчій в Європі пенсії

[214]. Така ситуація призводить до значних негативних наслідків не тільки для бюджету держави, а й для селян, адже, отримуючи зарплату «в конвертах», вони позбавляють себе багатьох соціальних гарантій, у тому числі й високих пенсій, оскільки їх «у конвертах» немає. Одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері праці є детінізація заробітної плати. Чернігівською обласною державною податковою інспекцією постійно проводиться робота з платниками, які виплачували найманим працівникам заробітну плату менше законодавчо встановленого розміру. Протягом 2015 року заслухано 215 керівників підприємств, з яких 177 у результаті проведеної роботи підвищили рівень заробітної плати найманим працівникам та додатково сплатили до бюджету 774,2 тис. грн ПДФО [16].

Оскільки пілотне опитування проводилося в Куликівському районі, то зупинимося детально на дослідженні даного регіону. У результаті порівняння встановлено, що жителі Куликівського району отримують заробітну плату, що на 26% менша, ніж в області, та на 42%, ніж середня по Україні (рис. 2.31).

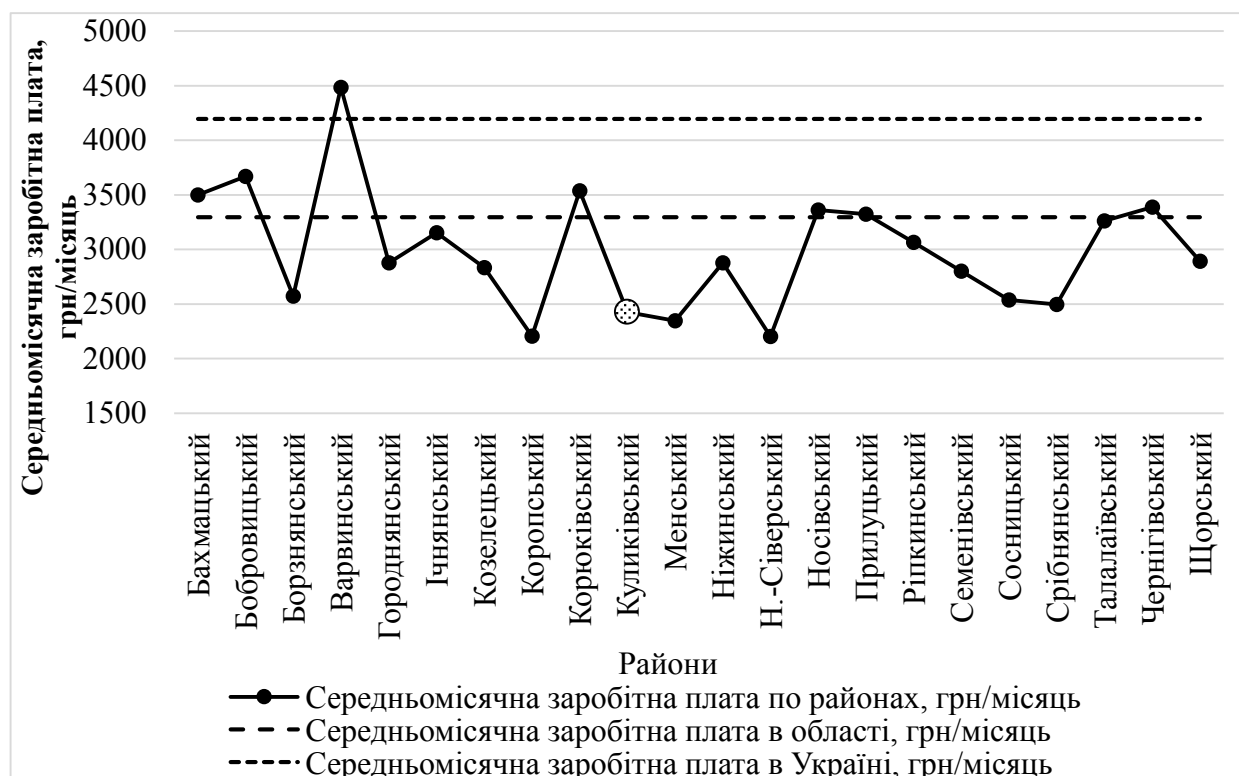

Рис. 2.31. Динаміка середньомісячної заробітної плати в районах Чернігівської області в 2015 році, грн/місяць

Джерело: дані Головного управління статистики в Чернігівській області [121]

У результаті дослідження, крім галузевої диференціації, виявлено певні особливості формування заробітної плати й залежно від організаційної форми підприємства-роботодавця (рис. 2.32).

Рис. 2.32. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за організаційними формами суб'єктів економіки в 2015 році

Джерело: дані Держстату [121, 123]

У ході дослідження встановлено, що найвищі оклади мають працівники акціонерних товариств, державних підприємств, філій, що пояснюється прозорістю й правдивістю нарахування заробітних плат, існуванням тарифної сітки, соціальних гарантій, надбавок за стаж, кваліфікацію тощо. Для великих підприємств значну роль у можливості нарахування вищих заробітних плат відіграє високий рівень механізації виробничих процесів, що пов'язано з кращою інвестиційною привабливістю, більшим доступом до фінансових ресурсів. Найнижчу оплату праці мають працівники приватних підприємств. Така диференціація заробітної плати в одному секторі економіки (сільське господарство) не повинна бути. Це породжує ряд сумнівів щодо прозорості процедури її нарахування й реального розміру.

Така ситуація зумовлена ще й тим, що малим і середнім підприємствам доводиться боротися за ринки збуту. І найчастіше перемагає той, у кого продукція

дешевша. Один з найпростіших способів знизити собівартість виробництва – мінімізувати доходи. Але навіть якщо весь бізнес одночасно почне працювати прозоро, податки будуть перекладені на собівартість і буде інша проблема – низька купівельна спроможність. Сплата «в білу» всіх податків – це зменшення можливості внутрішніх інвестицій, не буде коштів для розширення бізнесу. При цьому потрібно зберегти умови для розвитку підприємництва. Головне, щоб те чи інше підприємство найефективніше могло використовувати свій основний ресурс (у сільському господарстві – це земля). А для цього потрібно, щоб держава більше впливала на те, що варто сіяти, вирощувати, де і в якій кількості, як це робиться, наприклад, у Швейцарії. Там фермер просто не зможе збанкрутувати – цього не допустить держава. Село має бути ефективним. Тільки тоді воно виживе, тільки тоді в ньому залишатиметься молодь [224].

Результати дослідження засвідчують, що в такій ситуації недостатньо просто знизити податки. Необхідно боротися з корупцією і створити ефективні механізми впливу на бізнес. Потрібно застосовувати моральні, цивілізовані методи контролю, щоб бізнес зрозумів, що перебування в тіньовій зоні може бути дорожчим, ніж у «світлі». Роботодавцям варто виявити соціально відповідальне ставлення до працівників та виплачувати зарплату в межах законодавчо встановленого розміру, адже гідна заробітна плата – це запорука спокійного й благополучного життя як для роботодавця, так і для працівника.

Отже, тіньовий характер оплати праці обумовлений:

- високим податковим тиском на роботодавців, що змушує їх (з метою утримання та розширення виробництва) до виплати заробітних плат «в конвертах»;
- неефективним контролем з боку органів управління та відсутністю дієвої системи заходів боротьби з роботодавцями, які ведуть «тіньову» діяльність;
- ухилення працівників, які вже пішли на пільгову пенсію, від офіційного працевлаштування з метою отримання додаткового доходу та запобігання втрати нарахованої пенсії.

Доходи від підприємницької діяльності в структурі тіньових доходів сільського населення складають 13,3%. Крім внутрішніх тіньових джерел, значну

участь відіграють надходження від трудової міграції за кордон, що за останні роки стали ще однією складовою доходів домогосподарств сільської місцевості (особливо західних областей). Статистика свідчить, що в середньому такі доходи сільських домогосподарств щорічно становлять близько 6 тис. дол. США, а по Карпатському регіону (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька області) сягають 9 тис. дол. США. Якщо взяти до уваги той факт, що масштаби зовнішньої трудової міграції становлять 14-15% від загальної чисельності населення, можна стверджувати, що такий вид доходу в сучасних умовах є суттєвим джерелом формування загальних доходів домогосподарств сільської місцевості [135]. Проте недоліком є те, що такий вид доходу має переважно тіньовий характер.

Причинами такої ситуації є:

- свідоме ухилення від сплати податків з метою збільшення доходу;
- цільовий характер використання коштів (на поліпшення житлових умов, освіту, медичне обслуговування, придбання автомобілів, складної побутової техніки, тобто кошти в основному витрачаються на споживання);
- бажання розширити виробництво, ОПГ без обтяження кредиторською залежністю, що обумовлена високими ставками кредитів;
- низька активність банківської системи, яка потребує гарантій власності;
- можливість отримати соціальну допомогу.

Доходи від власності в структурі тіньових доходів селян складають 10,5%. Основними джерелами надходжень є оренда землі, майнових паїв, нерухомості. В Україні назріла проблема, пов'язана із використанням і володінням земелених ділянок. За результатами опитування власників земельних паїв, що провів Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України на замовлення проекту USAID «АгроІнвест», 80% ділянок здані в оренду, 12% вони обробляють самостійно й близько 9% паїв не обробляється [21].

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» операції з оренди земельних ділянок отримали більше юридичне підґрунтя. Виокремлено наступні

положення: мінімальний термін оренди с/г землі – 7 років; орендна плата справляється у грошовій формі, лише за згодою сторін розрахунки можуть здійснюватися в натуральній формі; скорочення переліку істотних умов договорів оренди; не допускається будь-яке відчуження орендованих земель без згоди орендаря [45].

Щодо нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь, від якої залежить орендна плата за використання земельних ділянок, то за даними Державного агентства земельних ресурсів України, починаючи з 2012 року, спостерігається її поступове збільшення. У січні 2016 року Державне агентство земельних ресурсів України оприлюднило новий розмір нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь (ріллі та перелогів, багаторічних насаджень, природних сіножатей, пасовищ) у середньому по Україні та в розрізі регіонів, що на 20% більше, ніж у 2015 році. Наприклад, середній розмір грошової оцінки ріллі та перелогів становить 30927,77 грн/га (рис. 2.33).

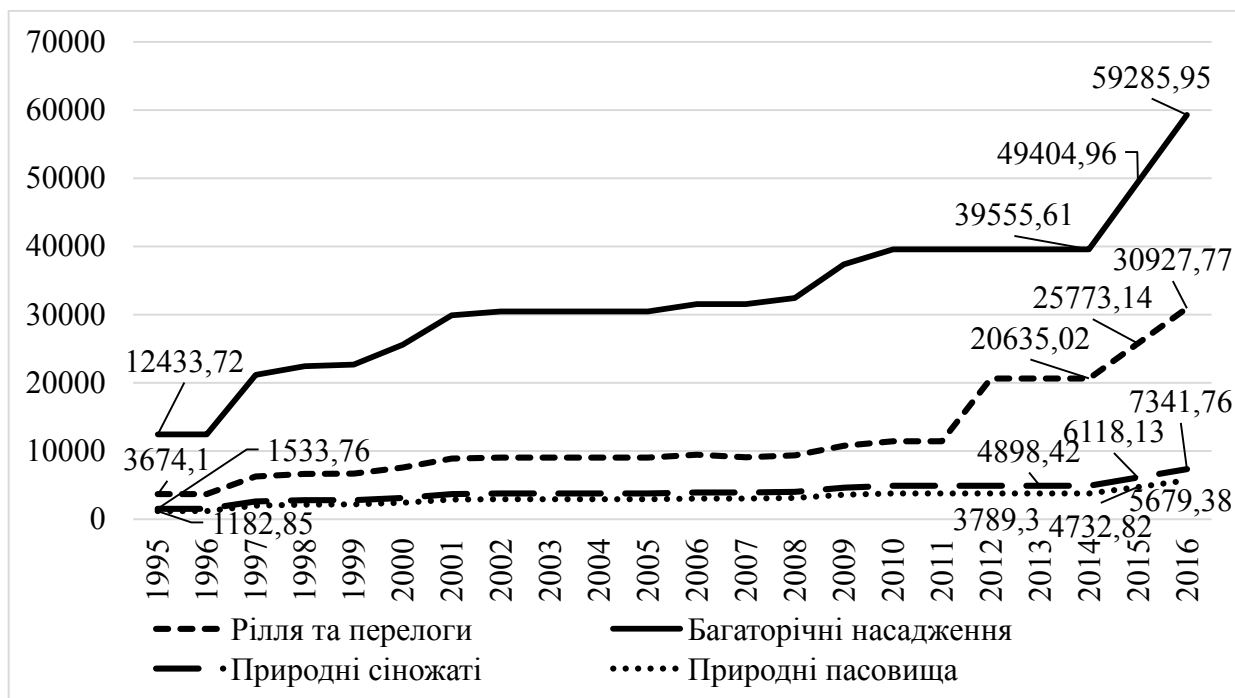

Рис. 2.33. Показники нормативної грошової оцінки 1 гектара сільськогосподарських угідь у середньому по Україні, грн

Джерело: сформовано за даними Державного агентства земельних ресурсів України [115]

Поряд з тенденцією росту зберігається диференціація цього показника по регіонах. Найвища грошова оцінка 1 га ріллі та перелогів у Хмельницькій,

Черкаській, Донецькій, Херсонській областях та АР Крим, а найнижча – у Житомирській області. Аналогічна ситуація спостерігається й за іншими видами земель сільськогосподарського призначення.

Існуюча система оцінювання сільськогосподарських земель України, на нашу думку, є недосконалою, характеризується багатьма недоліками. Перш за все, відсутня об'єктивна інформація про сучасний якісний стан цих земель: коефіцієнта норми рентабельності, середньорічної урожайності зернових культур. Це призводить до помилок при формуванні ціни на них та втрати бюджетами та населенням реальних доходів. По-друге, недосконалою є нормативна база щодо оцінки земель. Останнім часом землевпорядники роблять спроби підготувати нові закони та інші нормативні документи, проте нехтують при цьому думкою фахівців-грунтознавців.

Отже, ринкової ціни на землю в Україні не існує, як і не існує самого ринку. У країнах з ринковою економікою ціни на землю коливаються від 5 до 70 тис. дол. за гектар (рис. 2.34).

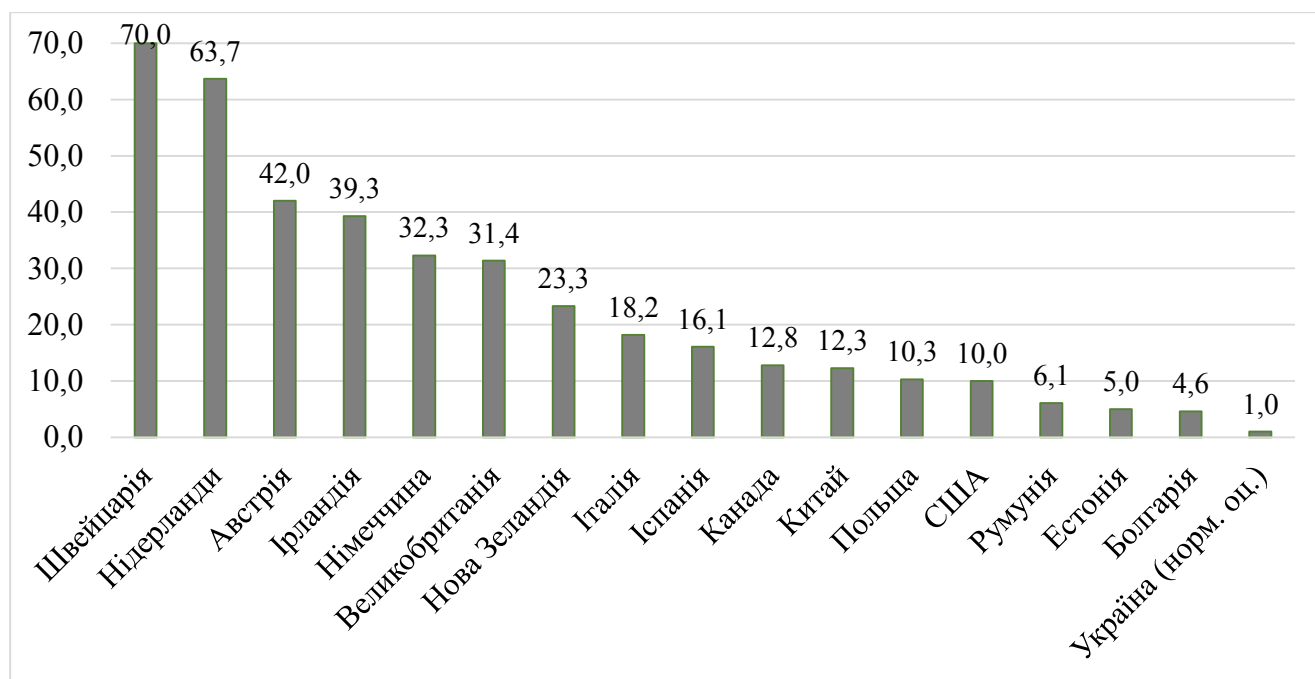

Рис. 2.34. Ціна 1 га землі сільськогосподарського призначення в різних країнах, тис. дол.

Джерело: побудовано за даними [87]

Ціни різні, але вони відбивають не стільки цінність ґрунтів у країнах, скільки стан їхньої економіки, розвиненість ринкових механізмів, рівень доходів

населення, розміри субсидій держави до агросектору, наявність ґрунтових ресурсів, зацікавленість країн в імміграційному припливі сільського населення та ін.

У Болгарії орендар землі сільськогосподарського призначення платить за 1 га 279 дол., в Ірландії – 592 дол., в Нідерландах – 672 дол. [87]. Середня вартість оренди землі сільгосппризначення в Україні в 2016 році склала 1093,4 грн/га на рік. За нинішнім валютним курсом це дорівнює 40 дол./га (рис. 2.35).

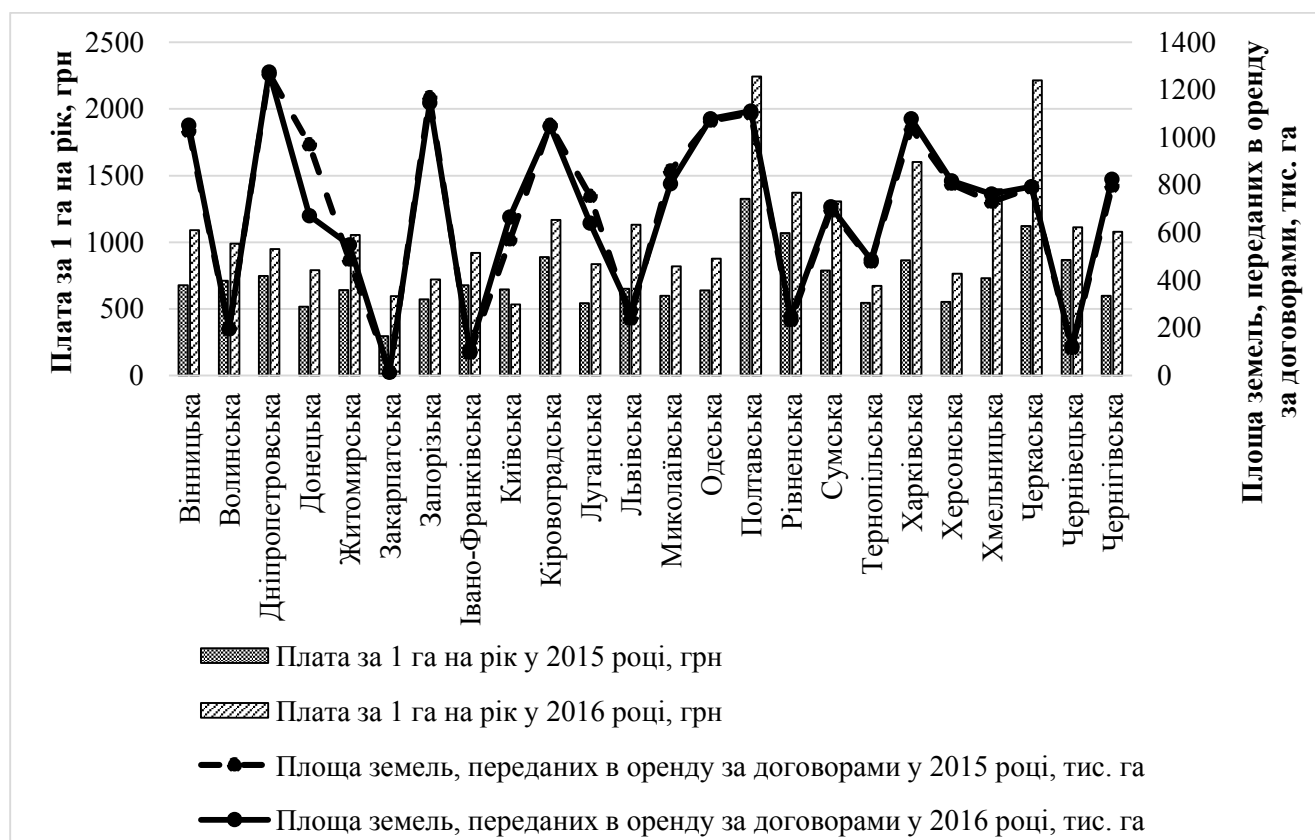

Рис. 2.35. Орендна плата за землі сільськогосподарського призначення та площа земель, переданих в оренду за договорами, за регіонами України в 2015-2016 рр.

Джерело: дані Держгеокадастру

Найбільші площі земель сільськогосподарського призначення передано в оренду у Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Одеській, Полтавській, Харківській областях; найменші – у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Чернівецькій.

Найвища орендна плата в Полтавській області, де орендувати один гектар землі сільськогосподарського призначення можна в середньому за 2243,2 грн на рік. Висока вартість оренди також в Черкаській (2215,5 грн/рік) та Харківській

(1603,0 грн/рік) областях. Найдешевше орендують землю в Київській області – середній орендний платіж складає 533,4 грн/га. На Закарпатті середня вартість оренди складає 596,0 грн/га.

Отже, розмір орендної плати в Україні може відрізнятися в залежності від регіону, нормативної грошової оцінки земель, розміру паю, встановленого відсотка за оренду. Слід зауважити, що частину орендної плати селяни можуть отримувати продукцією: зерном, цукром, олією. У ході дослідження встановлено, що в результаті незадовільного рівня доходів сільського населення та їх низької юридичної обізнаності досить часто платою за оренду 1 га може бути й 300 грн, і два мішки вівса, і послуги по перевезенню сільгосппродукції.

Найвищу ціну за оренду сільськогосподарських земель платять зазвичай фермери. Агрохолдинги в основному вважають за краще дотримуватися мінімальної ставки, позначеної в Указі Президента «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян-власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» [195]. Багато що залежить також від позиції місцевої держадміністрації, що має серйозні важелі впливу на сільгоспвиробників.

Як показало масштабне дослідження, проведене наприкінці 2012 року Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України на замовлення Проекту USAID «АгроІнвест», нині майже 80% власників земельних часток-паїв перетнули 50-річний рубіж, а 43% мають вік понад 60 років. За таких умов значна їх частина не в змозі самостійно вести на своїх земельних ділянках сільськогосподарське виробництво. Кожен четвертий власник паю проживає поза межами населеного пункту, де розташована його земельна ділянка. Більшість з них отримали свою ділянку в спадок. Близько третини власників, які проживають у сільській місцевості, ніколи не бачили своєї земельної ділянки, а понад 40% ніколи не стояли на своїй землі [21].

Отже, в Україні назріла проблема так званої відумерлої спадщини – тієї, на яку ніхто із спадкоємців не претендує з будь-яких причин:

- у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом;
- усі спадкоємці усунені від права на спадкування;

- у разі неприйняття спадкоємцями спадщини;
- усі спадкоємці як за законом, так і за заповітом відмовилися від прийняття спадщини.

На сьогодні це більше 2 млн га, і що найгірше, площа таких угідь з кожним роком збільшуватиметься, так як 24,1% власників земельних паїв мають поважний вік – 70 і більше років. «Нічийна» земля незаконно використовується сільгоспприємствами, спонукає до корупції, тіньової економіки, ускладнює земельні відносини та породжує ряд проблем, які вирішити наразі дуже важко.

Першопричиною збільшення площ, котрі належать до категорії відумерлої спадщини, є мораторій на відчуження сільгосподарських земель. Тому селяни, особливо ті, які не мають спадкоємців, не можуть за життя скористатися правом продажу своєї ділянки. Скажімо, в окремих регіонах – Чернігівській, Рівненській, Житомирській областях – відумерла спадщина становить близько 20% від загальної площі розпайованих земель.

Як показує практика, ці сільгоспугіддя не пустують, вони активно обробляються агропідприємствами, але на незаконних підставах, формуючи тіньові доходи активним учасникам цієї операції (власникам підприємств, представникам органів влади, місцевого самоврядування). Таким способом укладаються неформальні домовленості з посадовими особами села, району, що не мають юридичної сили. Найгірше в цьому випадку те, що територіальні громади до своїх бюджетів нічого не отримують. З юридичної точки зору, якщо відумерла спадщина є, то земельна ділянка переходить до комунальної власності. А подальша передача ділянки в оренду відбувається через проведення аукціону. Однак наразі з цим великі проблеми [185].

Аналогічним питанням є невитребувані земельні частки (паї). До них відносяться такі земельні ділянки:

- земельні частки (паї), на які громадяни, які мають право на земельну частку, не отримали сертифікатів чи не заявили свої права на земельну частку;
- земельні частки, на які вже сертифікат отриманий, але власник сертифікату не розпорядився ним належним чином;

— земельні частки, власники яких померли, їх спадкоємці не прийняли спадщини, а термін дії договору оренди закінчився чи договір не був укладений.

До невитребуваних паїв не відносяться земельні частки, власники яких померли, але термін договору оренди ще не закінчився. За такими договорами мають право отримувати орендну плату спадкоємці. І тільки якщо договір закінчився, а спадкоємці не прийняли спадщини, зазначені земельні частки набудуть статусу невитребуваних [91].

Таким чином, встановлено, що дохід від власності має тіньові особливості:

- непрозоре оформлення договорів оренди по відношенню до сільського населення;
- розмір та форма орендної плати;
- неправомірне використання земельних ділянок, що відносяться до категорій відумерлої спадщини та невитребуваних паїв.

У ході дослідження додатково встановлено розмір доходу від продажу сільськогосподарської продукції. У порівнянні зі статистичними даними, результати анкетування більші на 7,9 в.п. З метою детального вивчення рівня цін на вказану продукцію, що формують рівень доходів сільського населення, нами було проведено додаткове опитування (додаток Т). У роботі взяли участь жителі п'яти районів: Куликівського, Ічнянського, Таращанського, Менського й Ковельського. Аналіз цін на продукцію, що продається, зокрема на стихійних ринках або через посередників, у лютому 2015 року показав їх значний розмір та диференціацію, залежно від регіону. Отримані доходи не оподатковуються й не відображаються в органах статистики. Зі слів респондентів, вони не проти реалізовувати продукцію переробним підприємствам, просто ціни, що пропонують останні, далекі від ринкових, мають низьку прибутковість. Так, наприклад, реалізація 1л молока підприємству – 2,50 грн, на ринку – 8,00-10,00 грн. До того ж селяни надають цілий спектр різного роду робіт і послуг, отримуючи при цьому додаткові доходи. Аналіз отриманих цін представлений у додатку.

Така ситуація є наслідком:

- низьких цін на сільськогосподарську сировину, що встановлюють переробні підприємства з метою забезпечення своєї фінансової стабільності;
- неефективного контролю з боку держави за купівельними цінами;
- втрати сільськогосподарським виробництвом стимулюючої функції до праці через низьку прибутковість;
- ймовірністю отримати більших дохід, реалізуючи продукцію самостійно.

Отже, дослідивши процес формування доходів сільського населення України, відзначаємо значну участь тіньової економіки. З метою виявлення гостроти вітчизняної проблеми проведено порівняння її рівня з іншими країнами світу, базуючись на оцінках Всесвітнього банку й Міжнародного валютного фонду (додаток У). Встановлено, що Україна має один з найвищих рівнів тіньової економіки – 44,1%. Найнижче значення має Швейцарія – 7,9% [239]. Якщо співставити ці дані з рівнем доходів населення відповідних країн, то простежується тенденція: чим вищі доходи отримують громадяни певної країни, тим нижчий у ній рівень тіньової економіки. Отже, залежно від того, як поставлене на державному рівні податкове законодавство, наскільки ефективно виконують свої функції фінансові інспекції, які створені соціально-економічні умови, ринок праці, так і формується рівень доходів населення.

Відповідно до останнього дослідження Eurobarometer, частка заробітних плат "у конвертах" в 27 країнах ЄС коливається від 1% до 23%. Найбільш непрозора для влади система оплати праці зафіксована в найбіднішій країні – Румунії, де майже кожна четверта зарплата (23%) «вкладається в конверт». Далі йдуть нові члени ЄС і колишні країни соціалістичного блоку (Латвія, Болгарія, Литва, Польща, Естонія й Угорщина). Із країн Східної Європи середній показник ЄС не перевищують тільки Чехія і Словенія (3% і 5%). З розвинених країн найвищий рівень «сірої» заробітної плати відзначений в Італії (7 %) та Бельгії (6 %) [167]. В Україні ж, за даними Незалежного фонду дослідження заробітних плат, 27% працюючого населення залучено до тіньових схем. При цьому 9% з них отримують «темно-сіру» зарплату, тоді як 18% частину суми виплачують офіційно. Крім того, більшість

опитаних (83%) знають про те, що така заробітна плата вплине на розмір майбутніх пенсій, а 12% просто не враховують такої небезпеки [38].

Отже, результати дослідження свідчать, що незважаючи на те, що грошові доходи сільського населення є низькими, вони характеризуються високою часткою тіньових доходів, котрі суттєво змінюють їх зареєстрований рівень. Установлено, що основну частку в структурі тіньових доходів складає заробітна плата – 76,2%. Дохід від підприємницької діяльності становить 13,3%. Хоч дохід від продажу сільськогосподарської продукції є неформальним, проте в ході дослідження встановлено його значний вплив на рівень грошових доходів селян. Тому саме тут потрібно шукати шляхи розв'язання проблеми щодо підвищення адресності надання соціальних допомог. З метою детінізації та вдосконалення практики формування доходів необхідно залучитися позитивним досвідом передових країн світу. До того ж, на нашу думку, така ситуація в країні дещо обґрунтовує доцільність переходу до обов'язкового декларування не тільки доходів, а й витрат населення, що значно спростить роботу податкових органів країни, допоможе вивести економіку з тіні та забезпечить соціальних захист сільського населення.

Висновки до розділу 2

Матеріали другого розділу присвячені аналізу особливостей формування доходів сільського населення на сучасному етапі розвитку економіки України, вивченню світового досвіду, оцінці основних факторів формування доходів та дослідженню тіньових доходів:

1. У результаті дослідження встановлено, що розмір грошових доходів сільського домогосподарства в 2015 році складав 4316,35 грн на місяць, у розрахунку на одного члена – 1610,6 грн, що на 18,6% менше, ніж отримує один член міського домогосподарства. Визначено, що в структурі грошових доходів найбільші частки складає оплата праці – 41%, пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою – 31,4%, доходи від продажу сільськогосподарської продукції – 11,5%.

2. Заробітна плата в сільському господарстві на 25% менша, ніж по економіці України загалом. Це призводить до низької зацікавленості селян працювати в галузі.

Розмір пенсій сільських жителів дозволяє задовольняти лише мінімальні життєві потреби. Вагоме значення у формуванні доходів сільського населення мають надходження від здавання в оренду земельних часток (паїв). Базою розрахунку орендної плати в грошовому еквіваленті є грошова оцінка землі. Поряд з тенденцією росту зберігається диференціація цього показника по регіонах, залежно від якості сільськогосподарських угідь, місця розташування. Визначено, що в структурі грошових доходів сільського населення України, порівняно з іншими країнами, низька частка доходу від підприємницької діяльності та висока від соціальних трансфертів. Таким чином, необхідно змінити акценти з пасивних форм допомоги до підтримки економічно активної діяльності селян.

3. Здійснено аналіз диференціації грошових доходів сільських домогосподарств залежно від джерела їх отримання. Встановлено, що заможніші домогосподарства отримують доходи переважно від активної трудової діяльності, а бідніші – головним чином за рахунок державних видатків. Коефіцієнт концентрації доходів в Україні серед представлених країн Європи є найнижчим – 20,7, що свідчить про високу економічну рівність. Вважаємо, що недостатнє врахування доходів вітчизняних заможних домогосподарств у сільській місцевості призводить до недооцінки рівня їх доходів та відносно невеликої диференціації.

4. У ході дослідження визначено, що, незважаючи на зростання рівня грошових доходів сільського населення, купівельна спроможність селян різко зменшилася. Така ситуація не забезпечує добробут та гідний рівень життя селян, вони не завжди спроможні розраховуватися за своїми зобов'язаннями, що змушує користуватися субсидіями, брати кредити та ін. Як результат, за самооцінкою матеріального добробуту 75,5% сільських домогосподарств вважають себе бідними. Така ситуація призводить до погіршення демографічного стану, плинності кадрів, неефективної зайнятості в сільській місцевості. Підтвердженням цього є проведене опитування студентів Ніжинського агротехнічного інституту Національного університету біоресурсів і природокористування України в 2015 році. Результати такі: 80% не планують працювати в сільській місцевості, пояснюючи це низькими заробітними платами, відсутністю соціальної інфраструктури. Вирішення

поставленої проблеми повинно здійснюватися на демократичних засадах шляхом створення сприятливих умов для повноцінного життя й праці в сільській місцевості.

5. Важливим фактором формування доходів сільського населення є чисельний склад домогосподарства. Найвищі грошові доходи має домогосподарство, яке очолює чоловік у віці 30-59 років, а найнижчі – жінка 58 років і старше. Досліджено, що 38,7% працездатного сільського населення займає найпростіші професії. Таку ситуацією пов'язуємо з тим, що лише 14,5% економічно активного населення у віці 15-70 років, що проживає в сільській місцевості, має вищу освіту.

6. Оцінка доходів сільського населення показала, що значний вплив на їх рівень має наявність у власності селян ОПГ. У процесі дослідження визначено, що 97,7% сільських домогосподарств мають земельні ділянки, 67,6% утримують будь-який вид худоби та птиці. Отриману продукцію споживають, що, у свою чергу, економить сімейний бюджет, та реалізують на ринку, що збільшує їх грошові доходи.

7. Встановлено диференціацію складових доходу сільського населення залежно від природно-кліматичної зони загалом та області зокрема. Найвищий рівень доходів має сільське населення, яке проживає в степовій зоні, найнижчий – у сільського населення пригірських районів Карпат. Значний вплив на формування доходу мають надходження від здавання в оренду земельної частки (паю), рівень яких залежить від розміру паю та нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

8. На формування грошових доходів сільського населення впливає незадовільний ринок праці в сільській місцевості. Галузева асиметрія та диспропорції розвитку сільських територій обумовлюють структуру зайнятості сільського населення. Визначено високий рівень безробіття в сільській місцевості (9,9% працездатного населення), пов'язаний з монопсонією на ринку праці, низькою потребою роботодавців у працівниках, недостатністю робочих місць, недосконалою соціальною інфраструктурою. Тому пропозицією є децентралізація влади з метою диверсифікації кількості робочих місць, сприяння розвитку інфраструктури, кооперації та підприємництва.

9. На рівень доходів сільського населення значний вплив мають макроекономічні чинники, що забезпечують економічне зростання в країні. Великий розмір державного боргу (1572,2 млрд грн), низький рівень ВВП (по відношенню до інших країн), зростання курсу національної валюти спричинили підвищення індексу споживчих цін, що відповідно зменшило доходи сільського населення на 23%, а заробітну плату – майже на 15%. Крива Філіпса показала, що зростання рівня безробіття веде до різкого сповільнення зростання цін і заробітної плати. Розрахунок індексів цін на сільськогосподарську продукцію в 2015 році (індекс Фішера склав 1,432) засвідчує підвищення цін, але дає можливість зробити висновок, що такий їх рівень не зацікавлює селян виробляти її. Побудова кривої Лоренца за 2015 рік показала диференціацію доходів сільського населення та засвідчила неефективність діючого механізму формування доходів сільського населення й необхідність його удосконалення з метою збільшення частки селян з вищим рівнем доходів.

10. Результати дослідження свідчать, що, незважаючи на низький рівень грошових доходів сільських домогосподарств, порівняно з міськими домогосподарствами України та сільськими інших країн, вони характеризуються високою часткою тіньових доходів, котрі суттєво змінюють їх зареєстрований рівень. За результатами пілотного опитування домогосподарств Куликівського району Чернігівської області в 2015 році встановлено, що середній розмір доходу однієї особи, що проживає в сільській місцевості, складав 2941,52 грн на місяць. Частка тіньових доходів складає близько 45%, з яких понад дві третини займає тіньова заробітна плата, що є однією з найбільших проблем сучасної економіки. У ході дослідження визначено велику різницю в розмірах заробітної плати як за регіонами, так і по підприємствах різних організаційних форм господарювання, що породжує ряд сумнівів щодо прозорості її нарахування. Тому доречним є застосування ефективних механізмів впливу на бізнес так, щоб перебувати в тіньовій зоні було дорожче, ніж у «світлі». Частка доходу від підприємницької діяльності в структурі тіньових доходів сільських домогосподарств займає 13,3%. Їх джерелами є як внутрішні тіньові надходження, так і доходи від трудової міграції за кордон. Частка тіньового доходу від власності складає 10,5% (зокрема це орендна плата за

користування земельними ділянками). Джерелами цих надходжень є непрозорість оформлення договорів оренди, розмір орендної плати, незаконне використання земель відумерлої спадщини та невитребуваних паїв.

11. У процесі аналізу відмічено значний вплив доходу від продажу сільськогосподарської продукції на рівень грошових доходів селян та недооцінку останніх. У порівнянні зі статистичними даними, результати проведеного анкетування є більшими на 7,9 в.п. У ході дослідження цін на сільськогосподарську продукцію, що були отримані в процесі опитування сільського населення п'яти районів, встановлено їх значний розмір та диференціацію, залежно від регіону. Тому саме тут потрібно шукати шляхи розв'язання проблеми щодо підвищення адресності надання соціальних допомог.

12. З метою детінізації та удосконалення практики формування доходів пропонуємо залучитися позитивним досвідом передових країн світу. До того ж, на нашу думку, така ситуація в країні дещо обґрунтовує доцільність переходу до обов'язкового декларування не тільки доходів, а й витрат населення, що значно спростить роботу податкових органів країни, допоможе вивести економіку з тіні та забезпечить соціальних захист сільського населення.

Основні наукові результати розділу опубліковані в роботах [24; 25; 27; 28; 31; 35; 228].

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

3.1. Оцінка впливу основних факторів на формування доходів сільського населення

Дослідження доходів сільського населення показало, що формування їх рівня виходить із загальних макроекономічних показників й обмежується розглядом характеристик домогосподарств сільської місцевості [34]. Однак оперувати лише середніми числами й загальними сумами при дослідженні рівня доходів сільського населення не можна. Необхідний детальний аналіз, щоб визначити реальні шляхи покращення матеріального добробуту селян [162].

У попередньому розділі було визначено, що рівень грошових доходів сільського населення України залежить від соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик домогосподарств. З метою кількісного доведення залежності на мікрорівні застосовано ряд статистичних методів, зокрема методи моделювання.

На базі даних «Вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України» (далі – ОУЖД) проаналізовано особливості формування показника «Середньомісячний грошовий дохід домогосподарства». У результаті цього виявлено взаємозв'язок між розміром грошових доходів та рядом характеристик домогосподарств, а саме:

- кількість осіб у домогосподарстві;
- кількість дітей у складі домогосподарства;
- кількість працюючих осіб у складі домогосподарства;
- рівень освіти голови домогосподарства;
- вік голови домогосподарства;
- стать голови домогосподарства;
- соціально-економічний статус голови домогосподарства;
- вартість безготівкової пільги на житлово-комунальні послуги;

– наявність у домогосподарстві отримувачів соціальної допомоги (допомоги по безробіттю, допомоги на дітей (одноразова допомога у зв'язку з народженням дитини, допомоги сім'ям, які виховують дітей до 16 (18) років, інші допомоги), допомоги малозабезпеченим сім'ям, інші допомоги (у зв'язку з припиненням роботи, вагітності і пологів, Чорнобильська, на поховання, від місцевої влади, інші));

- наявність земельних ділянок;
- кількість земельних ділянок у користуванні;
- дохід від здачі внайми земельної ділянки (паю);
- дохід від продажу продукції рослинництва;
- дохід від продажу продукції тваринництва;
- дохід від продажу худоби, птиці, бджіл.

У ході експериментальних розрахунків встановлено, що найбільш прийнятним підходом у виявленні взаємозв'язку між рівнем грошових доходів та соціальними, демографічними й економічними характеристиками домогосподарств є застосування лінійних регресійних моделей з використанням умовних (структурних) змінних.

Загальний вигляд лінійної моделі регресії зі структурними змінними задається формулою:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 b_1 + \beta_2 b_2 + \dots + \beta_n b_n, \quad (3.1)$$

де Y – емпіричний рівень грошового доходу;

b_i – бінарні змінні (тип домогосподарства, вік, стать голови домогосподарства, рівень освіти та ін.), $i = 1, 2, \dots, n$;

β_0 – вільний член, який має значення емпіричного рівня грошового доходу, що відповідає нульовим значенням всіх бінарних змінних;

β_i – коефіцієнти регресії, які відображають вплив кожної змінної (при $b_i = 1$) на емпіричний рівень грошового доходу, $i = 1, 2, \dots, n$.

Слід відмітити, що в моделях такого типу всі факторні ознаки є *бінарними* змінними, тобто вони можуть приймати лише одне із двох можливих значень: 0 або 1.

Здатність моделі правильно описати реальну структуру залежності результативної ознаки від факторних проявляється у її адекватності.

Для оцінки адекватності одержаної моделі використано стандартні характеристики якості: коефіцієнт детермінації R^2 , F – відношення, t -статистики.

Коефіцієнт детермінації R^2 показує частку змін результативної ознаки (дисперсії результативної ознаки), яка пояснюється регресійною моделлю. Чим вище значення R^2 (у межах від 0 до 1), тим щільніший зв'язок між результативною та факторними ознаками. F – критерій Фішера, який використовують для оцінювання істотності відмінностей дисперсій варіаційних рядів. Якщо значення коефіцієнта детермінації R^2 та F – критерію Фішера перевищують відповідні критичні значення, це є свідченням істотності зв'язку між результативною та факторними ознаками, і модель є адекватною.

t -статистики характеризують ступінь значимості окремих коефіцієнтів моделі. Вони є значимими у випадку, якщо їх значення перевищують стандартну похибку в більше, ніж у 2 рази.

У ході виявлення найбільш вагомих факторних змінних для їх подальшого використання в моделюванні оцінок грошового доходу застосовано метод покрокової регресії з «приєднанням» та «виключенням».

За результатами аналізу гістограм розсіювання та парних коефіцієнтів кореляції, а також після ряду статистичних перетворень виділено декілька показників, які можуть бути використані як факторні змінні, що характеризують середньомісячний грошовий дохід домогосподарств. Зауважимо, що для моделювання використано мікрофайл даних ОУЖД 2013 року. При цьому в представлених моделях значення параметрів моделей та результативної змінної скориговані з урахуванням динаміки зростання доходів у 2015 році.

При побудові моделі, з метою уникнення автокореляції між змінними, включеними в модель, дотримувався принцип, що в кінцевій моделі мають бути представлені показники різних класифікаційних груп, а саме: соціальні, демографічні та економічні.

Виділено такі змінні:

- кількість дітей у складі домогосподарства (коефіцієнт парної кореляції $r = -0,152$);
- кількість працюючих осіб у складі домогосподарства ($r = 0,441$);
- рівень освіти голови домогосподарства ($r = 0,196$);
- стать голови домогосподарства ($r = 0,169$).
- соціально-економічний статус голови домогосподарства ($r = -0,137$);
- отримання домогосподарством безготівкової пільги на житлово-комунальні послуги ($r = -0,054$);
- отримання соціальних допомог членами домогосподарства (допомоги по безробіттю, допомоги на дітей (одноразова допомога у зв'язку з народженням дитини, допомоги сім'ям, які виховують дітей до 16 (18) років, інші допомоги), допомоги малозабезпеченим сім'ям, інші допомоги (у зв'язку з припиненням роботи, по вагітності і пологах, Чорнобильська, на поховання, від місцевої влади, інші)) ($r = 0,145$);
- кількість земельних ділянок у користуванні домогосподарства ($r = 0,185$);
- дохід від продажу продукції рослинництва і тваринництва ($r = 0,142$);
- дохід від продажу худоби, птиці, бджіл ($r = 0,233$).

Перша модель регресії для *середньомісячного грошового доходу домогосподарств сільської місцевості* (Y_{inc}) на основі мікрофайлу даних ОУЖД представляє соціально-демографічні характеристики домогосподарств сільської місцевості та включає такі змінні:

- 1) $V1$ – наявність дітей у домогосподарстві (змінна приймає значення «1» – якщо діти є; змінна приймає значення «0» – якщо дітей немає);
- 2) $V2$ – наявність працюючих членів домогосподарства («1» – так; «0» – ні);
- 3) $V3$ – наявність вищої освіти у голови домогосподарства («1» – так; «0» – ні);
- 4) $V4$ – голова домогосподарства – чоловік («1» – так; «0» – ні);
- 5) $V5$ – голова домогосподарства – пенсіонер за соціально-економічним статусом («1» – так; «0» – ні).

Кінцевий вигляд моделі:

$$Y_{inc} = 2190,50 + 1294,07 \cdot V1 + 1898,28 \cdot V2 + 275,33 \cdot V3 + 514,06 \cdot V4 + 613,19 \cdot V5$$

$$\left(\begin{array}{l} R^2 = 0,810; \quad R^2_{крит} = 0,316 \\ F = 27,43 \quad F_{крит} = 2,73 \end{array} \right)$$

Критичні значення наведених характеристик якості моделі відповідають 95% імовірності наявності взаємозв'язку між результативною та факторними змінними.

Оскільки фактичні значення коефіцієнта детермінації R^2 та F – відношення суттєво перевищують їх критичні значення, є підстави стверджувати, що зв'язок між результативною та факторними ознаками адекватно описується одержаним рівнянням. Наближеність фактичного R^2 до одиниці означає, що зв'язок між ознаками щільний; визначеними соціально-демографічними характеристиками домогосподарств пояснюється 81% варіації середньомісячного грошового доходу домогосподарств. t -статистики свідчать про суттєву значимість коефіцієнтів регресії. Їх значення, а також інтерпретація параметрів моделі наведено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1.

Інтерпретація значень параметрів моделі регресії

Параметр	Значення параметру	Пояснення
Вільний член рівняння ($t = 8,6$)	+2190,50	Це середньомісячний грошовий дохід домогосподарства, що проживає у сільській місцевості (Y_{inc}), яке у своєму складі не має дітей, працюючих осіб, а головою домогосподарства є жінка, яка не має вищої освіти та не є пенсіонером.
Коефіцієнт регресії при змінній $V1$ ($t = 6,2$)	+1294,07	За інших рівних умов для домогосподарств, які мають дітей до 18 років, Y_{inc} зростає в середньому на 1294,07 грн. Тобто середньомісячний грошовий дохід таких домогосподарств складає в середньому 3484,57 грн.
Коефіцієнт регресії при змінній $V2$ ($t = 9,1$)	+1898,28	За інших рівних умов для домогосподарств, які мають працюючих членів домогосподарства, Y_{inc} зростає в середньому на 1898,28 грн. Тобто середньомісячний грошовий дохід таких домогосподарств складає в середньому 4088,78 грн.

Продовження табл. 3.1

Коефіцієнт регресії при змінній $V3$ ($t = 1,3$)	+275,33	За інших рівних умов для домогосподарств, голова яких має вищу освіту, Y_{inc} зростає в середньому на 275,33 грн. Тобто середньомісячний грошовий дохід таких домогосподарств складає в середньому 2465,83 грн.
Коефіцієнт регресії при змінній $V4$ ($t = 2,5$)	+514,06	За інших рівних умов для домогосподарств, голова яких є чоловік, Y_{inc} зростає в середньому на 514,06 грн. Тобто середньомісячний грошовий дохід таких домогосподарств складає в середньому 2704,56 грн.
Коефіцієнт регресії при змінній $V5$ ($t = 2,9$)	+613,19	За інших рівних умов для домогосподарств, голова яких є пенсіонером, Y_{inc} зростає в середньому на 613,19 грн. Тобто середньомісячний грошовий дохід таких домогосподарств складає в середньому 2803,69 грн.

Отже, при розрахунку параметрів моделі встановлено, що найбільший вплив на рівень середньомісячного грошового доходу домогосподарств сільської місцевості серед розглянутих соціально-демографічних характеристик має наявність працюючих членів домогосподарства та дітей до 18 років. Дещо менший вплив має статус голови домогосподарства як пенсіонера та його стать. Незначний вплив на рівень середньомісячного грошового доходу домогосподарств сільської місцевості має наявність вищої освіти голови домогосподарства.

Таким чином, при визначенні емпіричного середнього грошового доходу в місяць за лінійною моделлю регресії використано всі можливі комбінації змінних з можливих наборів ознак. Фрагмент набору ознак наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Фрагмент значень ознак для побудови моделі регресії

№	$V1$	$V2$	$V3$	$V4$	$V5$	Y_{inc}
1	0	0	0	0	0	2190,50
2	0	0	0	0	1	2803,70
3	0	0	0	1	0	2704,56
4	0	0	0	1	1	3317,75
5	0	0	1	0	0	2465,83

Продовження табл. 3.2

...	...	...	...	...	...	...
28	1	1	0	1	1	6510,10
29	1	1	1	0	0	5658,18
30	1	1	1	0	1	6271,38
31	1	1	1	1	0	6172,24
32	1	1	1	1	1	6785,43

У таблиці 3.2 набір ознак за №1 відповідає типам домогосподарств з найменшим рівнем грошових доходів, оскільки всі факторні змінні дорівнюють 0. Це домогосподарства, які у своєму складі не мають дітей, працюючих осіб, а головою домогосподарства є жінка, яка не має вищої освіти та не є пенсіонером. Отже, їх грошовий дохід у 2015 році становив в середньому 2190,50 грн на місяць.

Набір ознак за №32 відповідає типам домогосподарств з найвищим рівнем грошових доходів, оскільки всі факторні змінні дорівнюють 1. Це домогосподарства, які проживають у сільській місцевості, мають дітей до 18 років, у складі домогосподарства є працюючі особи, а голова домогосподарства – чоловік, який має вищу освіту, при цьому є пенсіонером. Отже, їх грошовий дохід у 2015 році становив в середньому 6785,43 грн на місяць.

Варіація доходу за даною моделлю складає 1224,15 грн. Графічне відображення диференціації середньомісячного грошового доходу домогосподарств сільської місцевості серед соціально-демографічних характеристик представлено на рис. 3.1.

Таким чином, за результатами моделювання можна зробити висновок, що наявність у домогосподарств сільської місцевості різного набору соціально-демографічних характеристик спричиняє диференціацію середньомісячного грошового доходу більш, ніж у 3 рази (у 2015 році рівень їхнього грошового доходу коливався в межах від 2190,50 до 6785,43 грн на місяць).

Рис. 3.1. Динаміка середньомісячного грошового доходу за наявності в домогосподарств сільської місцевості різного набору соціально-демографічних характеристик

Джерело: розрахунки автора за даними мікрофайлу даних ОУЖД

Друга модель регресії для *середньомісячного грошового доходу домогосподарств сільської місцевості* (Y_{inc}) на основі мікрофайлу даних ОУЖД представляє економічні характеристики домогосподарств сільської місцевості та включає такі змінні:

- 1) $V1$ – наявність безготівкових пільг на житлово-комунальні послуги (змінна приймає значення «1» – якщо пільги є; змінна приймає значення «0» – якщо пільг немає);
- 2) $V2$ – наявність соціальної допомоги («1» – так; «0» – ні);
- 3) $V3$ – наявність трьох і більше земельних ділянок у користуванні домогосподарством («1» – так; «0» – ні);
- 4) $V4$ – наявність доходу від продажу продукції рослинництва і тваринництва («1» – так; «0» – ні);
- 5) $V5$ – наявність доходу від продажу худоби, птиці, бджіл («1» – так; «0» – ні).

Кінцевий вигляд моделі:

$$Y_{inc} = 3079,22 - 256,17 \cdot V1 + 805,50 \cdot V2 + 492,54 \cdot V3 + 470,00 \cdot V4 + 1089,30 \cdot V5$$

$$\left(\begin{array}{l} R^2 = 0,742; \quad R^2_{крит} = 0,316 \\ F = 18,84 \quad F_{крит} = 2,73 \end{array} \right)$$

Критичні значення наведених характеристик якості моделі відповідають 95% імовірності наявності взаємозв'язку між результативною та факторними змінними. Визначеними соціально-демографічними характеристиками домогосподарств пояснюється 74% варіації середньомісячного грошового доходу домогосподарств. t -статистики свідчать про суттєву значимість коефіцієнтів регресії. Їх значення, а також інтерпретація параметрів моделі наведено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3.

Інтерпретація значень параметрів моделі регресії

Параметр	Значення параметру	Пояснення
Вільний член рівняння ($t = 15,9$)	+3079,22	Це середньомісячний грошовий дохід домогосподарства, що проживає у сільській місцевості (Y_{inc}), яке не має пільг, не отримує соціальної допомоги, не має у своєму користуванні трьох і більше земельних ділянок та доходів від продажу продукції рослинництва і тваринництва та худоби, птиці, бджіл.
Коефіцієнт регресії при змінній $V1$ ($t = -1,6$)	-256,17	За інших рівних умов для домогосподарств, які мають пільги на житлово-комунальні послуги, Y_{inc} зменшується в середньому на 256,17 грн. Тобто середньомісячний грошовий дохід таких домогосподарств складає в середньому 2823,05 грн.
Коефіцієнт регресії при змінній $V2$ ($t = 5,1$)	+805,50	За інших рівних умов для домогосподарств, які отримують соціальну допомогу, Y_{inc} зростає в середньому на 805,50 грн. Тобто середньомісячний грошовий дохід таких домогосподарств складає в середньому 3884,72 грн.
Коефіцієнт регресії при змінній $V3$ ($t = 3,1$)	+492,54	За інших рівних умов для домогосподарств, які мають у своєму користуванні три і більше земельних ділянок, Y_{inc} зростає в середньому на 492,54 грн. Тобто середньомісячний грошовий дохід таких домогосподарств складає в середньому 3571,76 грн.

Продовження табл. 3.3

Коефіцієнт регресії при змінній $V4$ ($t = 3,0$)	+470,00	За інших рівних умов для домогосподарств, які мають дохід від продажу продукції рослинництва і тваринництва, Y_{inc} зростає в середньому на 470,00 грн. Тобто середньомісячний грошовий дохід таких домогосподарств складає в середньому 3549,22 грн.
Коефіцієнт регресії при змінній $V5$ ($t = 6,9$)	+1089,30	За інших рівних умов для домогосподарств, які мають дохід від продажу худоби, птиці, бджіл, Y_{inc} зростає в середньому на 1089,30 грн. Тобто середньомісячний грошовий дохід таких домогосподарств складає в середньому 4168,52 грн.

Таким чином, при визначенні емпіричного середнього грошового доходу в місяць за лінійною моделлю регресії серед представлених економічних характеристик домогосподарств сільської місцевості встановлено, що найбільший вплив на рівень середньомісячного грошового доходу домогосподарств сільської місцевості має наявність доходу від продажу худоби, птиці, бджіл та соціальної допомоги. Менший вплив має наявність у користуванні домогосподарств трьох і більше земельних ділянок та наявність доходу від продажу продукції рослинництва і тваринництва. Наявність пілг на житлово-комунальні послуги зменшує можливість отримання більшого грошового доходу.

Фрагмент використаних комбінацій змінних з можливих наборів ознак наведено в табл.3.4.

Таблиця 3.4

Фрагмент значень ознак для побудови моделі регресії

№	$V1$	$V2$	$V3$	$V4$	$V5$	Y_{inc}
1	0	0	0	0	0	3079,22
2	0	0	0	0	1	4168,53
3	0	0	0	1	0	3549,23
4	0	0	0	1	1	4638,53
5	0	0	1	0	0	3571,77
...	...	...	...	...	...	...

Продовження табл. 3.4

16	0	1	1	1	1	5936,58
17	1	0	0	0	0	2823,05
...	...	...	...	...	...	...
28	1	1	0	1	1	5187,86
29	1	1	1	0	0	4121,10
30	1	1	1	0	1	5210,40
31	1	1	1	1	0	4591,10
32	1	1	1	1	1	5680,41

У таблиці 3.4 набір ознак за №17 відповідає типам домогосподарств з найменшим рівнем грошових доходів, оскільки чотири факторні змінні-стимулятори дорівнюють 0, а фактор-дестимулятор (наявність пільг) дорівнює 1. Це домогосподарства, які мають пільги на житлово-комунальні послуги, жоден із членів домогосподарства не отримує соціальної допомоги, мають у своєму користуванні до 2х земельних ділянок та не отримують доходів від продажу продукції рослинництва і тваринництва, а також худоби, птиці, бджіл. Отже, їх грошовий дохід у 2015 році становив в середньому 2823,05 грн на місяць.

Набір ознак за №16 відповідає типам домогосподарств з найвищим рівнем грошових доходів, оскільки всі факторні змінні-стимулятори дорівнюють 1, а фактор-дестимулятор (наявність пільг) дорівнює 0. Це домогосподарства, які проживають у сільській місцевості, не отримують пільги на житлово-комунальні послуги, хоча б один із членів домогосподарства отримує соціальну допомогу, домогосподарство має у своєму користуванні три і більше земельних ділянок, отримує дохід від продажу продукції рослинництва і тваринництва, а також продажу худоби, птиці, бджіл. Отже, їх грошовий дохід у 2015 році становив в середньому 5936,58 грн на місяць.

Варіація доходу за даною моделлю складає 768,85 грн. Графічне відображення диференціації середньомісячного грошового доходу домогосподарств сільської місцевості серед економічних характеристик представлено на рис. 3.2.

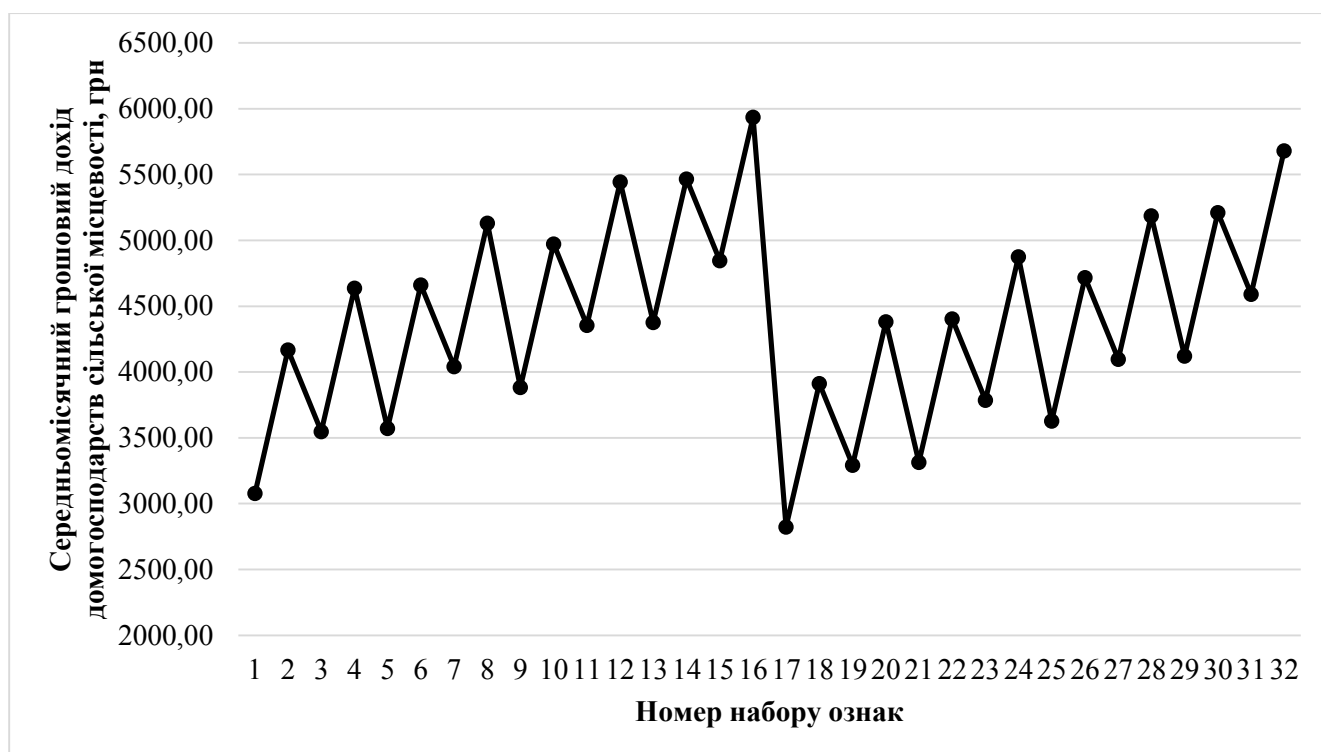

Рис. 3.2. Динаміка середньомісячного грошового доходу за наявності в домогосподарств сільської місцевості різного набору соціально-економічних характеристик

Джерело: розрахунки автора за даними мікрофайлу даних ОУЖД

Отже, за результатами моделювання можна зробити висновок, що наявність у домогосподарств сільської місцевості різного набору соціально-економічних характеристик спричиняє диференціацію середньомісячного грошового доходу у понад 2 рази. Як засвідчили розрахунки, варіація за першою моделлю є більшою. Таким чином, соціально-демографічні характеристики більше впливають на рівень доходів домогосподарств сільської місцевості.

Розробка моделей формування доходів викликає значний практичний інтерес. Отримані моделі дають можливість визначити та дослідити взаємозв'язок і залежність доходів сільського населення від впливу на них різних факторів. За таких умов державні органи, підприємства й безпосередньо сільське населення можуть регулювати рівень доходів, акцентуючи увагу у своїй діяльності на ті важелі, що допоможуть отримати бажані результати: підвищення купівельної спроможності, рівня і якості життя селян.

3.2. Шляхи державного регулювання доходів сільського населення

Доходи сільського населення є одним з найважливіших показників добробуту, на підставі яких прогнозується загальний обсяг, структура й динаміка споживання населенням матеріальних благ та послуг, склад і джерела доходів населення, рівень диференціації доходів окремих соціальних груп. Вони є запорукою повноцінного життя, матеріального забезпечення та гідного становища в суспільстві.

Результати дослідження доходів сільського населення показали їх недостатній рівень, диференціацію й відповідну купівельну спроможність, низький ринок праці в сільській місцевості, поширення неформальної зайнятості, що спричинило розвиток тіньової економіки. Така ситуація обумовлює необхідність існування державного втручання в процес формування доходів сільського населення [26].

Державне регулювання доходів населення є складовою соціальної політики держави. Це система заходів і норм законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, яка спрямована на створення умов, що сприяють нормальному відтворенню робочої сили та її розвитку, послабленню соціальної напруженості.

У світі існує декілька моделей соціальної політики держави, що пов'язані з перерозподілом доходів через Державний бюджет:

- модель розвитку соціальної сфери й соціального захисту в адміністративно-командній економіці – жорсткий контроль державою соціальних відносин; зрівняльний принцип розподілу (егалітаризм), низький рівень доходів; визнання зарплати, отриманої на державних підприємствах, основним джерелом надходжень; незацікавленість в особистих збереженнях та інвестуванні [217];

- американська модель соціальної політики – найбільш лібералізований варіант, що базується на принципі відокремлення соціального захисту від вільного ринку й обмеженні захисту лише тих, хто не має інших доходів, крім соціальних виплат. При цьому забезпечується досить високий рівень і якість життя основної частини населення [4];

- шведська модель (Швеція, Норвегія, Фінляндія) – найбільш соціалізована модель. Відзначається надзвичайно високою часткою ВВП, що розподіляється через бюджет (понад 50%), акумулюванням у руках держави значних фінансових

ресурсів, домінуванням ідеї рівності й солідарності у здійсненні соціальної політики, профілактичними заходами у сфері зайнятості, жорсткою політикою доходів, високим рівнем соціального захисту населення, що забезпечується в основному за державні кошти;

— німецька модель (ФРН, Франція, Австрія) характеризується високими обсягами ВВП, що перерозподіляється через державний бюджет (близько 50%), створенням розвиненої системи соціального захисту на основі залучення коштів держави та підприємців;

— японська модель соціальної політики передбачає проведення політики вирівнювання доходів, особливу політику використання робочої сили (система довічного найму з певними сучасними модифікаціями), домінування психології колективізму, виділення питань підвищення життєвого рівня населення в ранг національних пріоритетів;

— англосаксонська модель (Велика Британія, Ірландія, Канада) — характерним є активніше, ніж для першої моделі, регулювання соціальних процесів з боку держави, проте нижчий, ніж в останніх двох моделях, рівень оподаткування й перерозподілу ВВП через держбюджет (не більше 40%). Має місце приблизно рівний розподіл витрат на соціальне забезпечення між державою та приватним сектором, пасивна державна політика на ринку праці [202];

— модель соціальної політики в Україні представляє собою симбіоз лібералізму й соціальної орієнтації. Перший дає можливість в умовах відсутності достатніх фінансових коштів у держави створити умови для самозабезпечення й самореалізації економічних суб'єктів. Друга складова передбачає формування раціональної системи соціального захисту населення [217].

У результаті дослідження нами розроблено схему державного регулювання доходів сільського населення, у якій визначено мету, принципи, інструменти та методи державного регулювання доходів громадян (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Схема державного регулювання доходів сільського населення (власна розробка)

Метою державного регулювання доходів сільського населення є ефективний розподіл між різними верствами населення, недопущення значної диференціації між ними, забезпечення постійного зростання рівня життя та створення якісних умов для людського розвитку.

Сучасне державне регулювання доходів сільського населення крім традиційних принципів (соціальна справедливість; соціальне партнерство та солідарність усіх верств населення; індивідуальна відповідальність за своє матеріальне становище; індексація доходів; диференціація заробітної плати; доцільність економічної діяльності; нерівномірність формування й розподілу доходів у суспільстві), має базуватися ще й на тих, що забезпечують ефективний розвиток ринкової економіки й соціальний прогрес:

- поєднання ринкового й державного механізмів регулювання доходів — забезпечення ефективного функціонування ринкового механізму формування трудових і підприємницьких доходів та доповнення його державним регулюванням, що забезпечить переорієнтацію на активний тип соціальної політики;

- відповідність рівня наявних доходів вартості життя — забезпечення їх купівельної спроможності й достатності для задоволення основних потреб населення.

Регулюючи доходи населення, держава може використовувати різні методи, які в більшості випадків відповідають економічній ситуації:

- правові — створення та виконання таких нормативно-правових актів, законів, що забезпечують належний рівень доходів населення та справедливість їхнього розподілу;

- економічні — регулювання оплати праці, цін, сфери зайнятості, фінансування соціальної інфраструктури як суспільної системи соціального відтворення та соціальних гарантій, визначення мінімальної оплати праці, податкової політики, оплати праці державних службовців, працівників бюджетної сфери й державних підприємств;

- адміністративні — сила влади, використання заборон, дозволів або примусу.

Державне регулювання доходів полягає в їх перерозподілі через Державний бюджет, оскільки незадовільний стан розподільчих відносин визначає нерівність у

видатках та споживанні, навіть більшою мірою, ніж стан бідності, викликає відчуття несправедливості, є джерелом соціальних конфліктів. Така ситуація загрожує виснаженням людського капіталу, появою агресії та нестабільності, активізацією протестних настроїв. У результаті цього утворюється частина населення, яка відкидає працю і в якості життєвої стратегії обирає утриманство й існування за рахунок соціальної допомоги.

Соціальна політика за цих умов повинна втратити статус вторинної та стати невід'ємною, навіть домінуючою ланкою державної політики, виконуючи свою позитивну регулюючу роль, створюючи можливості для ефективного функціонування системи соціального захисту. Сучасна соціальна політика формується з двох складових. Активна складова закладає принципи самозабезпечення для тієї частини громадян, які це взмозі робити. Пасивна складова – це підтримка гарантованого рівня та якості життя тих категорій населення, що не можуть це робити самостійно. Перший напрям є, на наш погляд, визначальним, оскільки безпосередньо впливає не тільки на розширення виробництва, але й на розвиток соціальної інфраструктури, трансформацію системи економічних відносин. Він забезпечує процес формування людського капіталу, змінюючи характер економічних відносин, стимулюючи соціальну відповідальність бізнесу, мотивуючи до праці, її продуктивності. Отже, головною причиною втручання держави в процеси регулювання доходів сільського населення є необхідність відновлення і дотримання загальної рівноваги соціальної структури та підвищення рівня життя селян.

Основною складовою грошових доходів сільського населення є заробітна плата, належний рівень якої стимулює продуктивність праці, спонукає працівників підвищувати свою кваліфікацію. Ринкові механізми неспроможні забезпечити її справедливий рівень, через що зростає потреба в зваженому державному регулюванні, оскільки ефективність праці залежить від її оплати.

Забезпечення державного регулювання оплати праці в Україні здійснюють наступні інституції: Верховна Рада України, Президент України, Міжнародна організація праці (МОП), Міністерство соціальної політики, профільні

міністерства, Державна служба зайнятості України, Державна інспекція України з питань праці тощо.

Державне регулювання оплати праці здійснюється за рахунок:

- удосконалення законодавства про оплату праці, вжиття заходів для посилення контролю за його дотриманням, своєчасної виплати заробітної плати;
- відновлення ролі мінімальної заробітної плати як державної соціальної гарантії;
- контроль за виконанням угод і колективних договорів з метою посилення соціальних гарантій працівників;
- зменшення необгрунтованої надмірної міжгалузевої диференціації в оплаті праці;
- регулювання оплати праці працівників бюджетної сфери;
- забезпечення підтримки купівельної спроможності населення через індексацію грошових доходів;
- реалізація комплексу правових, організаційно-економічних, адміністративних заходів, спрямованих на легалізацію тіньових доходів.

Державне регулювання оплати праці здійснюється такими методами:

- 1) прямі – встановлення мінімальної заробітної плати, інших державних норм і гарантій в оплаті праці, міжгалузевих співвідношень, умов і розмірів оплати праці в бюджетних організаціях і установах, розмірів посадових окладів керівників державних підприємств;
- 2) непрямі – регулювання фонду споживання, оподаткування підприємств і доходів працівників.

Розмір мінімальної заробітної плати визначається з урахуванням потреб працівників і їх сімей, вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму працездатної людини, збереження її здоров'я, набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів і послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, а також загального рівня середньої заробітної плати, продуктивності праці й рівня зайнятості. Мінімальна заробітна плата

встановлюється в розмірі не нижчому від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб. У січні 2017 року розмір мінімальної заробітної плати підвищено до 3200 грн, а прожиткового мінімуму до 1600 грн, як наслідок, співвідношення мінімальної заробітної плати й прожиткового мінімуму склало 2:1 [123]. Це суттєво збільшило доходи працюючого сільського населення.

Проте результати дослідження в другому розділі показали суттєву диференціацію рівнів заробітних плат за видами економічної діяльності, в регіональному розрізі та за організаційними формами суб'єктів економіки, що потребує значної уваги з боку держави з метою усунення таких недоліків. Потребує державного регулювання ситуація щодо погашення заборгованостей із виплати заробітної плати. Так, на кінець 2016 року сума невикраденої заробітної плати по Україні склала 1880762 тис. грн, що спонукає до застосування адміністративних методів з метою її погашення та недопущення в подальшому подібних ситуацій [173].

Одним із дієвих інструментів державного регулювання доходів сільського населення є також соціальні трансферти, основним пріоритетом яких є підтримка найбільш соціально незахищених верств населення.

Соціальна допомога, фінансування якої здійснюється за рахунок бюджетних коштів, включає допомогу сім'ям з дітьми, грошові виплати малозабезпеченим сім'ям, субсидії на оплату житлово-комунальних послуг та побутового палива тощо.

Заходами державного регулювання соціальних трансфертів є:

- посилення адресної спрямованості соціальної допомоги населенню;
- допомога сім'ям з дітьми, особливо малозабезпеченим;
- надання грошової допомоги безробітним на період втрати роботи;
- залучення до громадських робіт безробітних з метою підвищення їх доходів;
- організація різноманітних форм благодійної діяльності й милосердя, спрямованих на підтримку соціально незахищених верств населення [198].

Відповідно до результатів дослідження встановлено, що частка соціальних трансфертів у структурі грошових доходів сільського населення є великою. Члени

сільських домогосподарств отримують їх істотно більше, порівняно з міськими. Це пов'язано з тим, що в сільській місцевості велику частку складають люди пенсійного віку, а низький рівень зайнятості економічно активного населення обумовлює значні виплати, допомоги по безробіттю. В останні роки (2014-2016 рр.) роль трансфертів особливо зросла, коли захисту з боку держави потребує поряд з незайнятим (безробітним, економічно неактивним) і зайняте населення (допомоги у вигляді субсидій, пільг).

Одним із наслідків соціальної політики, що проводиться в Україні, є постійне зростання частки витрат на соціальні потреби в сукупних державних витратах. «Соціальний захист та соціальне забезпечення» за останні роки є найбільшою бюджетною статтею, більшою, ніж охорона здоров'я (10,44%), освіта (16,8%) чи видатки на економічну діяльність (8,27%) (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Видатки зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення

Рік	Сума видатків зведеного бюджету України, млн грн	У % до загальних видатків	У % до ВВП
2000	5985,2	12,4	3,5
2014	138004,7	26,4	8,7
2015	176339,8	25,9	8,9

Джерело: сформовано на основі даних Держстату [123]

У 2000 році річні видатки на соціальний захист становили 12,4% від загальної суми видатків, зазначеної у зведеному бюджеті України. Проте в 2015 році вони зросли до 25,9%, що становило майже 9% ВВП. Зауважимо, що в 2016 році річні видатки на соціальний захист збільшилися до 30,92% від загальної суми видатків.

Відповідно до рекомендацій ООН, витрати на соціальну сферу повинні становити до 20% ВВП. Проте питома вага й обсяги ресурсів, що спрямовуються державою на соціальні потреби, можуть істотно відрізнятися, залежно від обраної моделі соціальної політики. У Швеції державою на соціальні потреби розподілялося понад 30% ВВП, у Німеччині – 28%, у США – 19%, а в

Японії – 16% [209]. Зауважимо, що саме у Швеції програми соціальних трансфертів призводять до найбільшого зменшення рівня бідності.

Попри несприятливу інфляційну ситуацію, бюджетна політика України в 2014–2015 роках характеризувалася механічним збільшенням соціальних видатків. Таким чином, відбувається підвищення розмірів соціальних трансфертів, яке випереджає темпи економічного зростання та обумовлює подальше розкручування інфляційної спіралі. Недоліки процесів реформування соціальної сфери призвели до порушення пропорцій між оплатою праці та її продуктивністю і, як наслідок, – збільшення питомої ваги тіньових доходів. Недосконала політика надання соціальних трансфертів в Україні призводить до того, що соціальні виплати не зменшують, а навпаки, збільшують нерівність у розподілі доходів. Це вказує на низьку адресність надання соціальних трансфертів – їх отримують небідні домогосподарства.

Результати дослідження виплати соціальних трансфертів в Україні показали неефективність чинної системи соціальної допомоги. Причини такої ситуації, на нашу думку, такі:

- номінальне зростання розмірів соціальних виплат повністю нівелюється впливом інфляції;
- обмеженість державних фінансових ресурсів, розміри більшості соціальних допомог визначаються на основі гарантованого мінімуму;
- зрівняльна політика щодо розмірів соціальних допомог;
- недостатнє використання активних методів підтримки;
- необґрунтований поріг надання допомоги з малозабезпеченості;
- значний відсоток охоплення соціальною допомогою небідних громадян, без урахування реальної нужденності претендентів [73].

Отже, негайного вдосконалення потребує методика призначення існуючих соціальних трансфертів у контексті вирішення проблеми «розмитості» критеріїв набуття права на допомогу та контролю за її призначенням. Чинна на сьогодні практика доволі часто призводить до прийняття невмотивованих рішень щодо

призначення допомоги малозабезпеченим громадянам та таких негативних наслідків:

- порушення соціальної справедливості;
- незахищеність бідного сільського населення та зростання масштабів бідності в сільській місцевості;
- провокування поширення патерналістських настроїв (налаштованості на отримання допомоги від держави);
- розвиток корупції.

Велика кількість користувачів соціальних трансфертів не дає можливості збільшувати рівень допомог. Як свідчать результати дослідження, підняття цін на продукти харчування в 2014-2015 рр. супроводжувалося зниженням рівня реальних доходів українців. Як наслідок – значна частка сільського населення знаходиться на межі виживання, а вартість споживчого кошика вийшла далеко за межі прожиткового мінімуму.

Слід зазначити, що прожитковий мінімум – один з основних факторів, що має вплив на формування доходів сільського населення, оскільки є основою при розрахунку пенсій, стипендій та соціальних допомог, встановлює межу абсолютної бідності. Розмір прожиткового мінімуму визначається вартістю споживчого набору, тобто того, без чого людина обійтися не може [220]. Чим біднішою і дешевшою буде корзина споживання, тим менший розмір соціальних стандартів встановлює держава.

У результаті дослідження встановлено, що вміст продуктового кошика, сформованого ще в 2000 році, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення», не переглядався до 2016 року й налічував 296 товарів і послуг [142]. У листопаді 2016 року Міністерство економіки та розвитку України провело його ревізію [141]. Головні нововведення – підвищення норми споживання працездатним населенням м'яса птиці на 166 г та риби – на 208 г. Також до цього кошика додали каву, чай,

сіль і лавровий лист. Норми споживання за іншими групами основних продуктів харчування залишилися без змін.

За цінами 2015 року набір продуктів харчування для працездатної особи на місяць становив не менше 1251 грн з прожитковим мінімумом у 1176 грн (з 1 вересня 1330 грн) (додаток Ф). На предмети першої необхідності (мило, зубна паста, шампунь), разом з елементарним набором лікарських препаратів і засобів санітарії, потрібно як мінімум 2587 грн. на рік або 215,58 грн на місяць на домогосподарство (додаток Х). Проте варто згадати про оплату комунальних послуг, на які в Україні підвищуються тарифи. Щодо одягу, то грошей на нього після придбання їжі й предметів особистої гігієни не залишається: навіть на найдешевший одяг «економ-класу» (наприклад, зимовий гардероб) потрібно витратити майже дві мінімальних заробітних плати.

Протягом останніх років (2016-2017 рр.) відбулося підвищення соціальних виплат, проте щорічна інфляція знецінює зростання доходів. Якби переглянути склад споживчого кошика відповідно до реальних потреб людей і перерахувати за цінами сьогодення, то прожитковий мінімум, а за ним мінімальну заробітну плату й пенсію, довелося б істотно підняти [220].

Дослідження Держкомстату показали, що в сільських домогосподарствах у 2015 році витрати на продукти харчування та безалкогольні напої складали 56,4% сукупних витрат та 45,4% грошових витрат, тоді як у передових країнах світу цей показник знаходиться в межах 10-12% [22].

Структура та розрахунок вартості споживчого кошика в інших країнах світу відрізняються від вітчизняного. Наприклад, у Німеччині до складу споживчого кошика входить понад 500 найменувань продуктів, у Франції – близько 250, а у Великобританії – понад 350. Річний набір в США аналогічно українському переліку включає близько 300 товарів. Найменший асортимент споживчого кошика жителів Росії – в його складі в 2016 році всього близько 150 різних продуктів і послуг. Так, в Україні, Білорусі та Росії споживчий кошик зібрав переважно життєво необхідні категорії. Європейські держави включають до його складу більш

широкий перелік товарів і послуг, що робить вартість європейських споживчих кошиків значно вищою [148].

Таким чином, результати дослідження показали, що невідповідність вартості споживчого кошика реальним цінам і потребам сільського населення спричинили до незбалансованості прожиткового мінімуму, що негативно впливає на розміри пенсій, соціальних допомог тощо.

Регулювання доходів сільського населення від продажу сільськогосподарської продукції повинно бути одним з пріоритетних напрямів державної політики. Як зазначалося в другому розділі, частка цього виду надходження за останні роки скорочується, що негативно впливає на формування бюджету сільських домогосподарств, продовольчу безпеку країни, знижує стимули до праці селян, створює демографічні проблеми в селі, адже непрацююча людина втрачає свою соціальну значимість.

Державне цінове регулювання в Україні регламентується Законом «Про ціни і ціноутворення» [62]. Мета державного регулювання цін на сільськогосподарську продукцію: забезпечення конкурентного стану ринку, соціальний захист населення, формування нового попиту та культури споживання населення, утримання інфляційного зростання цін. Формами державного регулювання цін є: обмеження рівня цін, введення податкових платежів, державна підтримка цін через дотації.

Одним з непрямих методів державного регулювання є встановлення рівня та диференціації ставок товарних податків, пільгового оподаткування. Відповідно до підпункту 165.1.24 статті 165 Податкового Кодексу України, доходи, що отримують громадяни України від продажу власної сільськогосподарської продукції, яка вирощена безпосередньо фізичною особою на її земельній ділянці, не декларуються і податок на доходи фізичних осіб не сплачується. Якщо розмір земельних ділянок перевищує 2 га, дохід від продажу сільськогосподарської продукції підлягає оподаткуванню на загальних підставах. Доходи, отримані від продажу власної продукції тваринництва, не є оподатковуваними, якщо їх сума

сукупно за рік не перевищує 50 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року [134].

Результати дослідження показали, що зменшення податкового тиску на сільське населення при реалізації ними сільськогосподарської продукції значно збільшує рівень їх доходів. Якщо країні потрібна продукція цих господарств (а вона потрібна), то слід надати їм державну підтримку, як це робиться в Європейських країнах. Упереджено ставитися до розвитку господарств населення, особистих селянських господарств – рівнозначно грішити проти істини. Слід брати до уваги, що при врахуванні оплати затраченої праці продукція, вироблена в господарствах населення, є збитковою.

Процес отримання доходу сільським населенням ускладнює проблема реалізації сільськогосподарської продукції. За умови продажу її переробним підприємствам, виходить низька рентабельність виробництва продукції в господарствах населення. Як зазначено в першому розділі, частина селян самотійно продає продукцію на стихійних ринках, що суттєво збільшує рівень їх надходжень. Але більшість населення не має такої можливості через стан здоров'я, вік, незручне транспортне сполучення, відсутність власного транспортного засобу тощо.

За результатами дослідження встановлено, що основною причиною труднощів при реалізації сільськогосподарської продукції є неорганізованість аграрних ринків. Спостерігається відсутність ефективних маркетингових каналів збуту продукції (посередника між виробником продукції і споживачем), особливо для господарств населення, а ті, які існують, – монополізовані посередники. Це є причиною нестабільності кон'юнктури ринків, недоотримання безпосередніми товаровиробниками значної частини прибутку, яка переходить до посередників-торговців. Відчувається нагальна потреба у створенні служб, які б вивчали кон'юнктуру аграрного ринку для прогнозування та поширення маркетингової інформації серед товаровиробників. Причиною такого стану є тінізація та монополізація каналів реалізації сільськогосподарської продукції; постійний дефіцит фінансових ресурсів, що обмежує створення та розвиток окремих елементів інфраструктури аграрного ринку; неефективність державної політики

щодо створення умов для розвитку кооперативних та інших некомерційних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників у сфері заготівлі, переробки, реалізації продукції та фінансового й транспортного обслуговування товарних потоків; відсутність якісного інформаційного забезпечення населення з питань господарювання в ринкових умовах.

Визначено, що складовою грошових доходів сільського населення є дохід від підприємницької діяльності. Державне регулювання даного виду доходу здійснюється відповідно до положень Закону України «Про підприємництво» [56].

Основними заходами державного регулювання доходу від підприємницької діяльності є:

- створення сприятливих умов для розвитку підприємництва;
- формування довіри в населення до банківської системи шляхом ліквідного обслуговування вкладів і гарантування їх збереження в золотому чи валютному еквіваленті;
- забезпечення стабільності податкової системи та встановлення поміркованого податку на доходи від підприємницької діяльності;
- розробка та впровадження комплексу цілеспрямованих заходів з легалізації тіньових доходів, отриманих від підприємницької діяльності;
- забезпечення широкого впровадження банківськими установами дієвих механізмів і напрямів кредитування населення [198].

У процесі дослідження встановлено незначну частку доходу від підприємницької діяльності, що свідчить про домінуючу роль заробітної плати. А це означає, що більшість селян є працівниками найманої праці.

Така ситуація є результатом недосконалої політики держави, спрямованої на розвиток підприємництва в сільській місцевості. Не на користь сільгоспвиробників функціонує й інвестиційна політика держави. Одним із шляхів підвищення рівня доходів і зайнятості сільського населення, ефективності виробництва в галузі та забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції є максимальне залучення інвестиційних ресурсів, оскільки в сільському господарстві значно вища віддача від їх використання, ніж у цілому по економіці країни (додаток Ц).

Так, на одну інвестовану гривню в сільському господарстві одержують 8,5 грн ВВП проти 5,5 грн у цілому по економіці, тобто в 1,5 рази більше. Але надходження інвестиційних ресурсів у сільськогосподарське виробництво неадекватне вкладу сільського господарства у створення ВВП країни. Частка створеного сільським господарством ВВП у загальному обсязі в середньому за 2002-2014 рр. дорівнює 9,1%, а частка інвестицій в аграрний сектор – 6,1% від суми інвестицій в економіку країни. Таким чином, їх питома вага в основний капітал сільського господарства менша, ніж частка доданої вартості аграрного сектору в економіці країни. Необхідно удосконалити економічний механізм господарювання, за якого всі галузі й сфери діяльності економіки країни мали б однакові економічні умови для відтворення виробництва, тобто на вкладений у виробництво рівновеликий капітал одержували рівновеликі прибутки [90].

Цілком зрозуміло, що методологію фінансового забезпечення аграрного сектору економіки України потрібно змінювати докорінно. Одним із джерел поповнення коштів для активізації діяльності сільського господарства в умовах нестачі внутрішніх інвестиційних ресурсів є іноземні інвестиції.

Серед непрямих методів державного регулювання підприємницької діяльності є також пільгове кредитування. Кредитне забезпечення як джерело фінансування інвестиційної діяльності в сільському господарстві України помітну роль почало відігравати лише з початку нового тисячоліття. Причиною цього був занадто високий розмір процентної ставки (наприклад, 49,1% у 2000 році), вищий, ніж у середньому по економіці. З роками він зменшився й у 2014 році в середньому для сільського господарства становив 20,1%. Проте спостерігається значне коливання процентної ставки протягом останніх років: наприклад, у 2010 році максимальна амплітуда коливань від мінімального (13,7%) до максимального значення ставки (22,8%) протягом року становила 9,1 п.п. [125]. Така ситуація на кредитному ринку не на користь позичальникам, особливо домашнім господарствам, оскільки для них кредитна ставка ще вища. Такі умови не дають можливості сільському населенню отримати кошти на придбання сучасної техніки, розширення підсобного господарства чи на особисті потреби.

Як результат, близько 75% фермерів вказують, що обмежений доступ до фінансування є ключовою проблемою їх подальшого розвитку. Можливості банків кредитувати підприємства та домогосподарства аграрного сектору часто обмежені у зв'язку з відсутністю якісної застави, оскільки інфраструктура, побудована за радянських часів, спрацьована й застаріла, а приймаючи в заставу майбутній урожай, банк несе значний ризик утрати предмета застави [2].

Така система кредитного забезпечення зв'язує руки сільському населенню, яке має бажання в подальшому розширити особисте господарство, підвищити доходи та покращити матеріальне становище, тому й потребує відповідної трансформації. Необхідна реорганізація в напрямку подолання політики «дорогих грошей». Держава повинна відновити практику компенсації відсотків за кредитами, підтримати проекти щодо збільшення пільгового довгострокового кредитування сільського населення через відповідні державні дотації, таким чином зацікавлюючи та стимулюючи його до підприємницької діяльності, самозайнятості. Бюджетне фінансування сільського господарства сприятиме налагодженню масового виробничого процесу на селі, розвитку малого та середнього бізнесу (не агрохолдингів, оскільки вони залучають невелику кількість працівників). Це забезпечить селянину робоче місце, достойну заробітну плату, а в подальшому й пенсію, підвищить продуктивність галузі, зайнятість сільського населення. Досить часто жителі сіл переїжджають у місто не через те, що їм там подобається, а через наявність робочого місця, а при його появі в селі із задоволенням повернулися б назад.

З переходом України до ринкових засад господарювання доходи сільського населення від власності отримали законне визнання і набувають дедалі більшого поширення в сучасних умовах. Результати дослідження засвідчують незначну частку доходу від власності у структурі грошових доходів сільських домогосподарств [22]. У середньому одне міське домогосподарство отримує менше доходів від власності, ніж сільське, що зумовлено більшою часткою доходів від здавання в оренду земельних паїв.

Державне регулювання доходу сільського населення від власності включає наступне: дивіденди, відсотки від акцій, внесків та договорів оренди земельних

ділянок та майна; доходи населення від власності на землю; проценти за вкладками, отримані від банків фізичними особами. Заходами державного регулювання доходів від власності є:

- удосконалення законодавчих актів щодо використання населенням власного майна для отримання доходів;
- формування довіри в населення до банківської системи шляхом ліквідного обслуговування вкладів і гарантування їх збереження;
- розширення безготівкових форм розрахунків комерційних банків з фізичними особами шляхом створення системи електронних пластикових карток, переведення доходів громадян на вклади й розрахункові рахунки в установах банків, проведення розрахунків чеками, перерахування коштів з банківських рахунків за придбані товари й одержані послуги, комунальні платежі тощо;
- забезпечення стабільності податкової системи та встановлення поміркованого податку на доходи від власності;
- розробка та впровадження комплексу цілеспрямованих заходів з легалізації тіньових доходів, отриманих від власності [198].

Доходи від власності в розвинених країнах ринкової економіки відіграють важливу роль у мотиваційному механізмі трудової діяльності. «Демократизація капіталу» поставила робітників ближче до власності, ніж це зробила командно-адміністративна система управління, що позитивно позначилося на результатах виробництва. Така форма розподілу власності органічно пов'язує особистий інтерес з колективним, сприяє відродженню малорентабельних і збиткових підприємств, активізації соціальної та трудової активності населення. Проте слід зберегти принцип, згідно з яким доходи від власності у формі дивідендів, відсотків, ренти мають лише допоміжний характер. Нетрудові доходи можуть послабити ініціативу й стимули до трудової діяльності. Особи, які живуть переважно за рахунок ренти, утворюють паразитичний прошарок населення. Тому державі потрібно регулювати джерела формування надходжень, щоб основну частку доходу працездатне населення одержувало за суспільно корисну працю.

За результатами дослідження встановлено, що значну частку доходу сільське населення отримує від здачі в оренду земельної ділянки (паю). Тому державі необхідно контролювати цю ситуацію та стимулювати сільське населення до активної трудової діяльності з метою підвищення зайнятості в сільській місцевості, розвитку виробництва та підприємництва.

З іншого боку, як зазначено в другому розділі, цей вид доходу сільського населення характеризується певними недоліками в процесі його отримання. Така ситуація потребує державного регулювання з метою захисту прав власників, виявлення фактів порушення законодавства з боку орендарів та раціонального використання ресурсу (землі).

У процесі дослідження визначено, що з метою отримання додаткового доходу сільське населення почало акумулювати вільні кошти (заощадження) на депозитних рахунках. Динаміка процентної ставки показує її поступове підвищення [125]. Таким чином, капітал (дохід від власності) почав перетікати з сільського господарства в банківську сферу, оскільки норма середнього депозитного відсотка часто перевищує величину можливого чистого прибутку від інвестування активів у розширення сільськогосподарського виробництва. Це пов'язано з тим, що розвиток сільського господарства тісно пов'язаний із високим рівнем ризику, що полягає у відсутності гарантій одержання результатів виробничої діяльності під впливом різних чинників, насамперед природних. У зв'язку з цим, у розвинених країнах світу набуло поширення і стимулює розвиток агропромислового комплексу агрострахування. Для України поки що цей процес формується суперечливо, з пошуками власних ефективних моделей страхової політики як макро-, так і мезорівня. Найважливішими проблемами є: відсутність чітких цілей і стратегії розвитку страхування, плану участі держави, не визначено види сільськогосподарського страхування, наявність недоліків чинного законодавства й недосконалість методичної бази, неповна й важкодоступна інформація про умови й порядок страхування.

Сфера системи аграрного страхування досить широка [3]. Стислий аналіз існуючих схем за кордоном наведено в додатку III. Загалом, існує два види програм

– програми страхування врожайності та програми страхування доходів, які гарантують компенсацію втрат виробника сільськогосподарської продукції не тільки від недобору врожаю, а й від зниження цін на продукцію.

За даними Аграрного страхового пулу, «на сьогодні в Україні відсутня ефективна загальнодержавна система страхування сільськогосподарських ризиків, яка мала б забезпечити належний захист інтересів сільськогосподарських товаровиробників та держави». Саме тому, «основною задачею побудови загальнодержавної ефективної системи страхування сільськогосподарської продукції є створення чіткого, прозорого механізму співпраці між аграріями, державою, страховиками та іншими учасниками ринку» [3].

За результатами дослідження встановлено, що на рівень доходів сільського населення значний вплив має стан ринку праці в сільській місцевості. Внаслідок банкрутства більшості переробних й обслуговуючих підприємств селяни втратили свої робочі місця. Сотні тисяч сільських жителів, як трудові мігранти, змушені шукати джерела заробітків за кордоном. Це підриває трудовий потенціал сільського населення, закладаються проблеми майбутнього соціально-економічного розвитку сіл. Якщо кількість робочих місць та їх структура залишатимуться такими ж, як і зараз, то забезпечити відповідний рівень добробуту сільського населення не вдасться навіть при багатократному підвищенні заробітної плати та пенсій. Саме тому велике значення у вирішенні цієї надзвичайно складної проблеми належить державному регулюванню:

Об'єктами державного регулювання ринку праці є:

- рівень зайнятості (регулювання пропозиції робочої сили й кількості робочих місць);
- трудові відносини (оплата й умови праці, охорона праці, умови найму та звільнення);
- розподіл і перерозподіл робочої сили;
- соціальні відносини між роботодавцями й працюючими;
- підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації працівників.

Суб'єктами державного регулювання ринку праці є: Міністерство праці та соціальної політики, служби зайнятості (обласні, міські, районні), відділи та управління з праці та соціальних питань при державних адміністраціях.

Результати дослідження засвідчили, що спричинене інфляцією підвищення цін призвело до зниження реальних доходів та купівельної спроможності сільського населення, особливо тих його верств, які не можуть захиститися від знецінення грошей.

Заходами державного регулювання щодо проведення антиінфляційної політики є:

- стабілізація інфляційних очікувань;
- обмеження грошової маси в обігу;
- контроль за рівнем доходів населення;
- реформування податкової системи;
- регулювання валютного курсу;
- широкомасштабна приватизація;
- зменшення бюджетного дефіциту;
- демонополізація товарного ринку.

У сучасній практиці застосовуються такі напрями антиінфляційної політики:

— дефляційна політика (регулювання попиту) полягає у впливі на окремі елементи платоспроможного попиту з метою обмеження його та формування нового співвідношення попиту й пропозиції як щодо товарів, так і щодо грошей. З метою регулювання попиту на практиці використовуються заходи грошово-кредитної, структурно-інвестиційної і бюджетної політики;

— політика доходів (регулювання витрат) полягає в прямому обмеженні зростання цін і доходів, передовсім заробітної плати. Таким чином, зменшується зростання витрат на виробництво товарів, у ціну яких входять ці величини. Це гальмує саморозвиток інфляційних процесів. Водночас стримування зростання заробітної плати спричиняє обмеження платоспроможного попиту, що негативно впливає на економіку. Тому політика доходів часто використовується в поєднанні із заходами дефляційної політики. Регулювання цін і заробітної плати в

державному секторі справляє подвійний вплив на інфляційні процеси, стримуючи підвищення загального рівня цін і стабілізуючи державний бюджет;

— адаптаційна політика, що реалізується за рахунок індексації доходів (повній або частковій) через підвищення заробітної плати працівників бюджетних установ, пенсій, грошових виплат і заощаджень населення з урахуванням зростання цін. Така індексація не усуває інфляції, а лише пом'якшує її негативний вплив, хоч вона й сама може перетворитися на потужний інфляційний фактор, якщо здійснюється за умов бюджетного дефіциту, котрий фінансується за рахунок грошової емісії.

Зауважимо, що ріст інфляції протягом 2014-2015 рр. в Україні спричинив знецінення реальних доходів сільського населення. З метою її пом'якшення Урядом було вжито низку антиінфляційних заходів: збільшено розмір мінімальної заробітної плати, що суттєво згладило ситуацію для працюючої частини сільського населення, частково індексовано соціальні виплати. Отже, поряд з позитивними результатами, нерівномірний розподіл доходів фактично загострює проблему диференціації сільського населення. Тому основним завданням державного регулювання повинен стати захист найбільш вразливих верств сільського населення шляхом індексації пенсій, соціальних допомог.

З метою збереження доходів сільського населення від впливу інфляції пропонуємо зменшення державних витрат за рахунок підвищення адресності соціальних допомог, пристосування податкової системи до антиінфляційної політики (уведення прогресивного оподаткування: бідні платять менше, а багаті – більше), скорочення росту дефіциту за рахунок диверсифікації виробництва в сільській місцевості, підтримки розвитку особистих підсобних господарств.

У результаті дослідження встановлено, що значну частку грошових доходів сільського населення становлять тіньові доходи. Така ситуація вимагає активної участі держави з метою недопущення високої соціальної нерівності, уникнення декларування та оподаткування доходів. У такому випадку механізм реалізації державного регулювання щодо легалізації тіньових доходів населення включає:

- створення умов, що сприятимуть легалізації тіньових доходів та зниженню податкового навантаження на фонд оплати праці;
- прискорення формування повноцінної правової бази для легальної діяльності всіх підприємницьких структур, а також посилення боротьби зі злочинністю й корупцією;
- посилення контролю та забезпечення оперативного супроводження трудової міграції населення за кордон;
- послідовне зменшення податкового навантаження на платників податків з одночасним розширенням бази оподаткування та впровадження в практику ефективних методів виявлення прихованих доходів і об'єктів оподаткування;
- створення умов для легалізації через оподаткування тіньових доходів окремих категорій працюючих у сфері побутових послуг, послуг охорони здоров'я, освіти, транспорту, державного управління тощо;
- запровадження механізму підтвердження законності доходів громадян у разі купівлі дорогих товарів (квартир, будинків, автомобілів), а також внесення на банківські рахунки значних сум вкладів тощо;
- посилення фінансової, адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків [198].

Отже, процеси формування доходів сільського населення нерозривно пов'язані з відповідними процесами в державі. Спад економічної кон'юнктури негативно позначився на скороченні доходів селян, що вплинуло на їх купівельну спроможність. Уважаємо, що економічна політика держави має бути максимально виваженою і спрямованою на вирішення основних завдань вітчизняної економіки з метою задоволення потреб сільського населення як категорії, що складає третину населення країни та забезпечує її продовольчу безпеку.

3.3. Науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення процесів формування доходів сільського населення

Результати дослідження показали, що процес формування доходів сільського населення вимагає кардинальних змін в економічній і соціальній політиці держави.

Проте, крім перебудови поглядів владних структур, необхідні зміни й у свідомості власників підприємств, органів місцевого самоврядування (громад), самого населення щодо вирішення соціально-економічних проблем у сільській місцевості.

Дослідивши динаміку та вплив цілого ряду факторів на рівень доходів сільського населення, вивчивши особливості галузі сільського господарства та ринку праці в сільській місцевості, проведено SWOT-аналіз з виявленням сильних і слабких сторін, можливостей і загроз та установленням взаємозв'язку між ними. Це потрібно для формування стратегії поведінки, визначення основних напрямів і перших найбільш важливих кроків, необхідних для удосконалення процесу формування доходів сільського населення (додаток ІІІ).

Удосконалення формування доходів сільського населення пропонуємо здійснювати на основі Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки, зокрема її стратегічного пріоритету «Сільський розвиток – відродження українського села» [43], та Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки [157] (рис. 3.4).

Основною метою Єдиної комплексної стратегії розвитку є підвищення конкурентоздатності сільського господарства і сприяння розвитку сільських територій на сталій основі відповідно до стандартів ЄС і міжнародних стандартів, а Концепції розвитку – створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації, покращення матеріально-фінансового становища сільського населення.

З метою підвищення рівня доходів селян, їх купівельної спроможності та детінізації надходжень внесемо науково-практичні рекомендації для кожного, хто бере участь у процесі формування доходів сільського населення.

Рис. 3.4. Пріоритетна нормативна база політики формування доходів сільського населення

Джерело: [43, 157]

Виходячи з результатів дослідження, пропонуємо такі науково-практичні рекомендації в області державного регулювання з метою удосконалення формування доходів сільського населення:

- упровадження теорії щодо формування доходів сільського населення на основі системного підходу, що є методологічною базою досліджень, оскільки дає змогу розглядати економічні процеси в сільській місцевості, враховуючи всю різноманітність взаємопов'язаних підсистем, збалансованість та ефективність функціонування яких забезпечує зростання якості життя сільського населення;
- поширення концепції збалансованого людського розвитку, що передбачає гармонійний розвиток людини на засадах дохідцентризму як умови такого розвитку;

— виокремлення сезонного безробіття в сільському господарстві в окрему форму, яка потребує державного захисту шляхом внесення відповідних змін до Закону України "Про зайнятість населення";

— населення, яке проживає в містах, але щоденно займається сільськогосподарською діяльністю (рослинництвом чи тваринництвом), пропонуємо відносити до категорії, що отримує доходи сільського населення. Зауважимо, що раніше адміністративно-територіальні одиниці формувалися виходячи з галузі діяльності, де задіяна найбільша кількість населення. Отже, якщо пріоритетною була сільськогосподарська діяльність, то жителів даної місцевості відносили до сільського населення. Ми до цієї категорії відносимо також населення, яке займається ОПГ повсякденно вдома та має результати сільськогосподарської діяльності у своєму сімейному бюджеті, що використовуються при споживанні чи заощаджуються. Але якщо населення, що проживає в сільській місцевості, жодним чином не залучене до сільського господарства, працює в іншій галузі й не має ніяких надходжень від земельних ділянок, то вважаємо, що воно не отримує доходи сільського населення. Проте ОПГ є поширеними не лише в сільській місцевості. Сьогодні непоодинокими вони є і в міських поселеннях, тому доходи, отримані від ведення ОПГ, доречно вважати доходами сільського населення;

— застосування прогресивного оподаткування. Яскравим прикладом є податок на доходи фізичних осіб. Такі умови сприятимуть зменшенню диференціації та реальному перерозподілу коштів: сплачені податки багатих направлялися б на допомоги, відкриття власної справи, перенавчання малозабезпечених верств сільського населення;

— доведення рівня доходів сільського населення до середнього по економіці країни з урахуванням діючих соціальних стандартів, але в контексті вирішення проблеми «розмитості» критеріїв набуття права на допомогу та контролю за її призначенням, посилення адресності;

— створення відповідних економічних, законодавчих та соціальних умов для формування та закріплення в сільській місцевості широкого прошарку

громадян середнього класу. У більшості країн з розвинутою економікою чисельність середнього класу дорівнює 60-70% населення. Як основний платник податків, він виконує функцію найпотужнішого економічного «донора», формує державний і місцеві бюджети, фінансує необхідні соціальні трансферти, створює можливості розширення фінансування науки, освіти, охорони здоров'я, культури. Сплачуючи податки, середній клас здатний підтримувати соціально пасивне населення й тим самим виступати гарантом реалізації державних соціальних програм. У країнах із соціально зорієнтованою економікою до середнього класу належать навіть вразливі верстви населення – пенсіонери, інваліди, багатодітні та неповні сім'ї. До цієї категорії, як за рівнем доходу, так і за якістю життя, їм дозволяє увійти існуюча розгалужена та диверсифікована система соціального забезпечення. В Україні ж навіть працівники бюджетних сфер економіки, не кажучи про вразливі верстви населення, за своїм соціальним статусом не можуть бути віднесені сьогодні до середнього класу через їх мізерне бюджетне фінансування. Якщо лікарі, вчителі, інженери у Європі належать саме до цього класу, то в Україні більшість із них має доходи нижчі за ті, які гарантують стабільний добробут;

- субсидування міграції з депресивних регіонів у місця, де є потреба в працівниках (відомий американський економіст Дж. Гелбрейт писав про міграцію як один з найефективніших засобів боротьби з бідністю);

- забезпечення динамічного зростання рівня реальних доходів сільського населення при збалансуванні з іншими макропоказниками;

- зменшення обсягу тіньового сектору за допомогою використання найрізноманітніших прийомів та реалізації заходів адміністративного, економічного, правового й морально-етичного (соціального) характеру, у тому числі за рахунок точного визначення та вимірювання кожного окремого елемента тіньової діяльності;

- декларування не тільки доходів, а й витрат населення, що значно спростить роботу податкових органів країни, допоможе вивести економіку з тіні та забезпечить соціальний захист сільського населення.

Результати дослідження показали, що протягом останніх років зростає частка оплати праці в структурі грошових доходів сільського населення. Проте за міжнародними стандартами Україна помітно відстає від економічно розвинутих країн світу. Тому пропозиціями щодо державного регулювання оплати праці сільського населення є:

- підвищення частки доходів від оплати праці в структурі грошових доходів до рівня економічно розвинутих країн світу (до 50%) [31];
- індексація оплати праці як інструмента нейтралізації інфляції;
- мінімізація диференціації у рівнях середньомісячної номінальної заробітної плати за видами економічної діяльності, в регіональному розрізі та за організаційними формами суб'єктів економіки;
- ліквідація заборгованості з виплати заробітної плати в усіх секторах і галузях економіки та недопущення її виникнення в майбутньому [35];
- установа системи примусової сплати відсотків роботодавцем працівникам за період необумовленої затримки заробітної плати.

Вважаємо, що розв'язати проблему легалізації заробітної плати можливо лише з використанням раціонального комплексного підходу щодо створення та забезпечення успішного функціонування дієвої системи заходів боротьби з роботодавцями, які ведуть «тіньову» діяльність. Згідно змін у законодавстві, за невиконання трудового законодавства роботодавцям обіцяно адміністративну й кримінальну відповідальність. Так, у 2017 році за недопущення державного інспектора праці до перевірки, коли вона здійснюється з метою виявлення працівників з неоформленими трудовими договорами, виплати заробітної плати без нарахування й сплати ЄСВ (в конверті), доведеться заплатити 320 000 грн. Штраф у 32 000 грн передбачається при недотриманні мінімальних державних гарантій з оплати праці, наприклад, коли не оплачена робота в нічний час, у вихідний або святковий день.

Це достатньо значні економічні збитки підприємствам у разі підтвердження в них фактів «тінізації», що, наш погляд, повинно змусити роботодавців замислитися, яку економічну політику обирати. Тому рекомендується

добросовісне виявлення відповідними органами правопорушників та притягнення їх до відповідальності, що допоможе зменшити зарплатний дефіцит.

З метою посилення ефективності соціальних трансферів щодо соціального захисту сільського населення, зниження рівня бідності та зменшення нерівності в розподілі доходів пропонуємо такі науково-практичні рекомендації:

- зменшення частки соціальних виплат до 20% у структурі грошових доходів селян;

- запровадження принципу адресності, що забезпечить цільовий характер допомог, соціальну справедливість, орієнтацію на малозабезпеченість. При цьому повинні бути опрацьовані критерії таких персональних підходів (що є основними в закордонній практиці), як рівень доходів, регіон проживання, демографічний склад сім'ї (чисельність працездатних осіб, дітей, людей похилого віку), об'єктивних можливостей здачі земельної ділянки в оренду. Отже, держава підтримуватиме лише тих, хто найбільше цього потребує;

- створення єдиної інформаційної бази даних про матеріальний стан і доходи громадян. Цьому сприятиме розвиток більш ефективних інтеграційних механізмів взаємодії різноманітних органів і структур, які мають взаємозв'язок з домогосподарствами (податкові інспекції, Пенсійний фонд, служби зайнятості, фінансові установи, органи місцевого самоврядування тощо). Це дасть можливість звести до мінімуму «неефективні» соціальні виплати з державного бюджету та соціальних позабюджетних фондів [32];

- стимулювання спочатку добровільної, а за кілька років й обов'язкової накопичувальної системи пенсійного забезпечення, яка спонукатиме сільське населення реєструвати свої доходи й забезпечить необхідний зв'язок між характером трудової діяльності (тривалістю стажу та сумою внесків до Пенсійного фонду) і матеріальним забезпеченням у старості. Використання недержавних джерел фінансування пенсій в розвинених країнах перевірене часом і стимулюється державою, оскільки це скорочує кількість людей, залежних від підтримки держави, та створює умови для того, щоб держава зосередилася на пенсійному забезпеченні найменш захищених верств населення;

— раціоналізація соціальних зобов'язань. Частину їх доцільно перевести на страхові принципи фінансування. Зокрема впровадження страхового фінансування медичних послуг у рамках системи соціального страхування. Такий підхід обумовлює можливість отримання при настанні страхового випадку соціальної підтримки в розмірах, що перевищують соціальні гарантії держави;

— зміна форм призначення трансфертів (монетизація пільг). Перехід від безготівкової форми до грошової, або форми «штучних грошей». Цей напрямок сприяє підвищенню контролю, є прозорим з точки зору вартості наданих послуг (допомоги), дає можливість більшого вибору для споживачів послуг. Пропонуємо мінімізувати оплату проїзду в міському та приміському пасажирському транспорті, на що має право третина населення країни (фактично використовує трохи більше половини цієї третини), та право на пільговий проїзд у міжміському транспорті (мають 13% населення, а використовують його лише 2,5%), і замінити їх грошовими виплатами. По-перше, пільга обмежує право вибору, наприклад, пенсіонера між проїздом на трамваї та покупкою будь-яких товарів чи оплатою послуг; по-друге, переважна більшість сільських пенсіонерів не користуються послугами транспорту, хоча кошти з бюджету на них виділяються так само, як і міським, проте останні користуються даною пільгою значно частіше;

— удосконалення методики визначення сукупного доходу сім'ї, що дає право на отримання допомоги, з метою підвищення ефективності та адресності соціальних трансфертів;

— зміщення акцентів з пасивних форм соціального захисту (використання соціальних допомог) на ширше використання форм активної соціальної допомоги, покликаної стимулювати економічну самостійність селян (скажімо, допомоги на покриття витрат на перекваліфікацію, повну або часткову сплату відсотків за банківськими кредитами для організації та ведення власного бізнесу тощо), з метою підвищення дієвості системи виплати соціальних трансфертів сільському населенню, економії бюджетних коштів або отримання подальшої вигоди у вигляді податкових надходжень, росту ВВП;

— перегляд складу споживчого кошика відповідно до реальних потреб селян і перерахунок за цінами сьогодення.

З метою підвищення ефективності регулювання доходів сільського населення від продажу сільськогосподарської продукції пропонуємо наступні науково-практичні рекомендації:

— орієнтація на підвищення частки доходу від продажу сільськогосподарської продукції в грошових доходах сільських домогосподарств до 15-20%;

— забезпечення належного фінансування державних інституцій, що забезпечить вищу ефективність цінового регулювання аграрного ринку, удосконалення маркетингової політики;

— контроль цін на сільськогосподарську продукцію з метою недопущення спаду виробництва та падіння потужностей галузей за рахунок дотацій, цільових програм розвитку, зменшення податкового тиску, забезпечення державних гарантій (зокрема виробникам тваринницької продукції);

— налагодження належного інформаційного забезпечення щодо собівартості продукції, яка виробляється в особистих господарствах шляхом вибіркового опитування селян, що забезпечить доступ до інформації щодо оцінки якості продукції;

— установлення оптимальних дотаційних виплат сільському населенню за реалізацію сільськогосподарської продукції. Наприклад, раз на рік за кожний кілограм проданого молока, м'яса, картоплі тощо компенсувати, залежно від виду, частину вартості продукції. Гроші на фінансування такої програми можна отримати, установивши відповідний податок із перекупників, які часто отримують набагато більші доходи, ніж виробники. Це дасть змогу підвищити рівень доходів сільського населення, забезпечити їм відповідний соціальний захист, детінізувати надходження, збільшити обсяг виробництва сільськогосподарської продукції та інвестиційну привабливість агросектору;

— сприяння розвитку кооперації в сільській місцевості. Це збільшить розмір присвоєного прибутку й забезпечить вищу рентабельність. Збільшення обсягів

виробництва сприятиме підвищенню реалізаційних цін. У деякій мірі вирішуватимуться інфраструктурні проблеми, які частково покладені на фермерські господарства. Кооперація, можливо, призведе до посилення нерівномірності доходів сільського населення. У вирішенні цього питання основну роль відіграє політика держави: встановлення прогресивного оподаткування доходів фізичних і юридичних осіб;

- забезпечення розвитку заготівельних пунктів на селі, особливо молока, у першу чергу, за рахунок сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та ресурсів переробних підприємств.

Для виправлення ситуації у сфері формування доходу сільського населення від підприємницької діяльності вносимо такі науково-практичні рекомендації:

- збільшення частки доходу від підприємницької діяльності в структурі грошових доходів сільських домогосподарств до 15%;

- розширення малого підприємництва, оскільки агрохолдинги, за рахунок високої механізації виробничого процесу, не забезпечують відповідного залучення людей до праці;

- сприяння відновленню довіри сільського населення до інструментів та інституцій фінансового ринку, забезпечення підприємцям у сільській місцевості, селянсько-фермерським господарствам належних умов ефективного функціонування за рахунок активізації співпраці з банківськими установами шляхом створення цільових програм сприяння розвитку та підтримки, що забезпечать надання їм довгострокових кредитів з мінімальними відсотковими ставками;

- підвищення інвестиційного клімату й державних гарантій інвесторам, упровадження зарубіжних кредитних технологій, які ще не знайшли свого місця на кредитному ринку України;

- активізація роботи з пільгового оподаткування аграрного сектору з метою підтримки й стимулювання сільськогосподарського виробництва як такого, що поступово втрачає свої оберти, та перегляд системи оподаткування для всіх галузей, що функціонують у сільській місцевості з метою розширення ринку праці та соціальної інфраструктури;

- збільшення цільового фінансування через програми підтримки молодих фермерів;
- відновлення практики повернення ПДВ фермерам. Надмірний податковий тиск на аграріїв стимулює збільшення тіньових доходів, зниження закупівельних цін, що зменшує можливість отримання адекватного доходу;
- підтримка національного товаровиробника за рахунок проведення державних закупівель, установлення квот на імпорту сільськогосподарську продукцію;
- застосування моральних, цивілізованих методів контролю за підприємцями, щоб бізнес зрозумів, що перебувати в тіньовій зоні може бути дорожче, ніж у «світлі».

З метою вдосконалення державного регулювання доходу від власності пропонуємо застосовувати наступні заходи:

- залучення селян до суспільно корисної праці;
- індексування на законодавчому рівні нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, виходячи з індексу споживчих цін;
- укладення договорів оренди земельної ділянки (паю) на переважно довгострокові терміни [228];
- підвищення кримінальної відповідальності органів місцевого самоврядування за нераціональне й неправомірне використання земельних ділянок;
- розвиток державної системи аграрного страхування із залученням страхового бізнесу з метою суспільно корисного використання сільським населенням доходу від власності.

Як зазначено вище, крім державного регулювання, важливу участь у формуванні доходів сільського населення беруть й інші учасники цього процесу. Основними науково-практичними рекомендаціями з удосконалення діючої системи оплати праці на рівні підприємств мають стати:

- взаємозв'язок заробітної плати селян з вартістю робочої сили, оскільки в сільській місцевості є високим коефіцієнт економічного навантаження на працюючого;

- забезпечення стимулюючої ролі оплати праці на підприємствах, як основного джерела формування доходів селян;

- збільшення частки заробітної плати в новоствореній вартості. Як показує зарубіжний досвід, вона не повинна бути меншою від двох третин. У разі її зменшення підриваються стимули до праці, знижується ефективність суспільного виробництва [73]. Зауважимо, що в структурі собівартості вітчизняної продукції тільки вартість сировини складає 86-90% [224].

- збільшення фонду оплати праці підприємств за рахунок використання прискореного методу зменшення залишкової вартості основних засобів при нарахуванні амортизації, підвищення оборотності оборотних засобів і рентабельності виробництва, збільшення частки заробітної плати в структурі собівартості аграрної продукції, упровадження інноваційних технологій, спрямованих на зменшення матеріальних витрат;

- розрахунок заробітної плати здійснювати в прямій залежності від кінцевих результатів – дохідності господарства, галузі, у якій зайняті працівники, але не нижче від установленого державою мінімального рівня, що потрібно передбачити в генеральній угоді між профспілкою і роботодавцем;

- упровадження системи матеріального стимулювання до високопродуктивної праці найманих працівників;

- диверсифікація сільськогосподарського виробництва та розвитку в його структурі секторів, що потребують значної кількості робочих рук;

- установлення відповідності кількості робочих місць потужностям підприємства. Дане уточнення стосується агрохолдингів, що за рахунок високої механізації виробничого процесу залучають невелику кількість робочої сили, проте потужності підприємств та площі охоплених сільських територій є значними;

- зменшення диференціації заробітної плати в одному секторі економіки, що породжує ряд сумнівів щодо прозорості процедури її нарахування й реального розміру;

- виявлення соціально відповідального ставлення до працівників та виплата зарплат у межах законодавчо встановленого розміру;

- укладання інвестицій у людський капітал через програми професійної освіти, перенавчання, підвищення кваліфікації (освічені працівники є конкурентоспроможнішими на ринку праці, а їх заробітки зростають);

- перегляд цін закупівельних підприємств на сільськогосподарську сировину в населення, що сприятиме розширенню виробництва в домашніх господарствах та збереженню доданої вартості в державі.

Основними науково-практичними рекомендаціями щодо вдосконалення використання земельних наділів (паїв) в Україні з метою збільшення частки доходів сільського населення від власності на рівні підприємств є такі:

- обов'язкове укладання договорів оренди;
- дотримання сторонами договірних зобов'язань щодо нарахування та виплати орендної плати в грошовій формі як більш ліквідному активі;
- виявлення чесності орендарів при нарахуванні орендної плати;
- регулярний перегляд розмірів орендної плати за землю, виходячи із потенційного врожаю і ринкових цін у попередні роки.

У ході дослідження встановлено, що, незважаючи на низку заходів, проведених на рівні держави, вирішити локальні проблеми села так і не вдається. Виходячи з результатів дослідження пропонуємо такі науково-практичні рекомендації щодо удосконалення формування доходів сільського населення на місцевому рівні (органами місцевого самоврядування, громадами):

- децентралізація влади, що забезпечить рівень життя селян, який міг би відповідати середньостатистичним потребам жителів регіону, адресність надходження коштів, їх ефективність, швидку віддачу, реалізацію переваг територіального поділу праці, раціональне використання природних ресурсів тощо;
- розвиток громадського контролю. За рахунок аналізу умов життя сільського населення місцеві органи влади зможуть виявляти потреби та враховувати пропозиції селян щодо поліпшення діяльності ОПГ (матеріально-технічне забезпечення, організація транспортного та сервісного обслуговування, переробка та реалізація виробленої продукції, сприяння розвитку сільських кооперативів), розвитку інфраструктури, ринку праці в сільській місцевості;

— підвищення адресності нарахування соціальних допомог: стимулювати її отримання сім'ями, які мають на неї право, але не обізнані з даною процедурою, фіксувати ті домогосподарства, сукупні доходи яких забезпечують їм гідний рівень життя, у тому числі за рахунок визначення рівня доходу сільського населення від продажу сільськогосподарської продукції;

— здійснення контролю за рівнем оплати праці селян, щоб вона набрала стимулюючих ознак, особливо в тих сільських населених пунктах, у яких склалася критична соціально-економічна та демографічна ситуація, та поточна передача інформації до вищої ланки управління;

— використання форм активної соціальної допомоги: за підтримки служб зайнятості надання цільової допомоги окремим (соціально вразливим) групам сільського населення через активацію пошуку роботи, case-management, цільове навчання, що дасть можливість скоротити структурний компонент безробіття в сільській місцевості, знизити його тривалість, збільшити доходи селян та зменшити частку соціальних виплат з державного бюджету;

— відновлення виробничої інфраструктури в сільській місцевості. Хронічно не вистачає електроенергії, води, мінеральних й органічних добрив, ПММ. Дороги сіл знаходяться в поганому стані, і в господарств не вистачає коштів для сервісного обслуговування техніки. У таких умовах розвивати ефективно реальне виробництво неможливо. Це ще раз підкреслює необхідність децентралізації влади, оскільки за рахунок дієвого втручання органів місцевого самоврядування вирішуватимуться реальні локальні проблеми;

— відновлення великих сільських підприємств замкнутого типу, побудованих на кооперативній основі, що не можливо без стратегічного та глобального планування. Під стратегічними цілями слід розуміти концентрацію переробних підприємств у селах, постійне збільшення асортименту готової продукції, утримання існуючих ринкових позицій, використання сучасних технологій. Необхідно залишити розмір доданої вартості й кількість робочих місць у країні – на світовому ринку дорожче реалізовувати уже вироблені товари;

— розширення мережі кооперативів несільськогосподарського спрямування. Це забезпечить не лише збільшення доходів, але й підвищення якості життя селян за рахунок розвитку соціальної інфраструктури. Зазначимо, що відсутність надання якісних послуг у комунальній, транспортній, медичній, освітній та інших сферах призводить до масової міграції молодого працездатного населення до великих міст, де відповідні послуги надаються на більш високому рівні;

— пропаганда позитивного досвіду господарювання через різні засоби інформації: пресу, радіо, телебачення, Інтернет, виставки в селі, районі тощо;

— ініціювання розвитку підприємництва, у тому числі за рахунок активного використання паїв їх власниками, що, у свою чергу, зменшить корупцію в операціях оренди земельних ділянок;

— проведення органами місцевого самоврядування робіт з визнання відповідних земельних ділянок відумерлою спадщиною;

— передача земельних часток (паїв) відумерлої спадщини в комунальну власність територіальним громадам, щоб громада могла розподіляти ділянки молоді, яка прагне жити й працювати в селі;

— збереження земельної ділянки за її власниками.

Науково-практичними рекомендаціями для сільського населення з метою збільшення рівня їх доходів є:

— підвищення продуктивності праці сільського населення у бік зміщення акцентів до активної трудової діяльності;

— соціальна відповідальність, повноцінне декларування усіх отримуваних доходів у працездатному віці, що забезпечить гарантування більших соціальних виплат у майбутньому;

— розвиток обслуговуючої й виробничої сільськогосподарської кооперації не лише на рівні окремих сіл, а й галузей, територій;

— підвищення рівня менеджменту й професійності ведення бізнесу сільським населенням, розвиток та самореалізація їх інтелектуального й професійного потенціалу;

— розвиток агротуризму;

- активна позиція молоді в перебудові села;
- покращення юридичної обізнаності сільського населення щодо здачі в оренду земельних часток (паїв), процедури отримання державних допомог, умов відкриття власного бізнесу, створення кооперативів тощо;
- пошук альтернативних шляхів акумулювання коштів для забезпечення соціальної підтримки в пенсійному віці.

Висновки до розділу 3

Матеріали третього розділу присвячені оцінці впливу основних факторів на формування доходів сільського населення, регулюванню доходів та визначенню науково-практичних рекомендацій щодо формування доходів сільського населення:

1. Оцінено вплив основних факторів на формування доходів сільського населення, застосовуючи методи моделювання. За моделлю, яка показує взаємозв'язок рівня доходів домогосподарств сільської місцевості з їх соціально-демографічними характеристиками, встановлено, що найбільший вплив серед обраних мають такі змінні: наявність працюючих членів домогосподарства (для таких домогосподарств середньомісячний грошовий дохід є більшим у середньому на 1900 грн), наявність дітей до 18 років (дохід є більшим приблизно на 1300 грн), голова домогосподарства – пенсіонер за соціально-економічним статусом (дохід є більшим на 613 грн). Таким чином, наявність у домогосподарств сільської місцевості різного набору соціально-демографічних характеристик спричиняє диференціацію середньомісячного грошового доходу більш ніж у 3 рази.

За моделлю, яка показує взаємозв'язок рівня доходів домогосподарств сільської місцевості з їх соціально-економічними характеристиками, встановлено, що найбільший вплив серед обраних мають такі змінні: наявність доходу від продажу худоби, птиці, бджіл (для таких домогосподарств середньомісячний грошовий дохід є більшим в середньому на 1090 грн), наявність соціальної допомоги (дохід є більшим приблизно на 805 грн). Визначено, що домогосподарства, члени яких користуються безготівковими пільгами на житлово-

комунальні послуги, за інших рівних умов характеризуються меншим середньомісячним грошовим доходом в середньому на 256 грн. За результатами моделювання можна зробити висновок, що наявність у домогосподарств сільської місцевості різного набору соціально-економічних характеристик спричиняє диференціацію їх середньомісячного грошового доходу у понад 2 рази.

Варіація за першою моделлю є більшою. Отже, соціально-демографічні характеристики більше впливають на рівень доходів домогосподарств сільської місцевості, ніж соціально-економічні.

2. У результаті дослідження нами розроблено схему державного регулювання доходів сільського населення, метою якого є ефективний розподіл доходів між різними верствами населення, недопущення значної диференціації між ними, забезпечення постійного зростання рівня життя та створення якісних умов для людського розвитку. Визначено принципи, інструменти, напрями (політика оплати праці, самозайнятість, ціни й тарифи, відносини власності, антиінфляційна політика, трансферти й соціальна політика, підприємницька діяльність, ринок праці, тіньові доходи) та методи державного регулювання доходів громадян (правові, адміністративні, економічні). Як пріоритетні напрями зазначимо: підприємницьку діяльність; ринок праці; трансферти й соціальну політику; тіньові доходи. З метою дотримання вище зазначених принципів виокремлюємо необхідність здійснення постійного моніторингу формування доходів сільського населення з метою забезпечення органів державного регулювання своєчасною та надійною інформацією.

3. Проведено SWOT-аналіз процесів формування доходів сільського населення з виявленням сильних і слабких сторін, можливостей і загроз та установленням взаємозв'язку між ними. За його результатами визначено, що розвиток виробничої та соціальної інфраструктури сприятиме розширенню кількості робочих місць, що надасть селянам можливість отримання заробітної плати, яка, як встановлено, займає найбільшу частку в структурі грошових доходів сільського населення. Пріоритетним залишається розвиток підприємницької діяльності та самозайнятості в сільській місцевості з метою активізації трудової

діяльності безробітних, уповільнення урбанізаційного процесу. Забезпечення цього можливе за рахунок співпраці держави з фінансовими установами з метою створення сприятливих умов для розвитку бізнесу в сільській місцевості. Детінізація економічної діяльності сприятиме підвищенню адресності соціальних виплат, підвищенню рівня доходів селян, їх соціальному захисту.

4. За результатами дослідження, у тому числі на основі оцінки впливу факторів на рівень доходів сільського населення, виокремлено науково-практичні рекомендації щодо регулювання доходів сільського населення на державному та місцевому рівні, трансформації ставлення власників підприємств та самого населення до процесів формування доходів селян з метою підвищення рівня їх життя.

Основні наукові результати розділу опубліковані в роботах [32, 33, 34, 190].

ВИСНОВКИ

Узагальнюючим результатом дисертаційної роботи є вирішення важливого науково-прикладного завдання: удосконалення методологічних та методичних засад дослідження процесів формування доходів сільського населення з метою підвищення ефективності політики регулювання доходів селян та покращання якості їх життя.

За результатами дослідження сформульовані такі основні висновки:

1. Обґрунтовано, що для більш адекватного аналізу об'єкта дослідження доцільно розширити зміст поняття «доходи сільського населення» на основі повнішого врахування результативності виробничих процесів, що реалізуються в ОПГ, а також витрат часу та праці як вагомих факторів формування рівня доходів сільського населення. Показано, що діяльність в ОПГ є перехідним етапом до підприємництва та потенціалом для розвитку кооперації, яка за рахунок використання «ефекту масштабу» істотно пришвидшує процес отримання доходу.

2. Систематизовано підходи до класифікації доходів сільського населення. Встановлено доцільність використання 14 класифікаційних ознак доходів, ключовими серед яких є: за джерелом отримання (оплата праці працівників, виплати із соціальних фондів, доходи від особистого господарства, підприємницькі доходи, доходи від індивідуальної трудової діяльності, доходи від власності, допомога родичів, інші доходи); за способом обчислення (номінальні, реальні); за правовою ознакою (легальні, нелегальні); за участю в трудовій діяльності (трудова, нетрудова); за системою оподаткування (загальні, чисті). Виділено основні функції доходів сільського населення: добробуту, відтворення, соціальну, регулюючу, мотиваційну, стимулюючу, інвестиційну (використання у виробництві сільськогосподарської продукції як інвестицій). Доведено доцільність дослідження формування доходів сільського населення на основі концепції збалансованого людського розвитку, що передбачає гармонійний розвиток людини, основною умовою якого є належний рівень життя.

3. Основними інструментами формування доходів сільського населення є науково-методичні засади, економічно й соціально обґрунтовані правові норми,

механізми економіко-організаційного управління відповідними процесами та соціальної відповідальності. Виокремлена участь у цьому процесі держави та інституційних одиниць, зокрема, підприємств, фінансових корпорацій та сільських домогосподарств. З метою підвищення рівня життя сільського населення необхідно забезпечувати заходи з активізації його трудової діяльності, дотримання принципів прозорості й чесності декларування доходів, реєстрації зайнятості.

4. У результаті дослідження встановлено, що в структурі сукупних ресурсів сільських домогосподарств 82,4% складають грошові доходи. Протягом останніх років спостерігається їх поступове збільшення. Проте в процесі дослідження визначено, що розмір грошових доходів сільських домогосподарств є нижчим, порівняно з міськими домогосподарствами України та сільськими домогосподарствами інших країн, що спричинило відмінності рівня та якості життя сільського населення.

Результати аналізу динаміки рівня доходів сільського населення свідчать, що середні номінальні грошові доходи у 2015 році збільшилися порівняно з 2013 роком і досягли 4316,35 грн на місяць. Водночас за цей період реальні доходи селян зменшилися на 17% за практично незмінної структури грошових доходів. Найбільшу частку складає оплата праці – близько 42%, вагомими є пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою, – 33%, доходи від продажу сільськогосподарської продукції перевищують 11%.

Досліджуючи диференціацію грошових доходів сільського населення, визначено, що заможніші домогосподарства отримують доходи переважно від активної трудової діяльності, а бідніші – головним чином за рахунок державних видатків. Побудова кривих Лоренца за 2015 рік засвічила, що більшу віддаленість має крива для міського населення, ніж для сільського. Коефіцієнт концентрації (індекс Джині) для сільського населення склав 0,231, а для міського – 0,243. У результаті зроблено висновок щодо неефективності діючого механізму формування доходів сільського населення й необхідності його вдосконалення з метою збільшення частки селян з вищим рівнем доходів. За самооцінкою матеріального добробуту 75,5% сільських домогосподарств вважають себе бідними.

Встановлено, що на рівень доходів сільського населення істотно впливають макроекономічні чинники. Здійснений у дисертації аналіз кривої Філіпса засвідчив обернену залежність розміру заробітної плати та рівня безробіття в сільському господарстві. Розрахунок індексів цін на сільськогосподарську продукцію в 2015 році (індекс Фішера склав 1,432) показав підвищення цін, водночас уможливив висновок, що навіть такий їх рівень не зацікавлює селян до розширення виробництва.

5. Встановлено, що чисельний склад домогосподарства є одним із важливих факторів формування доходів сільського населення: зі збільшенням кількості осіб загальний грошовий дохід домогосподарства збільшується, проте в розрахунку на одного члена – зменшується. Грошові доходи домогосподарства залежать від характеристик його голови: за інших рівних умов вищі грошові доходи має домогосподарство, яке очолює чоловік у віці 30–59 років. Значний вплив на рівень доходів сільського населення має наявність у селян ОПГ. Негативний вплив на формування грошових доходів селян справляє стан ринку праці в сільській місцевості. Визначено, що високий рівень безробіття в сільській місцевості пов'язаний з монополією на ринку праці, недостатністю робочих місць, недосконалою соціальною інфраструктурою.

У дослідженні встановлено просторово-структурну диференціацію грошових доходів сільського населення. Найвищий рівень доходів має населення, яке проживає у степовій зоні, де переважають надходження від здачі в оренду земельної частки (паю) через більшу площу та вищу нормативну грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення цього регіону. Найнижчий рівень доходів – у сільського населення пригірських районів Карпат.

6. Рівень доходів населення України порівняно з більшістю країн Європи є одним із найнижчих. У структурі доходів українців спостерігаються низькі частки від оплати праці, підприємницької діяльності, продажу сільськогосподарської продукції, проте висока частка соціальних виплат. Вагоме значення у формуванні доходів сільського населення мають надходження від здачі в оренду земельних паїв.

Отже, необхідно змістити акценти з пасивних форм допомоги на підтримку економічно активної діяльності селян.

Коефіцієнт концентрації доходів в Україні серед країн ЄС є найнижчим. Але це може пояснюватися недостатнім урахуванням, а отже, недооцінкою рівня доходів вітчизняних заможних домогосподарств у сільській місцевості.

7. Показано, що грошові доходи сільських домогосподарств мають високий рівень тінізації. Зокрема у сільських домогосподарствах Куликівського району Чернігівської області у 2015 році частка тіньових доходів складала близько 45%, з них понад дві третини – тіньова заробітна плата. Частка доходу від підприємницької діяльності в структурі тіньових доходів займала 13,3%. Частка тіньового доходу від власності складала 10,5%. За результатами проведеного анкетування встановлено, що частка доходу від продажу сільськогосподарської продукції є більшою на 7,9 в.п. порівняно зі статистичними даними. Тому саме тут потрібно шукати шляхи розв'язання проблеми щодо підвищення адресності надання соціальних допомог.

Пріоритетними напрямками детінізації доходів сільського населення є перехід до декларування не тільки доходів, а й витрат населення, добросовісне виконання працівниками контролюючих органів своїх посадових обов'язків, децентралізація.

8. На основі розробленого методичного інструментарію, який передбачає кількісний аналіз взаємозв'язків на мікрорівні, здійснено оцінку впливу основних факторів на рівень середньомісячного грошового доходу сільських домогосподарств. Зокрема встановлено, що найбільше впливають такі фактори: наявність працюючих членів домогосподарства (збільшує середньомісячний грошовий дохід домогосподарства приблизно на 1900 грн); наявність дітей до 18 років (на 1300 грн); голова домогосподарства є пенсіонером (на 613 грн); наявність доходу від продажу худоби, птиці, бджіл (на 1090 грн); наявність соціальної допомоги (на 805 грн). Визначено, що домогосподарства, члени яких користуються безготівковими пільгами на житлово-комунальні послуги, за інших рівних умов характеризуються меншим середньомісячним грошовим доходом у середньому приблизно на 256 грн. Встановлено, що ступінь впливу на

диференціацію середньомісячного грошового доходу соціально-демографічних характеристик сільських домогосподарств є помітно більшою порівняно з їх соціально-економічними характеристиками.

9. З метою детінізації доходів, зменшення рівня безробіття у сільській місцевості, підвищення мотивації сільського населення до праці й ефективності його соціального захисту необхідні більш активні форми участі держави у формуванні доходів сільського населення. Це передбачає ефективніший обмін інформацією між органами соціального захисту, службою зайнятості, податковими органами, забезпечення доступу до даних про майновий стан домогосподарств, цільове професійне навчання та перенавчання сільських жителів. Державним і місцевим органам влади необхідно здійснювати системний моніторинг процесів формування доходів сільського населення.

За результатами дослідження та на основі оцінки впливу факторів на рівень доходів сільського населення сформовано науково-практичні рекомендації щодо регулювання доходів селян на державному та місцевому рівнях, трансформації ставлення власників підприємств та самого населення до процесів формування доходів з метою підвищення рівня життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдийский В.И. Теневая экономика и экономическая безопасность государства: учеб. пособие / В.И. Авдийский, В.А. Дадалко. – 2-е изд., доп. – М.: Альфа-М, 2010. – 496 с.
2. Аграріям обіцяють відновити практику компенсації відсотків за кредитами // УНІАН. Економіка / агро [Електронний ресурс]. – 10. 07. 2014 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://economics.unian.ua/agro/938120-agrariyam-obitsyayut-vidnoviti-praktiku-kompensatsiji-vidsotkiv-za-kreditami.html>.
3. Алексерова Ю.В. Моделі страхової політики при сільськогосподарському страхуванні / Ю.В. Алексерова // Економіка АПК. – 2014. №10. – С. 45-53.
4. Американська модель соціального захисту населення // Юридично-соціальний портал [Електронний ресурс]. – 18.06.2009. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.pilga.in.ua/node/740>
5. Аналітична записка «Комплексна оцінка бідності в Україні та регіонах за перше півріччя 2011-2013 рр.» Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: http://www.idss.org.ua/arhiv/Bidnist_2013.doc.
6. Апостол М. Бюджет – 2014 року знищить сільське господарство / М. Апостол // LB.ua. Избранное для всех. [Електронний ресурс]. – 20. 12. 2013 р. – Режим доступу до ресурсу: http://blogs.lb.ua/mykhailo_apostol/248726_byudzheth-2014_roku_znishchit_silске.html.
7. Бабарика О.В. Сучасний стан та подальші перспективи ринку праці в сільській місцевості / О.В. Бабарика, Л.С. Татянич // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. - № 4 (24). – С. 43-47
8. Базилевич В.Д. Історія економічної думки: Підручник / В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, Т.В. Гайдай та ін. – К.: Знання, 2004. – 130 с.
9. Базилевич В.Д. Історія економічних учень / Базилевич В.Д. – 2005. – 192 с.

10. Балакіреєва О.М. Нерівномірність доходів населення України як соціально-економічна проблема [Електронний ресурс] / О.М. Балакіреєва, С.М. Черненко. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/3.2009/49=64.pdf>.
11. Балтачєєва Н. А. Українські соціальні стандарти та гарантії в контексті європейських орієнтирів соціального розвитку [Електронний ресурс] / Н.А. Балтачєєва. – 2010. Режим доступу до ресурсу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/2914/1/Balstacheyeva.pdf>.
12. Барановський О. Державний борг України: на критичній межі? / О. Барановський // Економічні реформи сьогодні. – 2000. – № 31. – С. 23-30.
13. Біттер О.А. Розвиток сільського господарства і рівень життя сільського населення Карпатського регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіки та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О.А. Біттер. – Львів, 2008. – 39 с.
14. Болгарова Н.К. Історія економічної думки: Навчально-методичний посібник для студентів економічних спеціальностей / Укл.: Н.К. Болгарова, Т.І. Побережець, М.П. Талавиця. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. – 211 с.
15. Боровик В. Нова грошова вартість української ріллі / В.Боровик // Аграрний союз України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.aau.org.ua/pres-sluzba/novini-1/novini-asu/novagrosovavartistukraienskoierilli>.
16. Боротьба з детінізацією заробітної плати // Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс]. – 2017 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://ch.sfs.gov.ua/media-ark/local-news/print-270230.html>
17. Борщевський В.В. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: [монографія] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук.ред. В.В. Борщевський. – Львів, 2012. – С. 108.
18. Брич В.Я. Економіка праці та соціально-трудова відносини / В.Я. Брич, О.П. Дяків, С.А. Надвиничний, В.М. Островерхов, Н.М. Слівінська, С.А. Прохоровська. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 212 с.

19. Василенка Н.І. Матеріальний добробут сільського населення: трудові виміри та особливості регулювання / Н.І. Василенка // Економіка АПК. – 2013. – №7. – С. 105-111.
20. Ватаманюк З.Г. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка: навч. посіб. / За ред. З.Г. Ватаманюка та С.М. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – 606 с.
21. Вернигора М. Оренда землі: чи можливий баланс інтересів? / М. Вернигора // Чорноморські новини. Одеська обласна громадсько-політична газета [Електронний ресурс]. - 2013. - № 041-042 (21409-21410) . – Режим доступу до ресурсу: <http://chornomorka.com/archive/a-2375.html>.
22. Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник; архів 2005-2015 [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
23. Гайдучий А.П. Аграрна реформа і нові можливості для залучення іноземних інвестицій / А.П. Гайдучий // Економіка АПК. – 2006. – №8. – С. 3-12.
24. Дворник І.В. Аналіз особливостей формування доходів сільського населення України / І.В. Дворник // Виклики соціально-орієнтованої економіки в євроінтеграційних умовах / Зб. наук. праць / наук. ред. В.С. Лукач – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2015. – С. 100-103.
25. Дворник І.В. Вплив макроекономічних чинників на диференціацію доходів сільського населення / І.В. Дворник // Трансформація національних моделей економічного розвитку в умовах глобалізації: зб. Міжн. Наук-практ. конф., (Київ, 20-22 лист. 2013 р.). – С. 54-55.
26. Дворник І. В. Державне регулювання доходів сільського населення / І. В. Дворник // Стратегія економічного розвитку України: теоретичні засади та механізми реалізації : Міжнародна наук.-практ. конф., 14–15 квітня 2016 р.: тези доповідей. – Ніжин, 2016. – С. 66–69.
27. Дворник І.В. Диференціація доходів сільського населення України / І.В. Дворник // Економіка АПК. – 2014. – № 11. – С. 101-106.

28. Дворник І.В. Економічні фактори впливу на формування доходів сільського населення / І.В. Дворник // Економічний дискурс: міжнародний збірник наукових праць. Випуск 3 (м. Львів). – Тернопіль: Крок, 2014. – С.26-29.

29. Дворник І.В. Концептуальні підходи до визначення рівня доходів сільського населення / І.В. Дворник // Вісник НУБіП України: (Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес») – 2014. – № 200 (Ч.4). – С. 49-56.

30. Дворник І.В. Методологічні аспекти формування доходів сільського населення / І.В. Дворник // Економічна теорія: еволюція парадигми та революційні гіпотези: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27-28 березня 2015 року). – К.: ДЕДУТ, 2015. – 174 с. – С. 50-51.

31. Дворник І.В. Міжнародний досвід і вітчизняна практика формування рівня доходів сільського населення // І.В. Дворник // Сталий розвиток економіки. – 2015. – №2(27). – С. 144-151.

32. Дворник І.В. Особливості формування рівня доходів сільського населення: реалії сьогодення / І.В. Дворник // Актуальні проблеми наук про життя та природокористування / тези. Міжн. наук-практ. конф. (Київ, 28-31 жовтня 2015 р.). – С. 152-153.

33. Дворник І. В. Оцінка впливу основних факторів на формування доходів сільського населення // І. В. Дворник // Демографія та соціальна економіка. – 2017. - № 2 (30). – С. 211–224.

34. Дворник І.В. Оцінка рівня доходів сільського населення України // І.В. Дворник // Облік і фінанси. – 2015. - №2(68). – С. 114-119.

35. Дворник І.В. Роль тіньової економіки у формуванні доходів сільського населення // І.В. Дворник // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2015. - №1-2. – С. 182-187.

36. Дворник І.В. Теоретико-методологічні засади формування рівня доходів сільського населення / І.В. Дворник // Вісник НУБіП України: (Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес») – 2013. – №181 (Ч.4). – С. 114-121.

37. Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» від 26.12.1992 № 15-92 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-92/ed20061004>.
38. Детінізація особистих доходів в Україні. Аналітична доповідь: Офіційний сайт Міжнародного центру перспективних досліджень [Електронний ресурс] / Міжнародний центр перспективних досліджень. – Режим доступу до ресурсу: http://icps.com.ua/pub/files/35/56/Legal_green.doc.
39. Дієсперов В.С. Оплата сільськогосподарської праці / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 76-83.
40. Довженко М. О. Ляшко: «Мінімальної зарплати навіть на хліб з маслом не вистачає» / М. Довженко // Гарт. - 27 серпня 2015 р. - №35. – С 4.
41. Доповідь «Ринок праці у 2015 році»: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
42. Доходи населення і ринок праці //Праця і зарплата. – 2007. – № 36. – С. 6.
43. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки: Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу до ресурсу: <http://minagro.gov.ua/node/16025>.
44. Завіновська Г.Т. Економіка праці: Навч. посібник / Г.Т. Завіновськ. – К.: КНЕУ. – 2003. – 300 с.
45. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12.02.2015 р. № 191-VIII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/191-19>.
46. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 № 1768-III [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>.

47. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 № 1533-III [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

48. Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.

49. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>.

50. Закон України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 № 3356-XII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3356-12>.

51. Закон України «Про кооперацію» від 10.07.2003 № 1087-IV [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>.

52. Закон України «Про межу малозабезпеченості» від 04.10.1994 № 190/94-ВР [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/190/94-вр>.

53. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95-ВР [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр>.

54. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 № 742-IV [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.

55. Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788-XII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>

56. Закон України «Про підприємництво» від 07.02.1991 № 698-XII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/698-12>

57. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 № 966-XIV [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.

58. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 № 1045-XIV [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.

59. Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20.12.1991 № 2009-XII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T200900.html.

60. Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17.06.2004 № 1807-IV [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>.

61. Закон України «Про форми власності на землю» від 30.01.1992 № 2073-XII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T207300.html.

62. Закон України «Про ціни і ціноутворення» від 21.06.2012 № 5007-VI [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5007-17>

63. Залізко В.Д. Сільські території України: стратегічні пріоритети розвитку в контексті зміцнення економічної безпеки: [монографія] / Василь Дмитрович Залізко; Національний університет ДПС України. – Ірпінь: Видавництво НУДПСУ, 2014. – 502 с.

64. Земельний кодекс України від 13.03.1992 № 2196-XII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2196-12>.

65. Земельний кодекс України від 18.12.1990 № 561-XII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/561-12>.
66. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
67. Злупко С.М. Економічна думка України: навч. посіб. / С.М. Злупко. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000.
68. Івашків В.О. Теоретичні підходи до розподілу та перерозподілу доходів у трансформаційних економіках / В.О. Івашків. – Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. – 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/17280/1/35-227-232.pdf>.
69. Ігнатова О.А. Фінанси домогосподарств у складі фінансової системи України / О.А. Ігнатова. – Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону [Електронний ресурс]. – 2012. - Режим доступу до ресурсу: <http://ea.dgtu.donetsk.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/20915/1/140-143.pdf>.
70. Калачевська Л.І. Розвиток сільських територій України з урахуванням інноваційного досвіду економічно розвинутих країн в контексті інтеграційних процесів / Л.І. Калачевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/3_1/124.pdf
71. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс. – М., 1978.
72. Кириленко В.В. Історія економічних вчень: Навчальний посібник / За ред. В.В. Кириленка. – Тернопіль: „Економічна думка”, 2007. – 233 с.
73. Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку / Т.О. Кізима; [вст. слово С.І. Юрія]. – К.: Знання, 2010. – 431 с.
74. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Дж. Б. Кларк. – М., 1992.
75. Климко Г.Н. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих закладів освіти /

Г.Н. Климко, В.П. Нестеренко, Л.О. Каніщенко, А.А. Чухно // К.: Вища школа, 1999. - 743 с.

76. Климко Г.Н. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. – 2-ге вид. – К.: Вища шк.: Т-во "Знання", КОО, 2004. – 256 с.

77. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

78. Колобердянко І.І. Особливості детінізації економіки України на сучасному етапі / І.І. Колобердянко, С.О. Бехтер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/econom_2008_1/2008-26-06/kolob.pdf.

79. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

80. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки: Навч. посібник / За ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко. – К.: КНЕУ, 2004. – 526 с.

81. Корольков А.Ф. ЕС: сельское хозяйство и аграрная политика / А.Ф. Корольков // Современная Европа. – 2002. – №4. – С. 90-97.

82. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року №2341-III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

83. Кримська Л.О. Основні засади державної політики України у сфері зайнятості на малих підприємствах [Електронний ресурс] / Л.О. Кримська, Н.М. Павлішина. - Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.

84. Кухта П. Економічна нерівність в Україні [Електронний ресурс] П. Кухта. – Реальна економіка. – 11. 07. 2012 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://real-economy.com.ua/publication/22/9737.html>.

85. Ленейко Т.І. Економіка праці: Навч. посіб. / Т.І. Ленейко, Т.С. Шапошнікова, О.В. Толстікова. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2006. – 137 с.

86. Лібанова Е.М. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової. - К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. - 367 с.
87. Луньова Г.М. Проблеми та шляхи формування доходів сільських домогосподарств від власності на землю / Г.М. Луньова // Науковий вісник національної академії статистики, обліку та аудиту. – 2016. - № 3. – С. 78-84.
88. Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – №7. – С. 26-37.
89. Ляпіна Л.А. Концепція соціальної справедливості Джона Ролза як теоретичне підґрунтя теорії мультикультуралізму / Л.А. Ляпіна // Наукові праці. Філософія. – 2015. - Випуск 245. Том 257. – С. 15-19.
90. Мазнєв Г.Є. Проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору / Г.Є. Мазнєв // Економіка АПК. – 2014. - №9. – С. 5-13.
91. Майкут Я. Щодо невитребуваних паїв та земельних ділянок померлих власників / Я. Майкут // Новий час [Електронний ресурс]. – 20.01.2014 р.. – Режим доступу до ресурсу: <http://newtime.lviv.ua/index.php/newtime-vlada/1489-paj-zemelny>.
92. Макаренко А.П. Важливі аспекти державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників / А.П. Макаренко // Бізнес-навігатор. – 2007. – №2 (12). – С. 25-28.
93. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О.В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – С.44-54.
94. Малеева Т. Дифференциация доходов населения в условиях финансовой стабилизации / Т. Малеева // Социальная политика в период перехода к рынку: проблемы и решения: сб. ст.; под ред. А. Ослунда, М. Дмитриева. – М.: Моск. центр Карнеги, 1996. – 168 с.
95. Мандибура В.О. Тіньова економіка України та напрямки законодавчої стратегії її обмеження: [монографія] – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 136 с.

96. Манків Г.Н. Макроекономіка: Підручник для України / Г.Н. Манків. – К.: Основи, 2000. – 588 с.
97. Мармоза А.Т. Теорія статистики [текст] підручник / А.Т. Мармоза – 2-ге вид. перероб. та доп. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – С. 128-132.
98. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – В 3 т. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 1. – 452 с.
99. Межа бідності в Україні та Європі // Z-Украина. Аналітика, статистика [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: <http://zet.in.ua/zakonoproekt/socialnaya-zashhita/mezha-bidnosti-v-ukraini-ta-yevropi>.
100. Мельник Л.В. Удосконалення земельних орендних відносин як складова економічного розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum./nvnu_eamb/2011_163_2/11mlv.pdf.
101. Мельниченко О.А. Державна політика щодо підвищення рівня та якості життя населення: автореф. дис. д-ра наук: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.А. Мельниченко. – Запоріжжя, 2010. – 36 с.
102. Методика вимірювання регіонального людського розвитку [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. - 2012. - Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/>.
103. Милль Дж.С. Основы политической экономии и некоторые аспекты их приложения к социальной философии: В 3 т. – М., 1980-1984.
104. Могильний О.М. Аграрний ринок праці: функціональні особливості та їх соціально-економічні наслідки для населення / О.М. Могильний // Економіка АПК. – 2013. - №12. – С. 5-11.
105. Мороз О.В. Основні проблеми тінізації заробітної плати в Україні / О.В. Мороз, В.М. Семцов // Економіка АПК. – 2013. – №3. – С. 94-101.
106. Мороз О.В. Тіньова економіка: структура, зміст та особливості функціонування / О.В. Мороз, В.М. Семцов // Економіка АПК. – 2013. – №5. – С. 96-102.

107. Назаров М.Г. Курс социально-экономической статистики: учеб. для вузов / под ред. М.Г. Назарова. – М.: Финстатинформ: ЮНИТИ – ДАНА, 2000. – 771 с.

108. Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах, Міністерства аграрної політики України, Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України, Української академії аграрних наук «Про Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» від 27.01.2006 року № 18/15/21/11 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0388-06>.

109. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України, Державного комітету статистики України, Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України «Про затвердження Методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги» від 15.11.2001 № 486/202/524/455/3370 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0112-02>.

110. Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України «Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності» від 08. 10. 2012 року № 629/1105/1059/408/612 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1785-12>.

111. Никитин А.В. Государственная поддержка страхования сельскохозяйственных рисков: теория, методология и практика / А.В. Никитин. – М., 2008. – 350 с.

112. Новиков В. Социальная справедливость: сущность, оценка, реализация / В. Новиков, В. Семенов. – Palmarium Academic Publishing, 2014. – С. 64.

113. Новіков В. Проблеми реалізації державної політики регулювання доходів населення / В. Новіков // Економіка України. – 2002. – № 9. – С. 66-71.

114. Новіков В. Формування і прогнозування доходів населення / В. Новіков // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 3. – С. 26-28.
115. Нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь в Україні. Всеукраїнська асоціація фахівців оцінки [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://afo.com.ua/uk/news/2/833>.
116. Одинадцятитомний «Словник української мови» Академічний тлумачний словник (1970 — 1980). - Том 2. - С. 397. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://sum.in.ua/s/dokhod>.
117. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія / В.Опарін. – К.: КНЕУ, 2005. – 240 с.
118. Официальный сайт Национального статистического комитета Республики Беларусь [Електронний ресурс] / Национальный статистический комитет Республики Беларусь. - Режим доступу до ресурсу: <http://belstat.gov.by>
119. Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики [Електронний ресурс] / Федеральная служба государственной статистики. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.gks.ru>.
120. Офіційний сайт Головного управління статистики у Київській області [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Київській області. – Режим доступу до ресурсу: <http://kievobl.ukrstat.gov.ua>.
121. Офіційний сайт Головного управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Чернігівській області. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.chernigivstat.gov.ua>.
122. Офіційний сайт Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс] / Державна служба зайнятості України. - Режим доступу до ресурсу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=403800&cat_id=364661
123. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

124. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу до ресурсу: <http://minagro.gov.ua>.

125. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bank.gov.ua>.

126. Панчишин С. Доходи та заощадження в перехідній економіці України / За ред. С. Панчишина та М. Савлука. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 406 с.

127. Панчишин С. Макроекономіка: навч. посіб. / С. Панчишин. – 2-ге вид., стер. – К.: Либідь, 2002. – 616 с.

128. Папцов А.Г. Развитие сельскохозяйственной кооперации в ЕС / А.Г. Папцов // Агрострахование и кредитование. – 2009. - №9. – С. 52-54.

129. Парето В. Учебник политической экономии / В. Парето. — Урал LTD, 1999.

130. Пасхавер О. З пенсією по життю / О. Пасхавер // ZN'UA [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.dt.ua/finances/z-pensiyeyu-po-zhittyu-_.html.

131. Петти У. Экономические и статистические работы / У Петти. – М., 1940.

132. Пигу А. Экономическая теория благосостояния: В 2 т. / А. Пигу – М., 1985.

133. Платон. Сочинения: В 3 т. – М., 1968, 1970, 1972.

134. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року №2755-VI [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

135. Поняття і класифікація доходів сім'ї // Всеукраїнська асоціація пенсіонерів. – 28.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://uarp.org/ua/news/1359404868#.VmiNeZHzyly>.

136. Порядок проведення індексації грошових доходів населення // Справочник кадровика. – 2008. – № 5. – С. 24-32.

137. Посошков І. Т. "Книга про бідність і багатство" / І.Т. Посошков. – М., "АН СРСР", 1979 р.

138. Постанова Верховної Ради України «Про земельну реформу» від 18.12.1990 № 563-XII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/563-12/ed19940224>.

139. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання стипендіального забезпечення» від 12.07.2004 р. № 882 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/882-2004-п>

140. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 р.» від 31.08.2011 № 1057 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1057-2011-п>.

141. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 14.04.2000 № 656 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-п>.

142. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 11. 11. 2016 № 780 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP160780.html

143. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» від 15.03.2006 № 297 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-п>.

144. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям»

від 24.02.2003 № 250 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-п>.

145. Постанова Кабінету Міністрів України «Про методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» від 23.03.1995 № 213 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. - Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP950213.html.

146. Постанова Кабінету Міністрів України «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» від 21.10.1995 р. № 848 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/848-95-п>

147. Потехін О., Врадій О. Україна – ЄС: соціальний вимір / О. Потехін, О. Врадій // Європейська Україна: зб. ст. - К.: ЗАТ «Еліт-прес». - 2007. – С.10 – 14.

148. Потребительская корзина в Украине в 2017 году: состав и сравнение с другими странами // kriza.com.ua Все о кризисе и о том, как с ним бороться [Електронний ресурс]. – 26. 07. 2016 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kriza.com.ua/potrebitelskaya-korzina-v-ukraine-i-za-rubezhom/>

149. Прилипко Ю.І. Оцінка тіньової економіки за відомчими методиками / Ю. І. Прилипко // Статистика України. - 2014. - № 2. - С. 40-44.

150. Притула Х.М. Сучасні тенденції розвитку сільських територій України та економічно розвинених країн: порівняльний аналіз / Х.М. Притула, В.Є. Крупін // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2010. – Вип. 20.11. – С. 335-345.

151. Продуктовий кошик українця: які норми продуктів були підвищені Кабміном цьогоріч // Слово і діло. Головний сайт про політиків [Електронний ресурс]. – 24. 10. 2016 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.slovoidilo.ua/2016/10/24/infografika/ekonomika/produktovyj-koshyk-ukrayincyayaki-nomy-produktiv-buly-pidvyshheni-kabminom-v-czomu-roczii>

152. Прокопа І.В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – 240 с.

153. Прокопа І.В. Життєзабезпечення сільського населення: наслідки старих та орієнтири нових реформ / І.В. Прокопа // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 1. – С. 121-130.

154. Рабкина Н.Е. Основы дифференциации заработной платы и доходов населения. Методы экономико-математического прогнозирования / Н.Е. Рабкина, Н.М. Римашевская. — М.: Экономика, 1972.

155. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Антология экономической классики. Т. 1. – М.: Экономкључ, 1991.

156. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2016-2017 роки з реалізації Стратегії подолання бідності» від 08.08.2016 № 573-р [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/573-2016-p>.

157. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки» від 13.09.2017 № 664-р [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-p>

158. Романчук Н.М. Комплексна оцінка споживчих витрат та заможних верств населення України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Н.М. Романчук. – Київ, 2015. – 20 с.

159. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2005. – №11. – С. 4-12.

160. Савенко О.Л. Деякі аспекти вивчення доходів населення України в сучасних умовах / О.Л. Савенко // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. Праць. – Вип. 9. / Наук. ред. І.К. Бондар. – К., 2006. – 210 с.

161. Саловська Л.В. Регулювання рівня доходів сільського населення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / Л.В. Саловська. – Кіровоград, 2003. – 23 с.
162. Саріогло В.Г. Оцінювання соціально-економічних показників: прикладні аспекти застосування непрямих методів : [монографія] / Саріогло В. Г. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – 136 с.
163. Семикіна М.В. Конкурентоспроможність молоді на ринку праці в умовах системної кризи / М.В. Семикіна, С.С. Голбанос. – Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2015. Вип. 27. - С. 28-35.
164. Семикіна М.В. Криза політики доходів як чинник демотивації у сфері праці / М.В. Семикіна, А.В. Семикіна, С.В. Дудко //Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. – 2017. – №25(14). – С. 80-91.
165. Семикіна М.В. Трансформації зайнятості як фактор зміни мотиваційних моделей поведінки на ринку праці / М.В. Семикіна, Н.А. Іщенко, М.В. Бугайова. – Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2015. Вип. 27. - С. 148-157.
166. Сенів Л.А. До питання про поняття та економічну природу доходів / Л.А. Сенів. – Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. – 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11335/1/24.pdf>.
167. Служба вивчення громадської думки при Європейській комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [http:// ec/europa.eu](http://ec.europa.eu).
168. Сміт А. Добробут націй: Дослідження про природу та причини багатства народів / А. Сміт. – К.: Port Royal, 2001.
169. Сото Э. Иной путь Невидимая революция в третьем мире / Эрнандо де Сото. - М.: Catallaxy, 1995. - С. 320.
170. Статистичний бюлетень «Економічна активність населення у 2015 році»: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний

ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm

171. Статистичний бюлетень «Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості у 2015 році»: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

172. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості у 2015 році»: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

173. Статистичний бюлетень «Стан виплати заробітної плати на 1 січня 2016 року»: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

174. Статистичний збірник «Праця України в 2015 році»: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

175. Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів»: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm

176. Статистичний збірник «Сільське господарство України»: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm.

177. Статистичний збірник «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України»: Офіційний сайт Державної служби статистики України

[Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm

178. Статистичний щорічник України за 2000 рік: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_Ukr_.htm.

179. Статистичний щорічник України за 2010 рік: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_Ukr_.htm.

180. Статистичний щорічник України за 2011 рік: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_Ukr_.htm.

181. Статистичний щорічник України за 2012 рік: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_Ukr_.htm.

182. Статистичний щорічник України за 2013 рік: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: http://library.oseu.edu.ua/files/StatSchorichnyk_Ukrainy_2013.pdf.

183. Статистичний щорічник України за 2014 рік: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

184. Статистичний щорічник України за 2015 рік: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

185. Степанюк О. «Нічийна» земля, або відумерла спадщина / О. Степанюк // Агробізнес сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:

<http://www.agro-business.com.ua/event/1972-nichyina-zemlia-abo-vidumerla-spadschyna.html>.

186. Столяров И.А. Антология экономической классики. Предисловие / И. А. Столярова. — М.: МП ЭКОНОВ, КЛЮЧ, 1993.

187. Суринов А.Е. Доходы населения: опыт количественных измерений / А.Е. Суринов. — М.: Финансы и статистика, 2000. — 432 с.

188. Такмакова Е.В. Доходы населения как индикатор развития экономики [Текст]: доходы населения как экономическая категория и показатель развития экономики / Е.В. Такмакова // Российское предпринимательство. - 2010. - № 7. вып. 2. - С. 9-13.

189. Талавирия М.П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / М.П. Талавирия. — Київ, 2011. — 39 с.

190. Талавирия М.П. Формування макроекономічної рівноваги на ринку товарів та платних послуг / М.П. Талавирия, І.В. Дворник, Г.М. Македон. — Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2014. — 276 с.

191. Трегобчук В.Я. Державне регулювання формування доходів домогосподарств: [моног.] / В.Я. Трегобчук, А.Є. Никифоров. — К.: КНЕУ, 2004. — 440 с.

192. Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії / М.І. Туган-Барановський. — Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2003.

193. Тюрго А.Р. Избранные экономические произведения. — М., 1961.

194. Тютюнникова С.В. Формування доходів населення в умовах ринкової трансформації / С.В. Тютюнникова. — Х.: Основа, 1999. — С. 173–174.

195. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян — власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» від 02.02.2002 р. № 92/2002 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/92/2002>.

196. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва»

від 10.11.1994 № 15-92 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KMD92015.html.

197. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 03.12.1999 № 1529/99 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U1529_99.html

198. Указ Президента України «Про Основні напрями політики щодо грошових доходів населення України» від 07.08.1999 № 969/99 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/969/99>

199. Указ Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 08.08.1995 № 720/95 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U720_95.html.

200. Указ Президента України «Про Стратегію подолання бідності» від 15.08.2001 № 637/2001 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/637/2001>.

201. Україна посіла 78 позицію в Індексі людського розвитку серед 187 країн світу : за даними УНІАН. Економіка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://economics.unian.ua/soc/763327-ukrajina-posila-78-pozitsiyu-v-indeksi-lyudskogo-rozvitku-sered-187-krajin-svitu.html>.

202. Управління соціальним та гуманітарним розвитком: навч. посіб. / авт. кол.: В.А. Скуратівський, В.П. Трощинський, Е.М. Лібанова та ін.; за заг. ред. В.А. Скуратівського, В.П. Трощинського: у 2 ч. - К.: НАДУ, 2009. - Ч. 1. - 456 с

203. Федірко Н.О. Державне регулювання оплати праці: світовий досвід і практика України / Н.О. Федірко // Україна: аспекти праці. – 2011. – №5 – С 22-30.

204. Финансовый портал Минфин [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://minfin.com.ua>.

205. Фридман М. Количественная теория денег / М. Фридман. – М., 1996.

206. Хикс Дж.Р. Стоимость и капитал: Пер. с англ. Дж.Р. Хикс // Общ. ред. и вступ. ст. Р.М. Єнтова. – М.: Издательская группа “Прогресс”, 1993. – С.291–293.

207. Ховрак І.В. Доходи населення України: економічний зміст і дискусійні питання / І.В. Ховрак // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. Випуск 1/2013 (78). – С. 160-165.

208. Ходжаян А. Тіньова економіка як економічна категорія та об'єкт оцінювання / А. Ходжаян, Т. Шиптенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. - № 11(164). – С. 74-81.

209. Холод Н.М. Вплив соціальних трансфертів на нерівність розподілу доходів населення та бідність у країнах з перехідною економікою // Соціальна політика і соціальна робота – 2007. – №2.

210. Холод Н.М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках: моногр. / Н.М. Холод. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009.

211. Цимбалюк С. Диференція заробітної плати: види, чинники, сучасний стан в Україні / С. Цимбалюк // Україна: аспекти праці. - 2009.- №4 - С. 18.

212. Цьогоріч прожитковий мінімум українця утричі менший, ніж світова межа бідності // ЗІК. – 15. 02. 2015 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: http://zik.ua/news/2015/02/15/tsogorich_prozhytkovyy_minimum_ukraintsya_utrychi_menshyy_anizh_svitova_mezha_bidnosti_564587.

213. Черенько Л.М. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л.М. Черенько, О.В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової. – У 2-х томах. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – С. 43-45.

214. Чому в Україні низькі зарплати і пенсії: бізнес йде в «тінь», а держава залишається без грошей // news.finance.ua [Електронний ресурс]. – 29.08.2016 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://ua/news/-/383256/chomu-v-ukrayini-nyzki-zarplaty-i-pensiyi-biznes-jde-v-tin-a-derzhava-zalyshayetsya-bez-groshej>

215. Чудинов О.О. Спільна аграрна політика країн ЄС: орієнтири на майбутнє для України / О.О. Чудинов, Ю.А. Громик [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.bsfa.edu.ua/PDF2/hylka_hromik.pdf.

216. Чудинов О.О. Формирование доходов сельского населения: региональный подход / О.О. Чудинов // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 2. – С. 466-468.

217. Шевчук П.І. Соціальна політика: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.. – 2-ге вид. / П.І. Шевчук. – Л.: Світ, 2005. – 400с.

218. Шишкін В. Статистична оцінка вікової нерівності за доходами / В. Шишкін. – Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2014. – №4(157). – С. 106-109.

219. Шпичак О.М. Проблеми ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні в контексті купівельної спроможності населення / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК. – 2013. - №6. – С. 5-13.

220. Що українці можуть собі дозволити з споживчого кошика // 24 світ. Новини України та світу [Електронний ресурс]. – 17. 13. 2015 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.24svit.com.ua/spilnota/shho-ukrayintsi-mozhut-sobi-dozvoliti-z-spozhivchogo-koshiku-infografika.html>.

221. Экономическое неравенство растет / LB.ua. Избранное для всех. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://economics.lb.ua/state/2012/05/21/152027_borba_bednostyu_ukraine.html.

222. Юхименко П.І. Історія економічних учень: Навч. посіб. / П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – 2-ге вид., випр.. – К.: Знання-Прес, 2001. – 514 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

223. Яким повинен бути прожитковий мінімум // Ukr.Media [Електронний ресурс]. – 04. 03. 2015 р. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukr.media/ukrain/228240>.

224. Якщо ми хочемо жити в цивілізованій країні – треба сплачувати податки // Вісник Офіційно про податки [Електронний ресурс]. – 08.07.2016 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/24-yakscho-mi-khochemo-zhiti-v-tsivilizovaniy-krayini-treba-splachuvati-podatki>

225. Agency on Statistics under President of the Tajikistan [Электронный ресурс]. - Режим доступа до ресурсу: <http://www.stat.tj>.
226. Boulding K.E. The Household as Achilles Heel / K.E. Boulding // Journal of Consumer Affairs. – 1972. - №2. – P. 110-119.
227. Clark John Bates. The Distribution of Wealth. A Theory of Wages, Juterest and Profits. – New York, the Macmillan Company, 1908.
228. Dvornyk I.V. The land holdings (stocks) as an integral part of income of rural population / I.V. Dvornyk / Modern problems of regional development: Collection of scientific articles. Vol. 1. – Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria, 2014.- P. 27-31.
229. Evrostat [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
230. Hart K. Informal Urban Income Opportunities and Urban Employment in Ghana / K. Hart // Journal of Modern African Studies. – 1973. – Vol. 11. - № 1. – P. 61-90.
231. Henry J. Kaiser Family Foundation. State Health Facts. «Adult Income Eligibility Limits at Application as a Percent of the Federal Poverty Level» – 2013. Access: <http://www.statehealthfacts.org/comparereport.jsp?rep=130&cat=4>.
232. Households and the World Economy / J. Smith, I. Wallerstein, H.D. Evers (eds). Beverly Hills: Sage Publ., 1984.
233. John W. Goodwin. Agricultural Price Analysis and Forecasting, John Wiley and Sons, New York, 1994.
234. MoveHub [Электронный ресурс]. - Режим доступа до ресурсу: <http://www.movehub.com/city-rankings>.
235. Parrado Emilio A., William A. Kandel / Hispanic Population Growth and Rural Income Inequality // Social Forces 86 (3) 1421-1450. March 2010.
236. Rural Household's Livelihood and Well-Being Statistics on Rural Development and Agriculture Household Income. – Eurostat, 2007. - 533 p.
237. Schneider F. The Shadow Economy: An International Survey / Schneider F., Enste D. – Cambridge University Press, 2003. – 238 p.

238. Statistical yearbook of the Republic of Poland 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2015,2,10.html>

239. THE WORLD BANK [Электронный ресурс]. - Режим доступа до ресурсу: <http://www.worldbank.org>.

240. U.S. Department of Commerce. Bureau of Economic Analysis [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.bea.gov>.

Додаток А
Визначення доходу

Джерело (автор)	Визначення	Авторське тлумачення
1	2	3
А. Сміт	Доходи – це матеріальні витрати (перенесена вартість), понесені на попередніх стадіях виробництва. Первинними джерелами доходу є заробітна плата, земельна рента і прибуток, які визначають вартість товару. Дається поділ доходів на первинні і вторинні. Первинні доходи (прибуток, ренту і заробітну плату) отримують три основні класи суспільства: капіталісти, землевласники і робітники (класовий підхід), вони створюються продуктивною працею і ведуть до збільшення національного доходу. Вважав можливим одночасне зростання кожного з первинних доходів за збільшення суспільного багатства. Доходи решти груп населення вторинні, адже їх джерелом є перерозподілені первинні доходи [168; 222, С.63].	<i>Доходи сільського населення – це соціально-економічне поняття, що включає суму грошових коштів та матеріальних благ і послуг, отриманих у результаті розподілу й перерозподілу заново створеної вартості, виробничого процесу в особистих підсобних господарствах, ураховуючи витрати часу та праці як факторів розвитку кооперації й товарного виробництва, та інших надходжень (аліменти, спадок, гонорари тощо)</i>
А. Маршалл	Дохід – винагорода за підприємницьку діяльність, компенсація негативних емоцій, пов'язаних з ризиком, конкуренцією, невизначеністю, страхом та виробництвом, орієнтованим на невідомий ринок. А. Маршалл був проти зрівняльного розподілу національного доходу, але й не схвалював нерівномірності у розподілі багатства суспільства [98, С. 362].	
М. Фрідман	Дохід, що отримується індивідом в кожний момент часу, складається з двох компонентів: перманентного (постійного) і транзитивного (тимчасового) доходів. Перманентні доходи – це регулярні доходи, які обумовлені наявними в розпорядженні індивідуума матеріальних і нематеріальних капіталом; вони залежать від рівня добробуту людини, її освіти тощо. Транзитивні доходи - це нерегулярні доходи, пов'язані, наприклад, з несподіваними змінами ринкової вартості активів, змінами цінових пропорцій, виграшами в лотереї та іншими непередбачуваними подіями [96, С. 283; 205].	

Продовження додатка А

1	2	3
Дж.М. Кейнс	Дохід складається з двох частин: з тієї, що йде на особисте споживання – витрачається і тієї, що заощаджується. Зробив великий внесок у дослідження проблем зайнятості та перерозподілу доходів; вважав, що немає соціальних виправдань такій великій нерівності в розподілі багатств, яка існувала в його часи. Водночас він не підтримує зрівняльного розподілу, вважаючи, що є певні соціальні й психологічні виправдання нерівності доходів і багатства [71; 222, С.217].	
Дж. Р. Хікс	Дохід – це максимальна кількість засобів, які можна витратити протягом деякого періоду часу за умови, що відповідно до наявних очікувань капітальна вартість (у грошовому виразі) майбутніх надходжень залишиться попередньою. (1939 р.) Дохід – це максимальна кількість засобів, які індивід може витратити протягом даного тижня і які він очікує витратити протягом кожного наступного тижня [206, С. 291-293].	
С. Панчишин	Доходи населення – це сукупність грошових коштів і натуральних надходжень, які домогосподарства отримали за певний період [126, С.8].	
З. Ватаманюк, С. Панчишин	Доходи домогосподарств або особисті доходи – це сума грошових коштів та продуктів, отриманих або вироблених домогосподарствами за певний період часу, як правило, за рік; потік зарплати, відсотків, дивідендів та інших грошових надходжень, які отримує особа чи країна протягом певного часу (звичайно року) [20, С.153; 127, С. 552].	
В. Опарін	Доходи – це грошові чи інші надходження, які окремі суб'єкти отримують чи від виробничої діяльності у вигляді доданої ними вартості, чи від продажу майна, майнових прав, прав інтелектуальної власності тощо, чи у процесі перерозподілу вартості створеного у суспільстві ВВП [117, С. 132].	

1	2	3
А.Є. Сурінов	Доходи населення – соціально-економічна категорія, що характеризує відносини в суспільстві з приводу привласнення, використання та розподілу створеного продукту між його елементами (соціальними стратами, домогосподарствами, сім'ями, особами) [187, С.5]	
Т.І. Ленейко	Доходи населення – це сукупність коштів і витрат у натуральному виразі для підтримання фізичного, морального, економічного й інтелектуального стану людини. Формування їх здійснюється за рахунок оплати праці працівників, виплат із соціальних фондів, підприємницьких доходів, доходів від особистого підсобного господарства та індивідуальної трудової діяльності, доходів з інших джерел [85, С. 137].	
О.Л. Савенко	Доходи населення, як соціально-економічна категорія, характеризують стосунки в суспільстві з приводу присвоєння, використання та розподілу створюваного продукту [160, С. 133-136].	
Г.Н. Климко, В.П. Нестеренко	Доходи населення як політико-економічна категорія представляють собою певну суму грошових коштів та матеріальних благ і послуг, отриманих у процесі виконання економічних функцій домогосподарствами і, передусім, сім'ями, з приводу отримання яких виникають відносини приватної власності у всіх сферах суспільного відтворення [75, С. 125].	
В.Я. Брич, О.П. Дяків	Доходи населення – це сума грошових коштів і матеріальних благ, які домашні господарства одержали за певний проміжок часу у натуральному вигляді для підтримання фізичного, морального, економічного та інтелектуального стану людини [18, С. 115].	
Т. Малєєва	Доходи домашніх господарств – всі надходження населення, які мають грошову або натурально-речову форму, а також отримані як пільги (звільнення від податків чи їх частини, реалізоване право на придбання матеріальних благ або послуг); доходи, отримані від ведення особистого підсобного сільського господарства або від інших видів домашньої зайнятості [94, С. 53].	

1	2	3
М. Назаров	Доходи населення – ресурси в грошовому і натуральному вираженні, які можуть бути використані на задоволення особистих потреб, податкові та інші обов’язкові та добровільні платежі, заощадження [107, С. 588].	
Т.О. Кізима	Дохід людини (сім’ї, домогосподарства) – сума грошових доходів, отриманих з усіх можливих джерел (заробітна плата, відсотки, дивіденди, підприємницький дохід, доходи від оренди тощо), та доходу, отриманого в негрошовій формі (задоволення від роботи, насолода відпочинком, користування предметами розкоші тощо). Доходи домашніх господарств – сукупність економічних відносин, за допомогою яких заново створена у суспільстві вартість розподіляється між власниками факторів виробництва, а також здійснюється перерозподіл первинних доходів з метою оптимізації кінцевого споживання благ і послуг у межах суспільства [73, С.146-148].	
Податковий кодекс України	Доходи – загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі у виключній морській економічній зоні, так і за їх межами [134].	
Одинадцятитомний «Словник української мови» Академічний тлумачний слов-ник (1970 — 1980)	Доход – гроші або матеріальні цінності, одержувані державою, торгово-промисловою установою, приватною особою і т. ін. в результаті якої-небудь діяльності [116].	

1	2	3
Державна служба статистики України	Дохід – обсяг нарахованих в грошовій та натуральній формі: заробітної плати, прибутку та змішаного доходу, одержаних доходів від власності, соціальних допомог та інших поточних трансфертів [123].	

Джерело: розроблено автором на основі даних [134, 18, 20, 123, 206, 73, 76, 85, 94, 96, 98, 107, 116, 117, 126, 127, 160, 185, 222]

Додаток Б

Функції заробітної плати

Функції заробітної плати	
	Відтворювальна (визначення такого абсолютного розміру заробітної плати, який дозволяє здійснити нормальне відтворення робочої сили. Ця функція виконує визначальну роль у відношенні до інших. У випадку, коли заробітна плата за основним місцем роботи не забезпечує працівнику і його сім'ї нормальне відтворення, виникає питання додаткових заробітків, що не завжди має позитивні наслідки. Додаткова робота призводить до виснаження трудового потенціалу, зниження професіоналізму, погіршення трудової і виробничої дисципліни)
	Статусна (передбачає відповідність статусу, визначається розміром заробітної плати, трудового статусу. Тому розмір винагороди за працю є одним з головних показників цього статусу, а його відповідність з трудовими зусиллями працівника дозволяє судити про справедливість розміру заробітної плати)
	Стимулююча (спонукає працівника до трудової активності із максимальною віддачею та підвищеною ефективністю праці за рахунок розміру винагороди залежно від досягнутих результатів. Якщо заробітна плата не буде залежати від особистих зусиль, то це призведе до ослаблення стимулюючої функції, зниження ініціативи й трудової активності. Реалізація цієї функції здійснюється керівництвом підприємства за допомогою різних систем оплати праці)
	Регулююча (впливає на співвідношення попиту та пропозиції робочої сили, формування персоналу й рівень його зайнятості, виступає балансом між працівниками й роботодавцем. Основа реалізації функції – диференціація плати праці по групах працівників)
	Виробничо-часткова (визначає міру участі живої праці в утворенні ціни товару, його частку в сукупних витратах виробництва, що дозволяє встановити величину вартості робочої сили. Функція важлива не тільки для роботодавця, але й для працівника, оскільки впливає на розмір отриманого доходу)

Сформовано автором на основі даних [75, 207].

Додаток В

Історія виникнення оренди земельних ділянок (паїв) як складової доходів сільського населення

Дата	Нормативно-правовий документ і його зміст
1	2
18.12.1990 р.	Верховною Радою України прийнято Постанову «Про земельну реформу» [138], якою всі землі України оголошено об'єктом земельної реформи.
18.12.1990 р.	Земельним кодексом України [65] визначено правовий режим передачі земель у довічне успадковуване володіння громадянам і постійне володіння сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям.
20.12.1991 р.	Верховною Радою України прийнято Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» [59], де вперше в Україні знайшла відображення категорія приватної власності на землю. Ним уперше врегульовано, що «земельні ділянки громадянам України для ведення селянського (фермерського) господарства (СФГ) передаються у приватну власність і надаються в користування» (стаття 4).
30.01.1992 р.	Законом України «Про форми власності на землю» [61] встановлено, що «власність на землю має такі форми: державна, колективна і приватна».
13.03.1992 р.	Верховна Рада України прийняла нову редакцію Земельного кодексу України [64], яким передбачено державну, колективну й приватну власність на землю.
26.12.1992 р.	Підписаний Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» [37], яким передбачено «передачу протягом 1993 року у приватну власність громадянам України земельних ділянок, наданих їм для ведення особистих підсобних господарств і присадибних ділянок».
10.11.1994 р.	В Указі «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» [196], підписаному Президентом України, передбачено: безплатну передачу земель у колективну та приватну власність для виробництва сільськогосподарської продукції, виходячи з того, що земля має належати тим, хто її обробляє; поділ земель, які передано в колективну власність, на земельні частки (паї), без виділення їх у натурі, й видачу документа – сертифіката на право приватної власності на земельну частку (пай); право розпорядження земельною часткою (паєм) і безперешкодного виходу члена

Продовження додатка В

1	2
	колективного сільськогосподарського підприємства зі своєю земельною часткою (паєм) та виділення її в натурі з видачею державного акта на право приватної власності на землю з відповідними правами розпорядження земельною ділянкою без зміни її цільового призначення.
23.03.1995 р.	Постановою Кабінету Міністрів України затверджено методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [145], за якою здійснено грошову оцінку сільськогосподарських угідь і ріллі в Україні та її регіонах, яка використана при проведенні паювання земель.
08.08.1995 р.	Указом Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» [199] встановлено конкретний порядок паювання земель.
03.12.1999 р.	Підписано Президентом України Указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [197]. Крім урегулювання питання оренди земельних часток (паїв), передбачалося провести протягом грудня 1999 – квітня 2000 року реформування колективних сільськогосподарських підприємств на засадах поєднання приватної власності на землю та майно з колективними формами організації праці, за яких приватний підприємець бере в оренду земельні ділянки, земельні частки (паї), а також майно їхніх власників, організовує виробництво, залучаючи до праці власників землі та майна, сплачує їм орендну плату й розраховується за виконані роботи.
25.10. 2001 р.	Верховна Рада прийняла нову редакцію Земельного кодексу України [66] в якому імплементовано всі положення Указів Президента України щодо реформування земельних відносин у нашій державі. З'явилась упевненість у створенні надійного правового, організаційного та економічного середовища для реалізації громадянами прав власності на землю; освоєння механізму економічного й правового регулювання земельних відносин через оренду земельних часток (паїв) і земельних ділянок, запровадження порядку включення вартості землі до складу виробничого капіталу всіма суб'єктами підприємницької діяльності.
15.05.2003 р.	Закон України «Про особисте селянське господарство» [54] розширює можливості отримання доходів сільському населенню від власності на земельну ділянку: запроваджено приватну власність на землю, проведено роздержавлення

Продовження додатка В

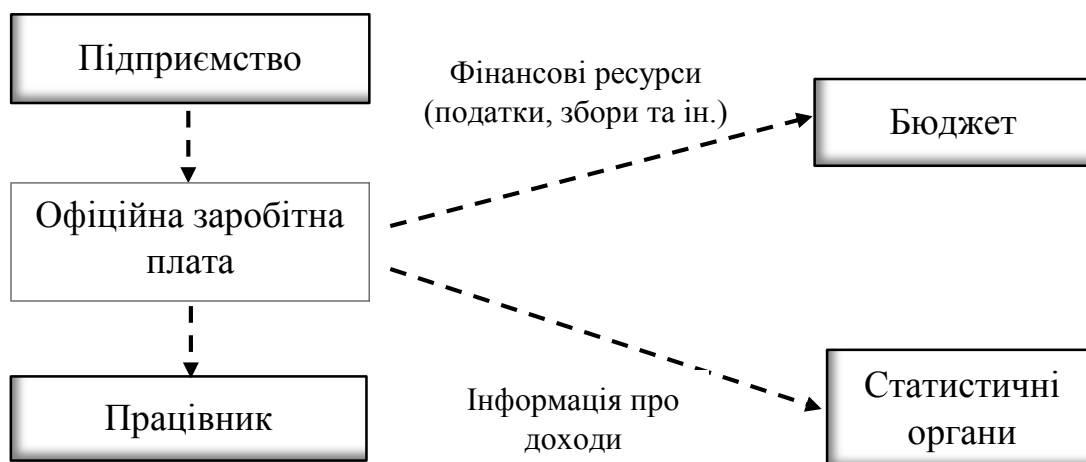
1	2
	земель із передачею їх у власність колективним сільськогосподарським підприємствам та громадянам; розпайовано землі колективних сільськогосподарських підприємств між працівниками і пенсіонерами з їх числа, створено сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування, працюють понад 40 тисяч фермерських господарств, розвиваються господарства населення й особисті селянські господарства (ОСГ)

Джерело: розроблено автором на основі даних [138, 65, 59, 61, 64, 37, 196, 145, 199, 197, 66, 54]

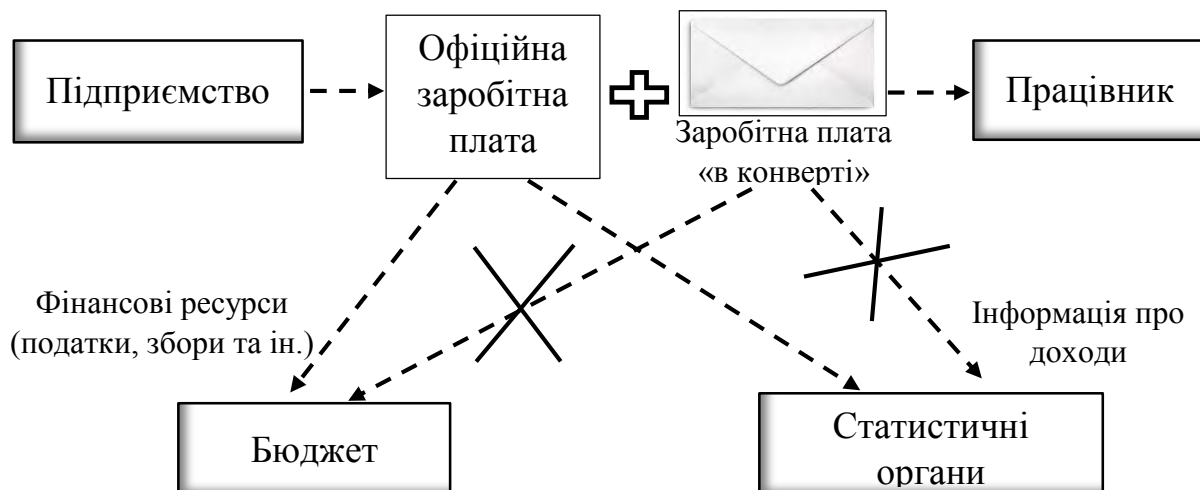
Додаток Д

Схеми використання заробітної плати в умовах тіньової економіки

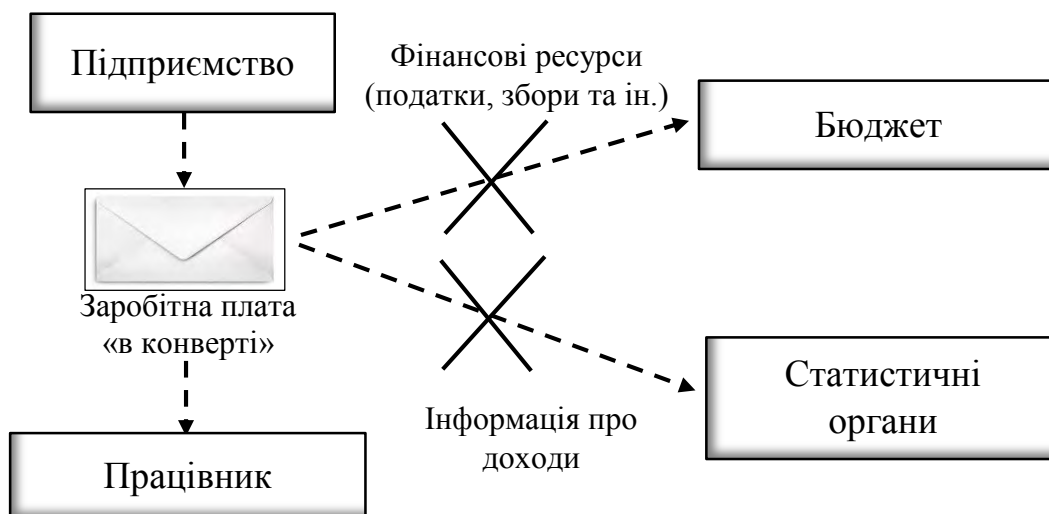
1) Схеми використання «білої» заробітної плати.

2) Схеми використання «сірої» заробітної плати.

3) Схеми використання «темно-сірої» заробітної плати.

Додаток Е
Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства за регіонами

Джерело: дані Державної служби статистики України [123]

Додаток Ж

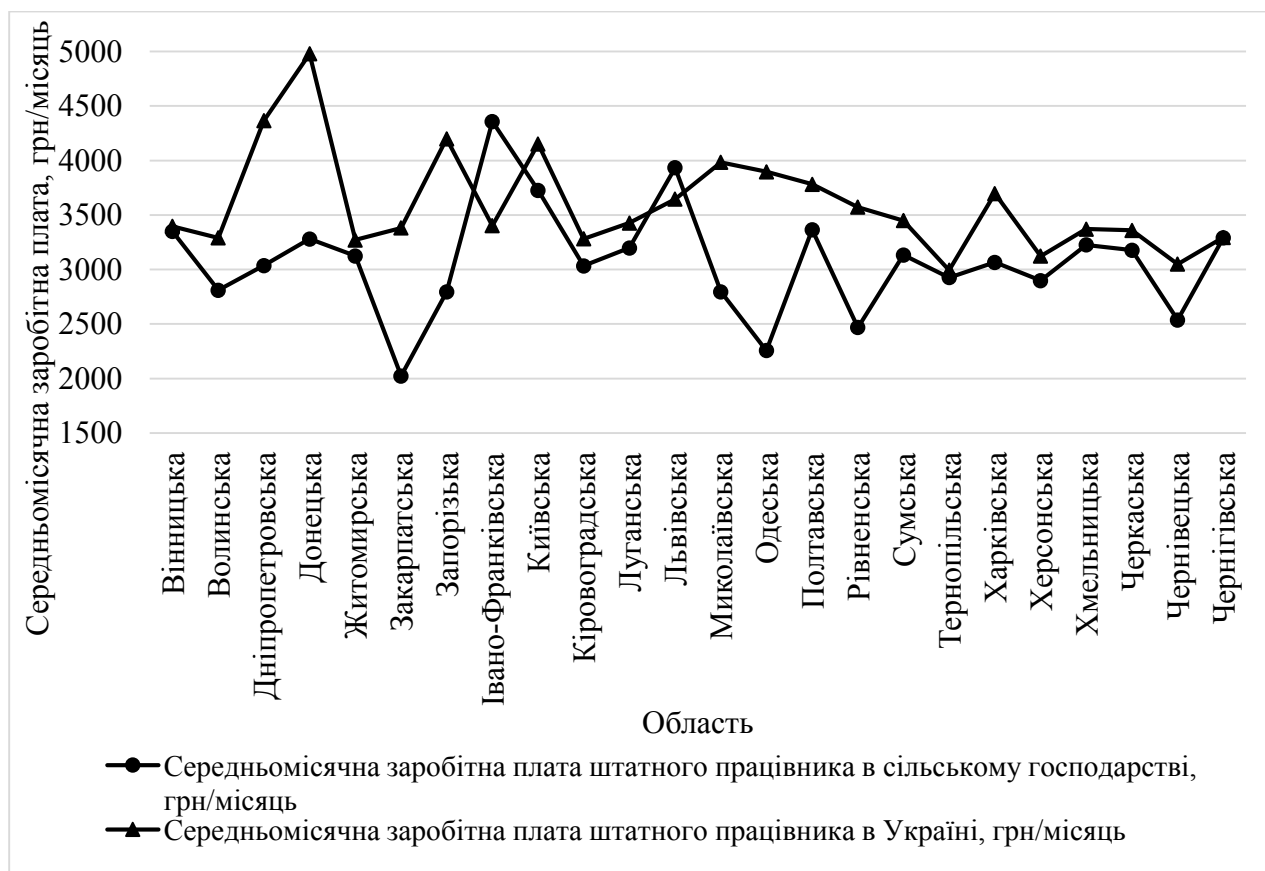
Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності

Вид діяльності	Середньомісячна заробітна плата, грн			Відхилення 2015 р. від 2013 р., грн	Відношення середньомісячної заробітної плати в галузі до середньої в Україні в 2015 році, %
	2013 р.	2014 р.	2015 р.		
Усього	3265	3476	4195	930	100
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство та рибне господарство	2340	2556	3308	968	78,86
з них: сільське господарство	2270	2477	3140	870	74,85
Промисловість	3763	3988	4791	1028	114,21
Будівництво	2702	2860	3552	850	84,67
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3010	3439	4692	1682	111,85
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3589	3768	4653	1064	110,92
Тимчасове розміщування й організація харчування	2249	2261	2786	537	66,41
Інформація та телекомунікації	4599	5176	7112	2513	169,54
Фінансова та страхова діяльність	6275	7020	8603	2328	205,08
Операції з нерухомим майном	2757	3088	3660	906	87,25
Професійна, наукова та технічна діяльність	4465	5290	6737	2272	160,60
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2527	2601	3115	588	74,26
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	3702	3816	4378	676	104,36
Освіта	2700	2745	3132	432	74,66
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2367	2436	2829	462	67,44
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	3286	3626	4134	848	98,55
Надання інших видів послуг	2707	3360	3634	927	86,63

Джерело: розроблено автором на основі даних Державної служби статистики України [123].

Додаток 3

**Середньомісячна заробітна плата працівників за регіонами в 2015 році,
грн/місяць**

Джерело: дані Державної служби статистики України [123].

Додаток К

Результати діяльності особистих підсобних господарств

Таблиця 1

Отримано та продано продуктів власного виробництва сільськими домогосподарствами у розрахунку на 100 домогосподарств, ц

	Отримано продуктів власного виробництва у 2015 році	Продано продуктів власного виробництва	
		у 2015 році	у % до відповідного періоду попереднього року
Зернові та зернобобові культури – всього	1630,89	625,58	112,9
з них			
Пшениця	672,27	253,20	109,5
Ячмінь	463,44	224,52	119,9
Жито	8,87		
кукурудза на зерно	436,66	142,58	110,2
Цукровий буряк	22,19	9,03	55,8
Соняшник	215,23	156,85	98,9
Картопля	1991,44	45,16	84,8
Овочі відкритого ґрунту – всього	551,98	54,55	99,2
з них			
Огірки	47,32	1,91	67,0
помідори	82,66	11,22	91,2
капуста всяка	95,63	23,14	97,5
цибуля на ріпку		3,35	132,4
буряк столовий	62,14	1,58	94,1
морква столова	57,78	4,48	200,0
Кавуни	106,44	59,70	272,1
Дині		12,37	306,2
Кормові культури	1135,67	7,40	104,4
Плоди	185,09	16,80	114,4
Горіхи		0,77	208,1
Ягоди	15,93	5,97	63,4
Виноград	19,71	0,72	17,4
Худоба та птиця:			
у живій вазі		38,49	81,1
у забійній вазі		0,84	60,9
Молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко)	1457,20	705,93	96,3
з них молоко	1427,40	669,20	96,4
Яйця, тис. штук	81,80	5,28	101,9
Мед		0,64	52,9
Вовна	3,40		

Таблиця 2

Продаж худоби і птиці сільськими домогосподарствами у 2015 році

	На 100 домогосподарств, голів	Ціна за 1 голову, грн	Ціна продажу заготовельним організаціям за 1 голову, грн	Ціна продажу на ринку за 1 голову, грн
Велика рогата худоба	13,03	4151,35	4359,98	4738,66
Свині	12,29	2978,80	3732,42	2064,52
Птиця	2,21	118,08	-	113,02

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [123].

Додаток Л

Обладнання житлового фонду, %

	1995		2000		2005		2014	
	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості
Питома вага загальної житлової площі, обладнаної:								
водопроводом	71,5	15,2	75,3	17,9	76,6	20,0	78,5	31,5
Каналізацією	69,7	9,5	73,7	12,9	75,4	15,7	77,4	27,7
Опаленням	69,5	11,2	72,8	18,3	74,2	24,4	77,5	42,0
Газом	80,2	79,4	81,6	82,5	81,8	84,1	82,3	84,2
гарячим водопостачанням	54,1	2,7	58,4	4,3	59,7	5,4	61,8	15,9
ваннами	65,4	8,2	70,0	11,1	71,6	13,4	73,8	25,0
підлоговими електроплитами	4,5	0,2	4,8	0,1	5,3	0,1	5,9	0,3

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [123].

Додаток М. 1

Формування доходів сільського населення в зоні Полісся

Області	Кількість сільського населення, тис.чол.	у % до всього населення регіону	Розмір заробітної плати в середньому по регіону, грн.	Розмір пенсії в середньому по регіону, грн.	Розмір доходу від продажу продукції, отриманої з ОПГ, в середньому по регіону, грн.	Розмір доходу від здачі в оренду паю в середньому по регіону, грн.	1 Варіант: зарплата	2 Варіант: 1+пенсія	3 Варіант: 2+ОПГ	4 Варіант: 3+ земельна частка
Київська	654,2	37,8	4153,0	1736,5	442,8	701,7	4153,0	5889,5	6332,3	7034,0
Рівненська	608,8	52,4	3573,0	1523,9	655,5	413,6	3573,0	5096,9	5752,4	6166,0
Волинська	497,1	47,7	3291,0	1511,9	743,2	394,3	3291,0	4802,9	5546,1	5940,4
Чернігівська	369,7	35,4	3295,0	1570,9	537,3	536,1	3295,0	4865,9	5403,2	5939,3
Львівська	989,3	39,0	3646,0	1581,3	328,2	350,6	3646,0	5227,3	5555,5	5906,1
Житомирська	513,9	41,2	3271,0	1546,4	511,2	451,8	3271,0	4817,4	5328,6	5780,4
У середньому по зоні Полісся	605,5	42,3	3538,2	1578,5	536,4	474,7	3538,2	5116,7	5653,0	6127,7
У середньому по Україні	549,0	38,0	3598,8	1609,9	573,4	582,4	3598,8	5208,7	5782,2	6364,5

Додаток М. 2

Формування доходів сільського населення в зоні Лісостепу

Області	Кількість сільського населення, тис.чол.	у % до всього населення регіону	Розмір заробітної плати в середньому по регіону, грн.	Розмір пенсії в середньому по регіону, грн.	Розмір доходу від продажу продукції, отриманої з ОНГ, в середньому по регіону, грн.	Розмір доходу від здачі в оренду паю в середньому по регіону, грн.	1 Варіант: зарплата	2 Варіант: 1+пенсія	3 Варіант: 2+ОНГ	4 Варіант: 3+ земельна частка
Вінницька	788,8	49,2	3396,0	1505,4	1156,6	435,6	3396,0	4901,4	6058,0	6493,6
Черкаська	536,8	43,2	3360,0	1562,0	708,5	524,3	3360,0	4922,0	5630,5	6154,8
Хмельницька	564,6	43,6	3371,0	1510,9	642,3	454,3	3371,0	4881,9	5524,2	5978,5
Харківська	526,1	19,4	3697,0	1734,9	205,7	998,9	3697,0	5431,9	5637,6	6636,5
Тернопільська	590,5	55,4	2994,0	1418,3	563,7	395,6	2994,0	4412,3	4976,0	5371,6
Сумська	349,7	31,4	3449,0	1569,1	574,9	645,9	3449,0	5018,1	5593,0	6238,9
Полтавська	547,2	38,0	3783,0	1656,5	627,7	751,8	3783,0	5439,5	6067,2	6819,0
У середньому по зоні Лісостепу	557,7	40,0	3435,7	1565,3	639,9	600,9	3435,7	5001,0	5640,9	6241,8
У середньому по Україні	549,0	38,0	3598,8	1609,9	573,4	582,4	3598,8	5208,7	5782,2	6364,5

Додаток М. 3

Формування доходів сільського населення в зоні Степу

Області	Кількість сільського населення, тис.чол.	у % до всього населення регіону	Розмір заробітної плати в середньому по регіону, грн.	Розмір пенсій в середньому по регіону, грн.	Розмір доходу від продажу продукції, отриманої з ОПГ, в середньому по регіону, грн.	Розмір доходу від здачі в оренду паю в середньому по регіону, грн.	1 Варіант: зарплата	2 Варіант: 1+пенсія	3 Варіант: 2+ОПГ	4 Варіант: 3+ земельна частка
Дніпропетровська	532,8	16,4	4366,0	1826,5	323,4	713,9	4366,0	6192,5	6515,9	7229,8
Донецька	395,0	9,3	4980,0	1969,4	556,6	765,1	4980,0	6949,4	7506,0	8271,1
Запорізька	399,9	22,8	4200,0	1792,1	741,6	1039,9	4200,0	5992,1	6733,7	7773,6
Кіровоградська	361,5	37,2	3282,0	1545,6	568,2	704,5	3282,0	4827,6	5395,8	6100,3
Луганська	289,2	13,1	3427,0	1850,4	686,5	815,0	3427,0	5277,4	5963,9	6778,9
Миколаївська	367,6	31,7	3984,0	1608,7	565,2	810,1	3984,0	5592,7	6157,9	6968,0
Одеська	792,9	33,2	3897,0	1637,3	418,0	617,1	3897,0	5534,3	5952,3	6569,4
Херсонська	411,9	38,8	3123,0	1518,8	525,2	1066,3	3123,0	4641,8	5167,0	6233,3
У середньому по зоні Степу	443,9	25,3	3907,4	1718,6	548,1	816,5	3907,4	5626,0	6174,1	6990,6
У середньому по Україні	549,0	38,0	3598,8	1609,9	573,4	582,4	3598,8	5208,7	5782,2	6364,5

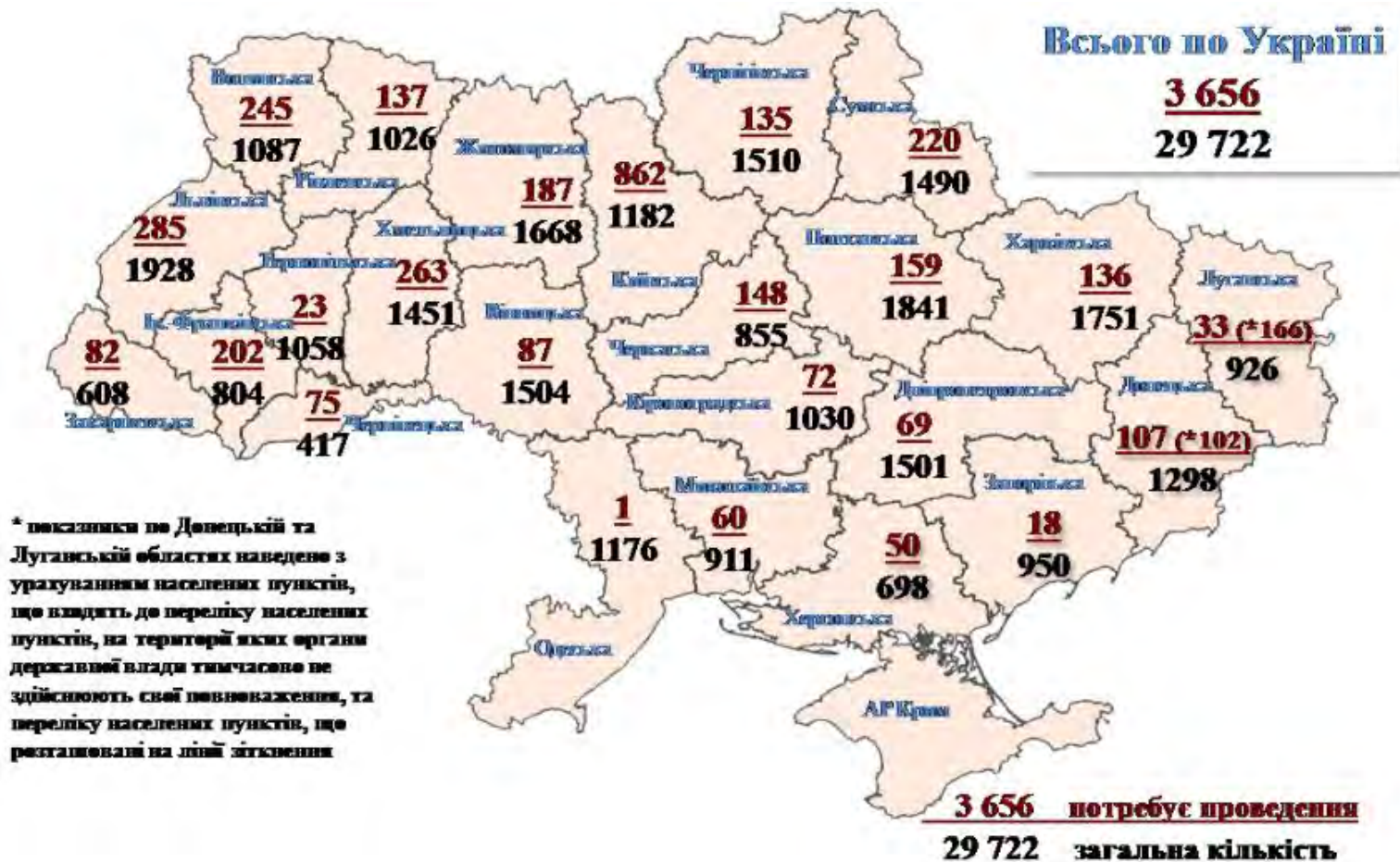
Додаток М. 4

Формування доходів сільського населення в зоні пригірських районів Карпат

Області	Кількість сільського населення, тис.чол.	у % до всього населення регіону	Розмір заробітної плати в середньому по регіону, грн.	Розмір пенсій в середньому по регіону, грн.	Розмір доходу від продажу продукції, отриманої з ОПГ, в середньому по регіону, грн.	Розмір доходу від здачі в оренду паю в середньому по регіону, грн.	1 Варіант: зарплата	2 Варіант: 1+пенсія	3 Варіант: 2+ОПГ	4 Варіант: 3+земельна частка
Закарпатська	792,2	62,9	3381,0	1462,3	622,8	115,8	3381,0	4843,3	5466,1	5581,9
Чернівецька	518,1	56,9	3050,0	1462,7	684,3	149,3	3050,0	4512,7	5197,0	5346,3
Івано-Франківська	777,8	56,3	3402,0	1536,6	373,1	125,4	3402,0	4938,6	5311,7	5437,1
У середньому по зоні пригірських районів Карпат	696,0	58,7	3277,7	1487,2	560,1	130,2	3277,7	4764,9	5324,9	5455,1
У середньому по Україні	549,0	38,0	3598,8	1609,9	573,4	582,4	3598,8	5208,7	5782,2	6364,5

Додаток Н

Інформація про кількість населених пунктів, землі яких потребують
оновлення нормативної грошової оцінки

Джерело: дані Держгеокадастру

Додаток II

Дані для розрахунку індексів вартісного обсягу продукції і цін

Продукція	2011		2012		2013		2014		2015	
	q, тис. т	p, грн/т	q, тис. т	p, грн/т	q, тис. т	p, грн/т	q, тис. т	p, грн/т	q, тис. т	p, грн/т
М'ясо	3031,8	11967,2	3120,9	13456,9	3379,6	12901,3	3323,5	15736,9	3270,4	21966,2
Молоко	11086,0	3041,6	11377,6	2662,2	11488,2	3364,0	11132,8	3588,4	10615,4	4347,3
Яйця, млн. шт.	18689,8	521500	19110,5	627000	19614,8	656700	19587,3	782400	16782,9	1333200
Картопля	24247,7	2032,8	23250,2	1139,6	22258,6	1860,9	23693,4	2173,6	20839,3	2436,3
Зернові та зернобобові культури	56746,8	1374,2	46216,2	1547,1	63051,3	1299,8	63859,3	1801,4	60125,8	2912,1
Цукрові буряки	18740,5	516,0	18438,9	426,8	10789,4	397,8	15734,1	494,2	10330,8	788,6

Розрахунок індексів вартісного обсягу продукції і цін

Продукція	2012		2013		2014		2015	
	p_1q_1 , млн грн	p_0q_1 , млн грн	p_1q_1 , млн грн	p_0q_1 , млн грн	p_1q_1 , млн грн	p_0q_1 , млн грн	p_1q_1 , млн грн	p_0q_1 , млн грн
М'ясо	42,00	37,35	43,60	45,48	52,30	42,88	71,84	51,47
Молоко	30,29	34,61	38,65	30,58	39,95	34,45	46,15	38,09
Яйця, млн. шт.	11,98	9,97	12,88	12,30	15,33	12,86	22,37	13,13
Картопля	26,50	47,26	41,42	25,37	51,50	44,09	50,77	45,30
Зернові й зерно- бобові культури	71,50	63,51	81,95	97,55	115,04	83,00	175,09	108,31
Цукрові буряки	7,87	9,51	4,29	4,60	7,78	6,26	8,15	5,11
Разом	190,14	202,21	222,79	215,88	281,90	223,54	374,37	261,41

Продовження додатка П

Продукція	2012		2013		2014		2015	
	p_1q_0 , млн грн	p_0q_0 , млн грн	p_1q_0 , млн грн	p_1q_0 , млн грн	p_0q_0 , млн грн	p_1q_0 , млн грн	p_0q_0 , млн грн	p_1q_0 , млн грн
М'ясо	40,80	36,28	40,26	40,80	36,28	40,26	52,30	73,00
Молоко	29,51	33,72	38,27	29,51	33,72	38,27	39,95	48,40
Яйця, млн. шт.	11,72	9,75	12,55	11,72	9,75	12,55	15,33	26,11
Картопля	27,63	49,29	43,27	27,63	49,29	43,27	51,50	57,72
Зернові й зерно- бобові культури	87,79	77,98	60,07	87,79	77,98	60,07	115,04	185,96
Цукрові буряки	8,00	9,67	7,33	8,00	9,67	7,33	7,78	12,41
Разом	205,45	216,69	201,76	205,45	216,69	201,76	281,9	403,6

Джерело: розрахунки автора за даними Державної служби статистики України [123]

Додаток Р

**Розподіл грошових доходів за децильними (10%-ми)
групами населення, %**

	У сільській місцевості			У міських поселеннях		
	2014 р.	2015 р.	Відхилення 2015 р. від 2014 р.	2014 р.	2015 р.	Відхилення 2015 р. від 2014 р.
Грошові доходи	100	100	-	100	100	-
перша (з найменшими доходами)	4,4	4,2	-0,2	4,5	4,4	-0,1
друга	6,1	6,2	0,1	6,0	5,9	-0,1
третя	7,3	6,9	-0,4	6,9	6,8	-0,1
четверта	7,6	7,6	0,0	7,6	7,6	0,0
п'ята	8,1	7,9	-0,2	8,4	8,4	0,0
шоста	8,8	8,8	0,0	9,2	9,4	0,2
сьома	9,5	9,5	0,0	10,3	10,5	0,2
восьма	10,4	10,4	0,0	11,7	11,7	0,0
дев'ята	13,7	14,4	0,7	13,9	13,7	-0,2
десята (з найбільшими доходами)	19,9	19,9	0,0	21,5	21,6	0,1
Коефіцієнт концентрації (індекс Джині)	0,223	0,231	0,008	0,241	0,243	0,002

Джерело: розрахунки автора за даними Державної служби статистики України [22].

Додаток С

Пілотне дослідження

Анкета вибіркового опитування сільського населення Чернігівської області щодо рівня сукупних доходів у 2015 році

НОМЕР АНКЕТИ

--	--	--

Район _____	Смт/ село _____
Дата проведення інтерв'ю: _____	
Число _____	місяць _____ рік _____

1. Яким є рівень середньомісячного сукупного доходу Вашої сім'ї за останній рік?

Зазначте всі отримувані сім'єю доходи як у грошовій, так і в натуральній формі.

Сума доходу _____ грн.

2. Назвіть основні джерела доходів Вашої сім'ї за останній рік:

Оплата праці	1
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	2
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3
Доходи від власності	4
Пенсії, стипендії	5
Допомоги, пільги, субсидії та інші виплати	7
Інші доходи	8

3. Яку суму Вашого сукупного доходу складають доходи від зайнятості на с/г підприємстві: Сума доходу _____ грн.**4. Чи Ви особисто або хтось із членів Вашої родини володієте пасм?**

Так	1	Розмір паю _____ Га
Ні	2	Перейдіть до запитання № 6.

5. Чи отримуєте Ви прибуток від використання паю:

Грошовий дохід (від здачі в найм та ін.)	Сума доходу _____ грн./міс.
Натуральний дохід (зерно, цукор та ін.) в перерахунку на грошовий дохід	Сума доходу _____ грн./міс.

6. Ваша стать:

Чоловік	1
Жінка	2

7. Вік _____ (повних років).**8. Скільки осіб проживає разом з Вами (включаючи Вас)?**

Кількість _____ осіб.

9. Чи є серед членів Вашої сім'ї такі категорії:

Працюючі	1
Пенсіонери	2
Діти	3
Інваліди	4
Безробітні	5

Дякуємо за участь в опитуванні!

Додаток Т

Аналіз цін на сільськогосподарську продукцію і послуги					
Продукція, послуга	Район				
	Куликівський	Ічнянський	Таращанський	Менський	Ковельський
Продукція тваринного походження					
Молоко (коров'яче сире) (грн./л)	2,50/8,00	8,00	5,00	8,00	10,00
Молоко (коров'яче топлене) (грн./л)	16,00	11,00	10,00	16,00	18,00
Молоко (козине) (грн./л)	4,00/12,00	12,00	7,00	10,00	15,00
Сметана (грн./л)	15,00/35,00	18,00	30,00	28,00	38,00
Домашній сир (грн./кг)	18,00/32,00	18,00	30,00	32,00	25,00
Бринза (грн./кг)	50,00	45,00	55,00	50,00	45,00
Домашнє масло (грн./кг)	50,00	47,00	65,00	60,00	50,00
Сало (грн./кг)	40,00-45,00	49,00	45,00	50,00	25,00
М'ясо (свинина) (грн./кг)	45,00-50,00	87,00	80,00	70,00	50,00-80,00
М'ясо (яловичина) (грн./кг)	35,00-40,00	90,00	60,00	80,00	95,00
М'ясо (кролі) (грн./кг)	50,00	35,00	60,00	50,00	90,00
М'ясо (кози, вівці) (грн./кг)	40,00	65,00	55,00	60,00	65,00
М'ясо (птиця) (грн./кг)	35,00	30,00	40,00	30,00	40,00-50,00
Яйця (грн./дес.)	15,00	17,00	20,00	20,00	16,50
Продаж тварин на забій					
Корови (грн./кг)	12,00-15,00	15,00	17,00	24,00	14,00
Коні (грн./кг)	11,00	13,00	20,00	28,00	11,00
Телята (грн./кг)	28,00	12,00	22,00	35,00	32,00
Свині (грн./кг)	30,00	13,00	26,00	23,00	25,00
Кози (грн./кг)	25,00	10,00	20,00	30,00	23,00
Вівці (грн./кг)	25,00	10,00	20,00	30,00	23,00

Продовження додатка Т

Продукція, послуга	Район				
	Куликівський	Ічнянський	Таращанський	Менський	Ковельський
Продаж тварин та птиці на утримання					
Корови (грн./гол.)	10 000,00	9 000,00	11 500,00	12 000,00	від 5000,00
Коні (грн./гол.)	10 000,00	10 000,00	10 000,00	13 000,00	від 6000,00
Телята (грн./гол.) – кг	28,00	20,00	22,00	32,00	30,00
Свині (грн./гол.)	4 000,00	3 500,00	5 200,00	5 000,00	3 500,00
Кози (грн./гол.)	700,00-800,00	300,00	600,00	500,00	400,00
Вівці (грн./гол.)	700,00	350,00	500,00	500,00	450,00
Поросята (грн./кг)	750,00	260,00	700,00	650,00	700,00
Овочі					
Картопля (грн./кг)	2,00	4,00	3,00	1,80	2,50
Морква (грн./кг)	2,00	2,00	3,00	6,00	3,00
Цибуля (грн./кг)	2,50	3,00	3,00	2,50	5,00
Часник (грн./кг)	20,00	15,00	18,00	22,00	18,00
Буряк столовий (грн./кг)	2,50	1,00	3,00	3,00	2,50
Буряк кормовий (грн./кг)	1,00	0,50	1,00	1,50	1,00
Перець (грн./кг)	5,00	4,00	10,00	14,00	8,00
Помідори (грн./кг)	3,00-4,00	8,00	7,00	8,00	6,00
Огірки (грн./кг)	3,00	7,00	6,50	5,00	5,00
Капуста (грн./кг)	3,00	2,00	4,00	4,00	3,00
Квасоля (грн./кг)	20,00	32,00	30,00	10,00	25,00
Горох (грн./кг)	17,00	15,00	20,00	15,00	16,00
Зелень (грн./кг)	18,00	15,00	20,00	14,00	13,00
Гарбузи (грн./кг)	3,00	3,00	4,00	4,00	3,00

Продовження додатка Т

Продукція, послуга	Район				
	Куликівський	Ічнянський	Таращанський	Менський	Ковельський
Фрукти					
Яблука (грн./кг)	4,00	5,00	15,00	8,00	7,00-10,00
Груші (грн./кг)	6,00	6,00	8,00	6,00	6,00
Сливи (грн./кг)	7,00	7,00	9,00	10,00	8,00
Абрикоси (грн./кг)	5,00	12,00	18,00	23,00	8,00
Алича (грн./кг)	5,00	10,00	10,00	15,00	8,00
Вишні (грн./кг)	8,00	15,00	15,00	10,00	9,00
Ягоди					
Полуниця (грн./кг)	10,00-12,00	25,00	25,00	25,00	6,00
Шовковиця (грн./кг)	8,00	10,00	12,00	12,00	15,00
Смородина (чорна) (грн./кг)	12,00-15,00	15,00	20,00	20,00	13,00
Смородина (червона) (грн./кг)	10,00	15,00	20,00	20,00	13,00
Агрус (грн./кг)	12,00	12,00	18,00	18,00	10,00
Малина (грн./кг)	15,00	35,00	30,00	25,00	20,00
Ожина (грн./кг)	20,00	19,00	22,00	20,00	18,00
Чорниця (грн./кг)	25,00	24,00	26,00	25,00	22,00
Земляника (грн./кг)	20,00	20,00	23,00	23,00	20,00
Зернові					
Пшениця (грн./кг)	2,50	2,00	2,50	2,00	3,00
Жито (грн./кг)	2,00	2,00	3,00	1,80	3,00
Ячмінь (грн./кг)	2,00	2,00	2,50	1,80	3,00
Овес (грн./кг)	2,00	2,00	2,00	1,80	2,70
Кукурудза (грн./кг)	1,80	2,00	1,80	1,80	3,00

Продовження додатка Т

Продукція, послуга	Район				
	Куликівський	Ічнянський	Таращанський	Менський	Ковельський
Мак (грн./кг)	25,00	30,00	35,00	25,00	30,00
Соняшник (грн./кг)	1,20	2,00	1,50	2,00	1,50
Гарбузове насіння (грн./кг)	30,00	40,00	40,00	35,00	35,00
Різне					
Сіно (грн./т)	1 200,00	1 000,00	1 000,00	800,00	1 000,00
Солома (грн./т)	150,00	100,00	50,00	140,00	150,00
Горіх (цілий) (грн./кг)	25,00	10,00	30,00	30,00	25,00
Горіх (лушений) (грн./кг)	150,00	25,00	120,00	35,00	100,00
Дрова (грн./куб)	500,00	150,00	600,00	500,00	100 грн.хвойні й м'яколистяні, 140 грн. тверді породи+ПДВ
Гриби (грн./кг)	25,00	27,00	30,00	20,00	25,00
Мисливська здобич	40,00	36,00	50,00	45,00	40,00
Риба	50,00	25,00	25,00	25,00	40,00-60,00
Мед (грн./кг)	50,00	50,00	60,00	35,00	100,00

Додаток У
Рівень тіньової економіки, % від ВВП

Країна	ВВП, млрд. дол. США	Рівень тіньової економіки, %	Країна	ВВП, млрд. дол. США	Рівень тіньової економіки, %
1	2	3	4	5	6
Україна	329,3	44,1	Бельгія	413,7	17,1
Російська Федерація	2383,4	40,6	Чехія	284,9	16,4
Болгарія	101,0	32,3	Словаччина	126,9	16,0
Румунія	267,1	29,6	Словенія	58,3	16,0
Хорватія	79,3	29,5	Норвегія	265,5	14,8
Литва	61,6	29,0	Швеція	384,7	14,7
Естонія	27,3	28,6	Данія	206,0	13,8
Терція	1075,5	27,7	Німеччина	3113,9	13,7
Латвія	34,9	26,5	Фінляндія	194,3	13,7
Кіпр	23,7	26,0	Ірландія	187,1	12,8
Мальта	10,8	25,8	Великобританія	2287,9	11,0
Польща	771,0	25,0	Франція	2213,8	11,0
Греція	293,9	24,3	Нідерланди	701,4	9,8
Угорщина	195,6	22,8	Люксембург	41,4	8,2
Італія	1846,9	21,2	Австрія	349,9	8,0
Португалія	248,5	19,4	Швейцарія	353,6	7,9
Іспанія	1405,8	19,2	Середній показник		20,5

Джерело: сформовано автором за даними [167].

Додаток Ф

Продуктовий продовольчий кошик

(ціни на березень 2015 року)

Набір продуктів харчування для працездатного населення

(кг/місяць на одну особу)

Продукт харчування	Кількість на місяць	Сума на місяць	Продукт харчування	Кількість на місяць	Сума на місяць
Хлібопродукти:			Капуста	2,3 кг	21 грн
мука пшенична	800 г	12 грн	помідори, огірки	2,1 кг	146 грн
Хліб	5,2 кг	42 грн	морква, буряк	1,5 кг	9 грн
Макарони	300 г	5 грн	цибуля, часник	800 г	10 грн
Рис	200 г	7 грн	фрукти (цитрусові)	5 кг	250 грн
Гречка	200 г	5 грн	сухофрукти (груші, яблука)	300 г	17 грн
Вівсянка	100 г	2 грн	Молокопродукти:		
Бобові	200 г	4 грн	молоко	5 л	50 грн
М'ясо:			масло вершкове	400 г	42 грн
Яловичина	1,2 кг	117 грн	сир твердий	300 г	27 грн
Свинина	700 г	54 грн	домашній сир	800 г	42 грн
птиця домашня	1 кг	60 грн	сметана	400 г	14 грн
Сало	200 г	8 грн	Інші продукти:		
ковбасні вироби (сосиски)	800 г	53 грн	яйця	18 шт.	28 грн
Риба:			олія соняшникова	600 мл	17 грн
свіжа (каrp)	600 г	30 грн	маргарин	200 г	5 грн
Оселедець	300 г	22 грн	цукор	2 кг	36 грн
Овочі і фрукти:			кондитерські вироби	1,1 кг	76 грн
Картопля	7,9 кг	40 грн	Всього:		1251 грн

Джерело: [220]

Додаток Х

Мінімальний набір предметів першої необхідності

(ціни на березень 2015 року)

Набір предметів першої необхідності

(на одну середньостатистичну родину на рік)

Назва	К-сть, шт.	Вартість, грн
Миючі та чистячі засоби		
мило туалетне (100 г)	42	336
миючий засіб (500 мл)	24	480
шампунь (250 мл)	6	210
Засоби гігієни		
зубна паста	17	680
зубна щітка	6	96
Гребінець	2	100
Предмети санітарії і лікарські засоби		
вата (1 кг)	5	300
бинт (5 см × 10 см)	5	15
судинорозширювальні (валідол, валеріана, уп. по 10 табл.)	5	60
знеболюючі та жарознижувальні (анальгін, аспірин , уп. по 10 табл.)	5	20
дезінфекційні засоби (йод, зеленка)	2	12
вітаміни (уп. по 10 табл.)	9	270
дитячий крем (тюбик)	1	8
Всього на рік		2587

Джерело: [220]

Додаток Ц

Динаміка валового внутрішнього продукту та інвестицій в основний капітал

Рік	Валовий внутрішній продукт			Інвестиції в основний капітал			Створений ВВП до інвестицій	
	В економіці України	у т.ч. в сільському господарстві		В економіці України	у т.ч. в сільському господарстві		В економіці України	У сільському господарстві
		млрд грн	%		млрд грн	%		
2002	225,8	28,4	12,6	37,2	1,9	5,2	6,1	14,9
2003	267,3	38,5	14,4	51,0	2,1	4,2	7,2	18,3
2004	345,1	35,1	10,2	75,7	3,4	4,5	4,6	10,3
2005	441,5	39,9	9,0	93,1	5,0	5,4	4,7	8,0
2006	544,1	42,6	7,8	125,3	7,3	5,8	4,3	5,8
2007	720,7	49,4	6,8	188,5	9,5	5,1	3,8	5,2
2008	948,1	65,1	6,9	233,1	16,9	7,2	4,1	3,9
2009	913,3	65,8	7,2	151,8	9,4	6,2	6,0	7,0
2010	1082,6	82,6	7,6	171,1	12,2	7,2	6,3	6,8
2011	1302,1	110,6	8,5	238,2	18,2	7,6	5,5	6,1
2012	1411,2	112,8	8,0	263,7	16,0	6,1	5,4	7,1
2013	1454,9	132,2	9,1	247,9	16,5	6,7	5,9	8,0
2014	1566,7	160,5	10,2	204,1	17,1	8,4	7,7	9,4
У середньому за 2002-2014 рр.	863,3	74,1	9,1	160,1	10,4	6,1	5,5	8,5

Джерело: розрахунки автора за даними Державної служби статистики України [123].

Додаток III

Основні програми агрострахування зарубіжних країн

Програми	Короткий зміст
США	Державна підтримка аграрного страхування з 1980 року, прийнято <i>Федеральний Акт щодо страхування врожаю</i> (Federal Crop Insurance Act). Структура всіх зібраних страхових премій розподіляється так: за програмами страхування доходів 60% усіх премій; за програмами страхування врожаю – 20%; за програмами індексу доходу - 10%; за програмами індексу врожайності – 3%. Решта 7% страхових зборів становлять страхові премії від спеціальних програм з федеральним субсидуванням на культури.
Португалія	Система «державного та приватного партнерства». Держава: субсидії фермерам на страхування та організація перестрахування. Приватні страхові компанії (інтегровані в систему страхування сільськогосподарських ризиків): розроблення програм страхування та контроль за їх виконанням; відшкодування частини ризиків, не відшкодованих державою.
Іспанія	Комплексна система сільськогосподарського страхування була започаткована в Іспанії в 1978 році з прийняттям Закону <i>"Про комбіноване аграрне страхування"</i> . Система, впроваджена цим Законом, розповсюджується на рослинництво, тваринництво та лісове господарство. Надає субсидії фактично за всіма видами сільськогосподарських ризиків (заморозки, засуха, пожежа, буря град хвороби і паразити, повінь), але страхуються тільки головні культури.
Німеччина	Розвинений інститут агрострахування, використовує методи прямого державного відшкодування втрат сільськогосподарським підприємствам. Завдяки державним коштам компенсуються збитки внаслідок граду, бурі, повені та інших погодних аномалій.
Франція	Уряд сформував особливий державний фонд, що компенсує втрати, завдані рослинництву природними катаклізмами. Вимогою для відшкодування збитку є наявність у фермера договору страхування господарства. У цьому випадку держава компенсує в середньому приблизно 45% загального обсягу збитку.

Продовження додатка Ш

Австрія	У галузі надання допомоги сільгосппідприємствам збігається з російським (50% страхового внеску за полісом виплачує аграрне господарство, а 50% премій страховику виплачує держава на основі заяви с.-г. товаровиробників). Є особливий фонд, що компенсує 25% страхових внесків страхувальникам, місцеві бюджети також оплачують 25%, решту суми сільгоспвиробник виплачує самостійно.
Індія	У листопаді 2013 року уряд прийняв Національну програму страхування врожаю, яка об'єднує існуючі схеми страхування, такі як Національна система сільськогосподарського страхування (NAIS), страхування врожаю (WBCIS) і Національне аграрне страхування (MNAIS). Вона спрямована на раціоналізацію страхових послуг фермерам і стабілізацію доходів, особливо від кліматичних ризиків.
Російська Федерація	Сферу регулює Федеральний закон від 25.07.2011 № 260-ФЗ «Про державну підтримку в сфері сільськогосподарського страхування». Існує перелік правил субсидування з коштів державного бюджету на компенсування частини витрат сільгосптоваровиробників на страхування врожаю сільгоспкультур. Субсидії надаються сільськогосподарським товаровиробникам для фінансування 50% страхових внесків за договорами страхування.
Білорусь	Закон про обов'язкове страхування сільськогосподарських ризиків, за яким з 1 січня 2008 р. всі сільськогосподарські підприємства повинні страхувати культури і тварин у державній страховій компанії БелГосСтрах.

Джерело: [3]

Додаток III

SWOT-аналіз формування доходів сільського населення

Формування доходів сільського населення	
Сильні сторони	Слабкі сторони
• Продаж продукції, виробленої особистими підсобними господарствами, на ринку • Надання послуг с.г. спрямування • Здавання в оренду земельної частки (паю) • Сплата єдиного податку на доходи від ведення с.г. підприємницької діяльності • Дотації та субсидії членам виробничих або обслуговуючих с.г. кооперативів, а також фермерським господарствам • Значна частка спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	• Сезонний характер с.г. діяльності • Недосконалий ринок праці в сільській місцевості • Низькі ціни при продажі с.г. продукції переробним підприємствам або торговим агентам (посередникам) • Рівень заробітної плати в сільському господарстві нижчий від середнього по економіці • Відсутність санітарної перевірки с.г. продукції на якість на рівні домогосподарств • Репресивна, нестимулююча податкова система • Високі процентні ставки за кредити • Відсутність державного страхового захисту с.г. товаровиробників • Проблеми в розвитку кооперативного сектора • Слабо розвинена соціальна інфраструктура • Відсутня адресність соціальних допомог • Неефективна система соціального захисту
Можливості	Загрози
• Проведення державою диференційованої податкової політики • Посилення відповідальності за ухилення від сплати податків, виплату заробітних плат «в конвертах», виявлення фактів «тінізації» • Збільшення питомої ваги витрат на оплату праці, віднесених на собівартість виробництва с.г. продукції, перехід до моделі «дорогої робочої сили» • Монетизація пільг	• Знецінення грошових доходів сільського населення під впливом інфляції, нестабільності вітчизняної валюти • Занепад соціальної інфраструктури в сільській місцевості • Зниження відтворювального потенціалу села • Спад купівельної спроможності сільського населення • Зменшення споживчого попиту сільського населення • Урбанізація сільського населення

Продовження додатка Щ

• Активізація експорту готової с.г. продукції на світові ринки, що забезпечить зростання доданої вартості в галузі • Підвищення зайнятості через диверсифікацію с.г. виробництва, розвиток соціальної інфраструктури, упровадження системи професійного навчання, субсидій роботодавцям • Розвиток кооперації, малого підприємництва, СФГ • Удосконалення процедури оренди земельних часток (паїв) • Передача земельних часток (паїв) відмерлої спадщини в комунальну власність територіальним громадам • Забезпечення системи гарантованих державних закупівель с.г. продукції у дрібнотоварних виробників • Підтримка національного виробника • Проведення пенсійної реформи з урахуванням впливу інфляції та зменшення зрівняльної політики • Співпраця з банківськими установами з метою створення цільових програм сприяння розвитку та підтримки СФГ із наданням довгострокових кредитів з мінімальними відсотковими ставками • Запровадження державних гарантій поручительства за кредитування • Активізація роботи страхованих компаній з метою захисту інвесторів та виробників с.г. продукції від настання непередбачуваних подій • Покращення інвестиційного клімату в сільській місцевості • Контроль за закупівельними цінами на с.г. сировину в сільського населення переробними підприємствами • Збільшення державних дотацій та субсидій для розширення с.г. виробництва • Активність у роботів органів місцевого самоврядування, розвиток децентралізації • Декларування не тільки доходів, а й витрат сільського населення з метою підвищення адресності соціальних допомог	• Зменшення податкової бази для фінансування соціальної сфери через розвиток тіньової економіки • Збільшення нерівності в доходах сільського й міського населення • Втрати земельним ресурсом пріоритетності в доходах сільського населення • Спад стимулюючої функції заробітної плати в с.г. через найнижчий її рівень порівняно з іншими секторами економіки • Поширення неформальної зайнятості та прихованого безробіття серед осіб працездатного віку • Розвиток тіньової економіки • Концентрація с.г. земель у підпорядкуванні агрохолдингів • Сировинний характер с.г. діяльності • Занепад с.г. виробництва • Висока кредиторська залежність сільського населення, обумовлена високими ставками кредитів
--	---

Джерело: власна розробка

Додаток Ю

Список публікацій здобувача:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дворник І. В. Оцінка рівня доходів сільського населення України // І. В. Дворник // Облік і фінанси. – 2015. – № 2 (68). – С. 114–119.
2. Dvornyk I. V. The land holdings (stocks) as an integral part of income of rural population / I. V. Dvornyk / Modern problems of regional development: International scientific and practical conference, 27–28 October 2014: collection of scientific articles. – Plovdiv, Bulgaria, 2014. – P. 27–31.
3. Дворник І. В. Державне регулювання доходів сільського населення / І. В. Дворник // Стратегія економічного розвитку України: теоретичні засади та механізми реалізації: Міжнародна науково-практична конференція, 14–15 квітня 2016 р.: тези доповіді. – Ніжин, 2016. – С. 66–69.
4. Дворник І. В. Роль тіньової економіки у формуванні доходів сільського населення // І. В. Дворник // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2015. – № 1–2. – С. 182–187.
5. Дворник І. В. Оцінка впливу основних факторів на формування доходів сільського населення // І. В. Дворник // Демографія та соціальна економіка. – 2017. – №2 (30). – С. 211–224.
6. Дворник І. В. Диференціація доходів сільського населення України / І. В. Дворник // Економіка АПК. – 2014. – № 11. – С. 101–106.
7. Дворник І. В. Теоретико-методологічні засади формування рівня доходів сільського населення / І. В. Дворник // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – № 181. – Ч. 4. – С. 114–121.
8. Дворник І. В. Економічні фактори впливу на формування доходів сільського населення / І. В. Дворник // Глобалізаційні та євроінтеграційні процеси в розвитку національних економік: Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція, 25 листопада 2014 р.: тези доповіді. – Львів, 2014. – С. 26–29.

9. Дворник І. В. Аналіз особливостей формування доходів сільського населення України / І. В. Дворник // Виклики соціально-орієнтованої економіки в євроінтеграційних умовах: Міжнародна науково-практична конференція, 23–24 квітня 2014 р.: тези доповіді. – Ніжин, 2015. – С. 100–103.

10. Дворник І. В. Особливості формування рівня доходів сільського населення: реалії сьогодення / І. В. Дворник // Актуальні проблеми наук про життя та природокористування: Міжнародна науково-практична конференція, 28-31 жовтня 2015 р.: тези доповіді. – Київ, 2015. – С. 152–153.

11. Дворник І. В. Концептуальні підходи до визначення рівня доходів сільського населення / І. В. Дворник // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2014. – № 200. – Ч. 4. – С. 49–56.

12. Дворник І. В. Міжнародний досвід і вітчизняна практика формування рівня доходів сільського населення // І. В. Дворник // Сталий розвиток економіки. – 2015. – № 2 (27). – С. 144–151.

13. Дворник І. В. Вплив макроекономічних чинників на диференціацію доходів сільського населення / І. В. Дворник // Трансформація національних моделей економічного розвитку в умовах глобалізації: Міжнародна науково-практична конференція, 20–22 листопада 2013 р.: тези доповіді. – Київ, 2013. – С. 54–55.

14. Дворник І. В. Методологічні аспекти формування доходів сільського населення / І. В. Дворник // Економічна теорія: еволюція парадигми та революційні гіпотези: Міжнародна науково-практична конференція, 27–28 березня 2015 р.: тези доповіді. – Київ, 2015. – С. 50–51;

які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Талави́ря М. П. Формування макроекономічної рівноваги на ринку товарів та платних послуг / М. П. Талави́ря, І. В. Дворник, Г. М. Македон. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2014. – 255 с. (Здобувачем досліджено теоретичні засади формування доходів, проведено аналіз сучасного стану та запропоновано шляхи покращення формування рівня доходів сільського населення України).

Відомості про апробацію результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи, висновки та пропозиції доповідалися й обговорювалися на: міжнародній науковій конференції, присвяченій 115-річчю НУБіП України та 15-річчю GCHERA, «Біоресурси планети та біобезпека навколишнього середовища: проблеми та перспективи» (м. Київ, 4–7 листопада 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Трансформація національних моделей економічного розвитку в умовах глобалізації» (м. Київ, 20–22 листопада 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку агропромислового виробництва України в контексті інтеграції у світову економіку» (м. Ніжин, 27–28 лютого 2014 р.); круглому столі «Розвиток різних форм господарювання в сільському господарстві» (м. Київ, 28 травня 2014 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми регіонального розвитку» (м. Пловдив, Республіка Болгарія, 27–28 жовтня 2014 р.); міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Глобалізаційні та євроінтеграційні процеси в розвитку національних економік» (м. Львів, 25 листопада 2014 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Економічна теорія: еволюція парадигми та революційні гіпотези» (м. Київ, 27–28 березня 2015 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Виклики соціально-орієнтованої економіки в євроінтеграційних умовах» (м. Ніжин, 23–24 квітня 2015 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Perspective trends in scientific research – 2015» (м. Братислава, Словацька Республіка, 18–21 жовтня 2015 р.); III міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми наук про життя та природокористування» (м. Київ, 28–31 жовтня 2015 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія економічного розвитку України: теоретичні засади та механізми реалізації» (м. Ніжин, 14–15 квітня 2016 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Наука в Україні: тенденції та вектор розвитку» (м. Ніжин, 7 грудня 2017 р.).

УКРАЇНА

НІЖИНСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Батюка, 5-А, м. Ніжин, 16600, тел./факс (04631) 7-16-14, e-mail: neadm_post@ce.gov.ua, код ЄДРПОУ 04061636

22.06.2015 № 03-17/1307

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Дворник Інни Володимирівни на тему «Формування доходів сільського населення»

Ніжинська районна державна адміністрація розглянула результати дисертаційного дослідження Дворник І.В. на тему «Формування доходів сільського населення» щодо особливостей формування доходів сільського населення.

У роботі Дворник І.В. дослідила, що рівень заробітної плати в сільському господарстві є одним з найнижчих по економіці. При формуванні доходів селян Ніжинського району важливе значення мають надходження від реалізації продукції особистих підсобних господарств. Проте аналіз показав, що переробні підприємства з метою забезпечення своєї фінансової стабільності вдалися до застосування низьких цін на сільськогосподарську сировину. Тому доходи, отримані сільським населенням, часто не покривають витрат, понесених на виробництво, та не зацікавлюють до подальшої діяльності.

Пропозиції щодо застосування заходів з метою врегулювання розмірів заробітної плати в сільському господарстві (за рахунок впровадження підприємствами інноваційних технологій, спрямованих на зменшення матеріальних витрат; збільшення частки заробітної плати в структурі собівартості аграрної продукції) та підвищення контролю за купівельними цінами на сільськогосподарську сировину в сільського населення переробними підприємствами взято до уваги, схвалені й будуть використовуватися в роботі Ніжинської районної державної адміністрації відповідно до законодавства України.

Довідка видана для пред'явлення по місцю захисту кандидатської дисертації Дворник І.В.

Перший заступник голови
районної державної адміністрації

С.А. Батрак

УКРАЇНА

КУЛИКІВСЬКА РАЙОННА РАДА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Миру, 67, смт Куликівка, Чернігівської обл., 16300, тел./факс (04643) 2-12-56, e-mail: kulrada@ukr.net, код ЄДРПОУ 24841900

14.08.2015 № 01-01/305

Інститут демографії та соціальних
досліджень імені М.В. Птухи
НАН України

ДОВІДКА про впровадження результатів дисертаційної роботи Дворник Інни Володимирівни на тему «Формування доходів сільського населення»

Куликівська районна рада засвідчує, що наукові розробки Дворник Інни Володимирівни щодо вдосконалення формування доходів сільського населення, отримані при підготовці дисертаційної роботи «Формування доходів сільського населення» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, розглянуті та взяті до уваги.

У роботі Дворник І.В. запропоновано активізувати співпрацю з банківськими установами з метою створення цільових програм сприяння розвитку та підтримки селянсько-фермерських господарств, кооперативів із наданням довгострокових кредитів з мінімальними відсотковими ставками.

Схвалено пропозиції Дворник І.В. щодо стимулювання розвитку не лише виробництва, а й переробки, зберігання та збуту продукції з метою збереження доданої вартості та розширення ринку праці в регіоні. Спрямувати роботу підприємств до встановлення рівня оплати праці відповідно до вартості робочої сили та зменшення диференціації заробітної плати в одному секторі економіки, що породжує ряд сумнівів щодо прозорості процедури її нарахування й реального розміру.

Результати дисертаційного дослідження Дворник І.В. взяті до використання, оскільки їх застосування забезпечить формування вищого рівня доходів сільського населення.

Довідка видана для пред'явлення пошкою захисту кандидатської дисертації Дворник І.В.

Голова Куликівської районної ради

Ю.Г. Крепосний

У К Р А І Н А
САЛТИКОВО-ДИВИЦЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
КУЛИКІВСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
16322, с. С-Дівиця, вул. Шевченка, 100, тел. 2-72-85

14.08.2015 № 588

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Дворник Інни Володимирівни
на тему «Формування доходів сільського населення»

Салтиково-Дівицька сільська рада Куликівського району Чернігівської області розглянула основні результати наукових досліджень Дворник І.В. стосовно методики формування доходів сільського населення, їх складових і факторів впливу.

У роботі «Формування доходів сільського населення» Дворник І.В. досліджено рівень і структуру доходів населення села Салтикова Дівиця. Встановлено, що частки заробітної плати та доходів від підприємницької діяльності в грошових доходах працездатного населення є низькими, що пов'язано з високим рівнем безробіття в сільській місцевості.

Запропоновані шляхи розширення кооперації в сільській місцевості (у тому числі й несільськогосподарської), покращення юридичної обізнаності сільського населення щодо здачі в оренду земельних часток (паїв) через різні засоби масової інформації (пресу, радіо, телебачення, інтернет, виставки в селі, районі), підвищення рівня зайнятості в сільській місцевості за рахунок розвитку виробничої та соціальної інфраструктури були розглянуті, схвалені й будуть ураховані в роботі органу місцевого самоврядування відповідно до законодавства України.

Довідка видана для пред'явлення по місцю захисту кандидатської дисертації Дворник І.В.

Сільський голова

М.Б. Губський

УКРАЇНА
НІЖИНСЬКА РАЙОННА РАДА
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

пл. ім. І. Франка, 1, м. Ніжин, 16600, тел./факс (04631) 2-45-87, e-mail: nizhyn.rayrada@ukr.net код ЄДРПО 25571347

08.06.2016

№ 122

На №

від

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Дворник Інни Володимирівни
на тему «Формування доходів сільського населення»

Результати, отримані Дворник Інною Володимирівною при підготовці дисертаційної роботи «Формування доходів сільського населення» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, свідчать, що дисертаційне дослідження містить цілий ряд наукових положень, які є суттєвими при вирішенні поточних задач формування доходів сільського населення.

Удосконалений Дворник І.В. механізм формування доходів сільського населення, головними інструментами якого, на відміну від існуючих, є методичні, економічно обґрунтовані правові норми, механізми економіко-організаційного управління та соціальної відповідальності, що забезпечують відповідний рівень і якість життя сільського населення відповідно до умов проживання в сільській місцевості в основі концепції збалансованого людського розвитку, прийнятий до уваги при організації заходів щодо підвищення рівня доходів сільського населення.

Довідка видана для пред'явлення по місцю захисту кандидатської дисертації Дворник І.В.

Голова районної ради

О.В. Бузун

УКРАЇНА

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

**ВІДОКРЕМЛЕНИЙ ПІДРОЗДІЛ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
«НІЖИНСЬКИЙ АГРОТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

16600, Чернігівська обл., м. Ніжин, вул. Шевченка, 10, тел. (04631) 2-52-70, факс (04631) 2-32-61, E-mail: natinau@ukr.net,
Код ЄДРПОУ 34492238

240

№

30.06.2016

**Спеціалізованій вченій раді із
захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня кандидата
економічних наук**

**Довідка
про впровадження в навчальний процес
результатів дисертаційного дослідження
Дворник Інни Володимирівни**

Основні положення дисертації Дворник Інни Володимирівни, а саме науково-методичні розробки з питань удосконалення формування доходів сільського населення, методологічно обґрунтовані, актуальні, виконані на високому науковому рівні, що стало підставою їх впровадження в навчальний процес.

Застосування розробленого автором підходу до оцінювання напрямів та ступеня впливу сукупності економічних, соціальних та демографічних факторів на процес формування доходів сільського населення з урахуванням специфіки досліджуваних взаємозв'язків на рівні домогосподарств на основі спеціально побудованих моделей дозволило визначити вплив на рівень доходів домогосподарств сільської місцевості таких їх характеристик: голова домогосподарства – пенсіонер за соціально-економічним статусом, наявність дітей у домогосподарстві, працюючих членів, соціальної допомоги, доходу від продажу худоби, птиці, бджіл тощо. Наукові розробки впроваджено в навчальний процес ВП НУБіП України "Ніжинський агротехнічний інститут" при викладанні дисципліни «Економіка праці й соціально-трудова відносин» для студентів факультету економіки, менеджменту та логістики спеціальності «Облік і оподаткування».

Довідка видана для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду по захисту дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук.

Директор інституту

В.С. Лукач

**ВСЕУКРАЇНСКА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
“НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ДОРАДЧИХ СЛУЖБ УКРАЇНИ”**

Адреса для листування: вул. Героїв оборони 10, офіс 10, м. Київ, 03127, Україна
тел: +38 098-927-95-54, факс: +38 044 223-02-70, e-mail: doradukraine@gmail.com
рах. № 26005176357 в Райффайзен Банк Аваль м. Київ, МФО 380805, Код ЄДРПОУ 26438001

04.10.2016 № 1-041016

**Інститут демографії та соціальних
досліджень імені М.В. Птухи
НАН України**

**Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Дворник Інни Володимирівни
на тему «Формування доходів сільського населення»**

Всеукраїнська громадська організація «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» розглянула основні положення та результати дисертаційної роботи Дворник Інни Володимирівни, поданої на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук.

Розроблені пропозиції Дворник І.В. щодо створення служб, які б вивчали кон'юнктуру аграрного ринку для прогнозування та поширення маркетингової інформації серед товаровиробників; пропаганди позитивного досвіду господарювання через різні засоби інформації; підвищення юридичної обізнаності сільського населення щодо земельної реформи, здачі в оренду земельних часток (паїв), процедури отримання державних допомог, умов відкриття власного бізнесу, створення кооперативів узяті до використання, оскільки їх застосування сприятиме покращенню добробуту сільського населення.

Довідка видана для пред'явлення по місцю захисту кандидатської дисертації Дворник І.В.

Президент ВГО НАСДСУ

Р.Я. Корінець